

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN KURULMA SÜRECİNDE HAYDAR ALİYEV ve
FİKİRLERİ (1993–2003)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Seher Yıldız

İSTANBUL 2016

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN KURULMA SÜRECİNDE HAYDAR ALİYEV ve
FİKİRLERİ (1993–2003)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Seher Yıldız

Prof. Dr. Okan Yeşilot

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Seher YILDIZ'ın "Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurulma Sürecinde Haydar Aliyev ve Fikirleri (1993-2003)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

İmza

[Handwritten signatures of Prof. Dr. Okan YEŞİLOT, Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA, and Prof. Dr. Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU]

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 05/12/2016 tarih ve 2816/29-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

1.BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

1.1 Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Kazanması	8
1.2 Haydar Aliyev'in İktidarına Kadar Azerbaycan'da Genel Durum	12

2.BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV'İN HAYATI

2.1 Ailesi	18
2.2. Eğitimi	20
2.3. Sovyet Sistemi içindeki Yükselişi	23
2.4. Haydar Aliyev ve Zarife Aliyeva	25
2.5. İktidara Gelişi	27
2.6. 1969–1987 Dönemi Azerbaycan İktidarı	28
2.7. Aliyev'in Politbüro'dan Uzaklaştırılması	33

3. BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV'İN İKTİDAR YILLARI VE FİKİRLERİ (1993-2003)

3.1. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi ve İzlediği Siyaset	36
3.2. İslam ve İslam Dünyası	38
3.3. Türkiye ve Türk Dünyası	45
3.4. Ana Dil ve Türk Dili	58
3.5. Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu	65
3.5.1. SSCB'nin Dağılması	65
3.5.2. Rusya	66
3.5.3. Sovyet Dönemi	69
3.5.4. BDT	70

3.5.5. Hazar'ın Statüsü	73
3.6. Karabağ Sorunu	76
3.6.1. Kanlı Ocak ve Hocalı	80
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	86

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu Azerbaycan Cumhuriyeti üçüncü devlet başkanı Haydar Aliyev'in hayatı ve fikirleri oluşturmaktadır. Haydar Aliyev hakkında Türkiye'de birkaç tez çalışması ve kitap yazılmış olmakla beraber, bu çalışmalar genellikle Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın dış politikası odaklıdır. Ancak biz bu çalışmada onun fikri tarafına ağırlık vererek, siyaseti mümkün merteye arka planda bıraktık. Haydar Aliyev'in hayatı ve çalışmalarını kendi ağızından anlatmaya çalıştık.

Haydar Aliyev'in yaptığı basın toplantısı, konuşma ve röportajlara dayanan bu çalışmada giriş ve üç bölüm bulunmaktadır. Giriş'te Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini ve onu bu dağılmaya götüren sebepler anlatılmıştır.

Birinci bölümde Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci ve Haydar Aliyev iktidara gelene kadar ki dönem anlatılmıştır. İkinci bölümde Haydar Aliyev'in ailesi, çocukluğu ve eğitimi anlatılmıştır. Ayrıca, Aliyev'in KGB'ye nasıl girdiği, ne gibi görevler yaptığı da ikinci bölümde yer almaktadır. Bunlardan başka Aliyev'in evliliği, Politbüro'ya kadar yükselişi ve istifa etmek zorunda kalışı bu bölümde anlatılanlar arasındadır.

Üçüncü ve son bölümde ise Haydar Aliyev'in bağımsız Azerbaycan'da iktidara gelişi ve kısaca politikaları anlatılmıştır. Aliyev'in Türk Dünyası, İslam dünyası, Türkiye, bağımsızlık ve anadili hakkındaki fikirleri anlatılmıştır.

Tez konumun belirlenmesinde, araştırma aşamasında, yazım sürecinde ve konunun şekillenmesinde katkıları olan tez danışmanım Prof. Dr. Okan Yeşilot'a teşekkür ederim. Sos-C-YLP-080415-0142 nolu proje olarak kabul edilen tez konumla ilgili verdikleri desteklerden dolayı BAPKO'ya teşekkür ederim. Çalışmam sırasında bana her türlü desteği sağlayan ve destek olan aileme de teşekkürü borç bilirim. Sevgili arkadaşlarım Elif Uzunağaç ve Nurseven Şen'e çalışmam boyunca sağladıkları manevi destek için minnettarım.

Seher Yıldız

Kasım 2016

ÖZET

SSCB'nin dağılması her ne kadar beklenen bir gelişme olsa da hem dünya hem de birlik cumhuriyetleri dağılmaya hazırlıksız yakalanmıştı. Birlik cumhuriyetlerinden olan Azerbaycan'da da süreç oldukça zorlu geçmişti. Bağımsızlık döneminde Haydar Aliyev'e kadar geçen dönemde Azerbaycan'da pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu karışık dönemde ülke iç savaşın eşiğine gelmiş ve Ermeniler Azerbaycan topraklarını ele geçirerek ilerlemeye devam etmişlerdir. Deneyimli bir politikacı olan Aliyev, halkın ve iktidarın talebiyle Bakü'ye gelmiş, ardından devlet başkanı seçilmiştir. Aliyev dönemi, Azerbaycan için birçok gelişmenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Öncelikle iç savaş engellenerek, Ermenilerle ateşkes yapılmıştır.

Deneyimli bir politikacı olan Aliyev, SSCB dönemindeki iktidarı ve komünist geçmişi nedeniyle merak edilen bir isimdir. Bu çalışmanın amacı; Aliyev'in hayatını ve fikirlerini kendi konuşmalarına dayanarak açıklamaktır. Aliyev'in çeşitli törenlerde, basın toplantılarında vs. yaptığı konuşmalar incelenerek Türk Dünyası, Türkiye, İslam vb. başlıklar altında toplanmış ve incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, Azerbaycan, Ermeni Sorunu, Türk Dünyası, Karabağ, Hazar, Türkiye

ABSTRACT

Eventhough the dissolution of the USSR is an expected development, both the world and republics in the union have been caught unprepared to the dissolution. In Azerbaijan, one of the republics of the Union, the process was also quite challenging. Many events took place in Azerbaijan during the period of independence until the time of Haydar Aliyev. In this chaotic period, the country came on the edge of civil war, and the Armenians continued to conquer Azerbaijani lands. Aliyev, an experienced politician, came to Baku with the request of his people and government, and was elected as president. The Aliyev period has been a period of many developments for Azerbaijan. First of all, civil war was prevented and a truce was held with the Armenians.

Aliyev, an experienced politician, is a wondered person because of his governance in the USSR period and his past as a communist. The purpose of this study is to explain Aliyev's life and ideas based on his own talks. Speeches of Aliyev in various ceremonies and at press conferences, etc. were collected under the headings like The Turkish world, Turkey, Islam, and tried to be examined.

Key words: Haydar Aliyev, Azerbaijan, Armenian Question, Turkish World, Karabakh, Hazar, Turkey

KISALTMALAR

A.g.e	: adı geen eser
A.g.m	: adı geen makale
A.g.t	: adı geen tez
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
SSCBKP	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi
KP	: Komünist Parti
AzKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti, Devlet Güvenlik Komitesi
NKVD	: NarodnyKomissariyat Vnutrennih Del, İçişleri Halk Komiserliği

GİRİŞ

1917’de Bolşevik devrimi neticesinde yönetimi ele geçiren Sosyalistler II. Dünya Savaşı sonrası ABD karşısında büyük bir güç olarak uluslararası sistemde yerini almıştır. Uzun yıllar ABD karşısında güç ve denge unsuru olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bu mücadeleden dolayı oldukça yıpranmıştı.

1989 Kasım ayında Berlin duvarının yıkılmasıyla 20. yy en büyük üçüncü olayı SSCB’nin hukuki varlığı 8 Aralık 1991 de imzalanan Minsk anlaşmasıyla ortadan kalkması sonucu bitti.¹ Sovyetler Birliği’nin dağılma nedeni olarak akıllara Gorbaçov ve politikaları gelse de aslında SSCB’de değişimin mimarı ve başlatıcısının Nikita Kruşçev olduğu da iddia edilmektedir.² Tarihteki tüm örnekleri gibi Sovyet İmparatorluğunun da belli süreçlerden geçerek doğal sona vardığını, SSCB’nin dağılmasını tarihin doğal bir sonucu olarak görenler de bulunmaktadır.³ Yevgeni Primakov dağılmanın nedenleri olarak federal yapının aksaklarına ve Boris Yeltsin ile Mihail Gorbaçov arasındaki anlaşmazlığa dikkat çekmektedir.⁴ Yine de dağılma sürecini tek bir nedenle açıklamak mümkün değildir. İleri sürülen fikirlerin çoğunun haklı yanları olduğu da bir gerçektir. Dağılmanın sebebi olarak görülen nedenlerden bazılarını açıklamak gerekirse:

SSCB’nin son yıllarında, tıpkı 20. yy başındaki gibi, merkezi otoritenin zayıflamasıyla Rus olmayan halklar harekete geçmiş ve bir takım talepleri söz konusu olmuştur.⁵ Milliyetler meselesi oldukça eskiye dayanan derin kökleri olan bir mesele idi. 1948’den sonra Stalin’le ters düşen Josip Broz Tito ve Yugoslav komünizmi SSCB dışında bir sosyalist uygulamanın olabilirliği fikrini gündeme getirmiştir. Bu olay Sovyetler Birliğindeki milliyetlerin unutmaya zorlandıkları milli sosyalizm kavramının yeniden canlanmasını sağlamıştı. Diğer yandan ise Asya’daki önemli güç Çin “Asya Asyalılarıdır” sloganıyla ilerlemekteydi.⁶

N.Kruşçev iktidara geldiğinde bu sorunu 1961 Parti programında ele aldı ve SSCB’de farklı milliyetlerin birbirleri içinde erimesiyle sorunun çözüleceğine kanaat getirdi. Yani zaten eskiden beri var olan Sovyet üst kimliği oluşturma işine hız verildi. Brejnev’in politikaları ise

¹ Yılmaz Tezkan , “Değişen ve Küreselleşen Dünyada Türkiye ve Kadim Komşusu Rusya”, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*,(haz.) Yılmaz Tezkan ,Ülke Kitapları, İstanbul 2001,s.9

² İlber Ortaylı,”Sovyetlerin Kruşçev Dönemi”, <http://www.milliyet.com.tr/sovyetler-in-kruscev-donemi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.10.2014/1953184/default.html> 10.08.15

³ Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara 2005, s.2

⁴ Güler Kalay, *Soğuk Savaş Sonrası Eski SSCB Coğrafyasında Görülen Etnik ve Dinsel Çatışmalar*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, , Ankara 2012, s. 20

⁵ Anar Somuncuoğlu, “Rusya Federasyonunda Merkez- Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu ”*Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış 2001,C.6,S.4, s.23

⁶ Ahat Andican, “Glasnost ve Perestroika Politikaları Işığında Sovyetler Birliğinde Milliyetler Meselesi”, *Türk Yurdu*, Kasım 1989,C.10, S.27,s.31

seleflerinden farklı oldu. O yaşadığı sorunları aşmada kontrollü bir milliyetçilik politikasını kullandı. Brejnev bir yandan gereklikçe Rus milliyetçiliğini desteklemiş bir yandan da otonom bölgelere görece kültürel serbestlik vermeyi ihmal etmemişti. Gorbaçov döneminde ise uygulanan reformların yarattığı ortamda bölgelerdeki milliyetçilik yeniden canlandı ve bu kez Ruslar da bu akıma katıldı. Sovyetlerden bağımsız bir Rus kimliği belirlemeye başladı.⁷

Milliyetçi söylem artık siyasi bir güç olarak rol oynamaya ve gündemi belirlemeye başladı. Demokratikleşme hareketi ile ekonomik ve siyasi özerklik talepleri merkeze taşındı ve milliyetçi uyanışta bir katalizör görevi gördü. Gorbaçov'un dağılmayı engelleyeceğini düşünerek hazırladığı ve cumhuriyetlere daha fazla özerklik vaat eden planı da beklediğinin aksine cumhuriyetlerin ayrılmasının önünü açtı.⁸ Neticede Sovyetler Birliği'nde ulus sorununun çözülememiş olması Sovyetlerin parçalanmasına ve devlet olarak varlığını yitirmesine neden olan faktörlerden biri oldu.⁹

Sovyet sisteminin genel siyasi, ekonomik ve sosyal başarısızlığı dağılmayı hızlandırmıştır.¹⁰ Savaş sonrası dönemde yaşanan rekabet SSCB'de kaynakların askeri alana kaymasına ve sonuç olarak aşırı askerileşmiş bir ekonomi yaratılmasına neden oldu.¹¹ İhtilalin üzerinden geçen zamana rağmen devlet mülkiyetini komünist mülkiyet haline getirmek bir türlü mümkün olmadı.¹²

Süper güç olmanın ekonomiye getirdiği maliyet ekonomik yapının aşırı merkeziyetçileşmesine, kaynakların yanlış dağılımına ve ülkenin uluslararası iktisadi sistemin dışında kalmasına yol açmıştır. Sovyet ideolojisini yayma misyonunun üstlenilmesi ve bunun için emperyal ve misyoner bir dış politika izlenmesi ve bunun getirdiği taahhütler fazla maliyetli oldu.¹³ Özellikle Leonid Brejnev döneminde dış politikada ihtiyatlı ve temelleri sarsmaktan kaçınan bir politika izlenmesine rağmen Sovyet askeri gücünde artış yaşandığı da bir gerçek idi. Ancak bu durum ülkedeki ekonomik sorunların derinleşmesine neden olarak SSCB dışarıdan tahıl, yağ ve bazı gıda maddelerini almaya mecbur olmuştu.¹⁴ İdeolojiyi yayma misyonunun bir sonucu olarak etkin olunan nüfuz alanları, bir yandan saygınlığı artırırken diğer yandan da üstesinden gelinemeyecek yüklerin altına girilmesine neden

⁷Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Kitapları, İstanbul 2002, s.88–96

⁸Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.97

⁹Emil Şadihanov, "Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri", *Sosyoloji Konferansları*, 33 (2006),s.20

¹⁰Purtaş, *A.g.e.*, s.3

¹¹Dağı, *a.g.e.*, s.89

¹²Alâeddin Yalçınkaya, *70 Yıllık Kriz Sovyetler Birliğinde Moskova Türkler İlişkileri*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999, s.217

¹³Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve ..*, s.90

¹⁴Musa Qasımlı, *SSCB-Türkiye İlişkileri Türkiye'de 1980 Darbesinden SSCB'nin Dağılmasına Kadar*, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2012, s. 204–205

oluyordu. Müttefik ülkeler SSCB'ye sürekli bir yük oluşturmaktaydı.¹⁵ Askeri harcamaların ağırlaştırdığı ekonomik koşullarda karaborsa ortaya çıkmıştı ve bürokratların elindeydi. Kaliteli mallar karaborsaya kalitesizler ise dükkânlara dağıtılıyordu. Dükkânlarda gıda ürünleri için uzun kuyruklar oluşuyordu. Silah depoları dolu olmasına karşın, insanlar dükkânlardan mal almak için saatlerce sıra beklemek zorunda kalıyordu.¹⁶

Sonuçta Gorbaçov iktidara geldiği zaman, aşırı merkeziyetçilik ve halkın ihtiyaçlarını karşılayamayan, planlı ama yetersiz bir ekonomik model ortaya çıkmıştı. Milli gelirin büyük kısmı silahlanmaya üçüncü dünyanın Marksist ülkelerine, eskimiş teknoloji nedeniyle maliyeti artan verimsiz ve bürokratik projelere aktarılmaktaydı. Afganistan'da girişilen operasyon, petrol fiyatlarının düşmesi de ekonomiyi zorladı. Gorbaçov iktidara geldiğinde ekonomi neredeyse tıkanma noktasındaydı.¹⁷

Ekonomik durumun bozukluğu Gorbaçov'u reformlar yapmaya itmişti. Perestroyka(Yeniden Yapılanma) onun ekonominin bütün olarak yeniden yapılanmasını sağlamak için tasarladığı bir reformdu ancak onun uygulanması Glasnost(Açıklık) kadar kolay olmadı.¹⁸ Perestroyka adı altında başlatılmak istenen yenilikler ile merkeziyetçiliğin bölgelere kaydırılması sınırlı özel girişime izin verilmesi ekonominin planlarla değil arz talep durumuna göre düzenlenmesi, silah ve 3.dünya ülkelerine yapılan yardımların kısılması, yeni teknolojinin getirilmesi ve işçilerin üretime daha aktif katılımı amaçlanmıştır. İdeolojik farkların göz ardı edilerek gelişmiş ülkelerle işbirliği, yabancı sermayeye yatırım imkânı sağlanması gibi prensipler kabul edilmiştir.¹⁹

Yıllarca komünist ideoloji doğrultusunda sürdürülen dış politikanın ekonominin zayıflama nedenlerinden biri olduğu belirtilmişti. Bu bozuk mali durumu düzeltmek için yumuşama politikaları ile batı ile olan ticari ilişkiler artırılmıştır. Çünkü Gorbaçov ideolojik temelli Sovyet dış politikasında reform yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Batının düşman olarak algılanmamasını söylemiş ve Sovyet dış politikasında soğuk savaşın bitmesini sağlayan uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Onun bu politikaları ve yumuşama siyaseti bazı kesimlerce ABD ve Batıya karşı güç kaybetmek olarak da algılanmıştır.²⁰ Özellikle Sosyalist ülkelerde uyguladığı müdahale etmeme politikası bu ülkelerdeki Sovyet etkisinin azalmasına Batı etkisinin artmasına neden olmuştur.²¹

¹⁵ Yalçınkaya,70 *Yıllık Kriz Sovyetler Birliğinde Moskova* .. s.221

¹⁶ Qasımlı, *a.g.e*, s.208–209

¹⁷ Andican, *a.g.m*, s.32

¹⁸ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika*, s 95

¹⁹ Andican, *a.g.m*, s.33;Kadir Yazıcı, *Sovyetler Birliğinin Dağılması Sonrasında Türkiye Avrasya İlişkileri*, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, , Ankara 2009,s.7

²⁰ Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve ...* , s. 90–97

²¹ Qasımlı, *SSCB-Türkiye İlişkileri...*, s.299

Ancak Gorbaçov bu yumuşama politikasını selefi Brejnev'den devralarak devam ettirmekteydi. 1971'de Batı ve SSCB yakınlaşma sürecine girdi. 1972'de SALT anlaşmaları imzalandı. 1975'de AGİK'in Helsinki Nihai Senedi imzalandı.²² 1970'lerde SSCB, Ortadoğu ve Afrika'da önemli üsler ve yeni nüfuz alanları elde etti, Sovyet benzeri rejimler kuruldu. 1977'de Etiyopya önemli bir Sovyet üssü haline geldi.²³ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu güç gösterisi onun önce ekonomisinin sonra da siyasi durumunu olumsuz etkilemeye başladı.

Gorbaçov'un uygulamaya koymaya çalıştığı Glasnost ve Perestroyka bazı kesimleri oldukça rahatsız etmekteydi. O ise her şeye rağmen bir arada tutmak istediği birliğin dağılmasını, 1922'deki Birlik Antlaşmasını yeniden tartışmaya açarak devam ettirmeyi amaçladı. Yeni anayasa taslağı yapılan bir referandumla onaylandı.²⁴ Ancak anlaşmanın onaylanacağı günün arifesinde rahatsızlık duyan kesimler bir araya gelerek 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov yönetimine karşı bir darbe girişiminde bulundu. "Kamu Selamet Komitesi" adı altında, merkezini Kruçkov, Yazov ve Pugo yani Ordu, KGB ve İçişleri Bakanlığı üçlüsünün oluşturduğu cunta, Gorbaçov'un direnişiyle karşılaştı. Ordu ve KGB içinde umdukları desteği bulamayan darbeciler, iki gün içinde tüm yönetimi kaybettiler.²⁵ 22 Ağustos sabahı darbeciler tutuklandı ve Gorbaçov yeniden görevine getirildi. Gorbaçov halka ve Yeltsin'e teşekkür etti.²⁶

Darbe özellikle Boris Yeltsin'in kararlı tutumu sayesinde başarısızlığa uğradı. Bu olayın da etkisiyle itibarı artan Yeltsin yaptığı düzenlemelerle SSCB ve Rusya'yı ayrı varlıklar olarak görerek askeri, idari vs yetkileri kendisinde topladı.²⁷

Afganistan müdahalesinin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının önemli aşamalarından olduğu yaygın kabul gören bir görüştür.²⁸ Bir kısım Afgan mücahitleri Sovyet toprakları içinde baskınlar yaparken Sovyetlerin Afganistan'a sevk ettiği Müslüman işgal taburlarının çoğu Afgan davasına yakınlık göstermişlerdir. Hatta sadece Müslüman değil Litvanyalı, Ukraynalı, Ermeni ve diğer etnik gruplardan kaçan veya esir olanların içinden çok sayıda kişi Afgan direnişçilerine katılmaya başlamıştır. Afganistan'a askerler gidip, ölüm haberleri gelmeye başladıkça başarısızlık zihinlerde artarak yer etti. 1982 sonu itibarıyla SSCB'nin

²² Yalçinkaya, *70 Yıllık Kriz Sovyetler Birliğinde Moskova...* s.219

²³ Yalçinkaya, *70 Yıllık Kriz Sovyetler Birliğinde Moskova...* s.220

²⁴ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken dönemden 21. Yüzyıla*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.813

²⁵ Orhan Savaş, "Gorbaçov'un İlimli Siyaseti ve Eriyen SSCB", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2014/03/24/gorbacovun-ilimli-siyaseti-ve-eriyen-sscb/>

²⁶ Nurettin Tümsan, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Dağılışı (Anayasal ve Yapısal Değişiklikler)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992, s.62

²⁷ Yalçinkaya, *70 yıllık kriz Sovyetler Birliğinde Moskova...* s.264

²⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, ... s.217

Afganistan'daki kayıpları her geçen gün artmış, oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştı. Bu durum da moral kaybına neden olmuştur.²⁹

Bir diğer dağılma nedeni “emperyal sınırların gereğinden fazla yayılması” idi. Yale Üniversitesi'nden tarihçi Paul Kennedy'ye göre, “imparatorluklar, aşırı bir biçimde yayılırlar; ta ki bu yayılma, imparatorluğun iç gücünü baltalamaya başlayana dek. Ekonomisinin dörtte birinden fazlası savunma ve dış ilişkilere ayrılmışken Sovyetler Birliği'nin gereğinden fazla yayıldığı rahatça söylenebilir.”³⁰

Enerji kaynaklarının önemli bir kısmını elinde tutan Müslüman ülkelerde etkili olamamak tehlikesi, Kafkasya ve Türkistan'da Müslüman cumhuriyetlere sınırlı bir açılma sağlama mecburiyeti doğurmuştu. İspat edilmek istenen Marksizmin esaslarına göre kalkınmış bir Müslüman cumhuriyet olabileceğiydi. Bu da bahsi geçen coğrafya aydınlarının dış dünyayı tanıma ve İslam dünyasının parçası olduklarını fark edebilme imkânı sağladı.³¹ Batı'nın kültür, değerler ve fikirler yoluyla uyguladığı yumuşak güç ise, Komünist ideolojinin yok olmasına katkı sağlıyordu.³²

Gobaçov toplumdaki yozlaşmanın farkındaydı. İlk yıllarından itibaren aşırı alkol tüketimi, parti ve devlet yöneticilerinin sorumsuz davranışlarına ve yolsuzluklarına karşı savaş açtı. Yönetim kadrolarını gençleştirerek idari ve iktisadi yapıyı verimli hale getirmeye çalıştı.³³

Gorbaçov Sovyet halkını disipline etmeye çalışıyordu. Disiplin, sorunu çözmeye yetmeyince ise, Perestroyka veya “yeniden yapılandırma” fikrini ortaya attı; ancak en üstten bir yeniden yapılandırma sağlayamadı; çünkü Sovyet bürokratlar, onun emirlerinin uygulanmasını engellemeye devam ettiler. Gorbaçov, bürokratlarını harekete geçirmek için Glastnost; açık tartışma ve demokratikleşme stratejisine başvurdu. Halkın sistemin işleyişine dair rahatsızlığını harekete geçirerek, bürokratlar üzerinde baskı kurabileceğine, böylelikle de Perestroyka'nın işlerlik gösterebileceğine inanmıştı.³⁴

Kadrolaşma ve güç elde etme çabaları memleket sorunlarının önüne geçmişti. SSCB'de liderler bile güvende değildi ve bu yüzden önceki liderin kadrolarını tasfiye ederek işe başlıyorlardı. Devlet herkese iş bulmak zorunda olduğu için işçilerin üretime katılma durumu sıfıra inmiş, pasif yaşam alkolizmi yaygınlaştırmıştı.³⁵ Gorbaçov, kişisel kazanç için

²⁹ Yalçinkaya, a.g.e , .222-249

³⁰ Joesph Nye Jr , <http://www.incanews.net/haberler/3979/sscb-neden-coktu-yukselis-ve-cokusun-diyalektigi>, 10.10.2016

³¹ Andican, “a.g.m, ,s.31

³² Joesph Nye Jr , <http://www.incanews.net/haberler/3979/sscb-neden-coktu-yukselis-ve-cokusun-diyalektigi>

³³ Yalçinkaya, 70 yıllık kriz Sovyetler Birliğinde Moskova... s,264

³⁴ Joesph Nye Jr , <http://www.incanews.net/haberler/3979/sscb-neden-coktu-yukselis-ve-cokusun-diyalektigi>

³⁵ Andican, a.g.m, ,s.33

görevlerini kötüye kullananların görevden alınması ve hatta sorgulanması için harekete geçti. Fabrikalardan çıkan ürünleri incelemek, satış ve kullanıma uygun olmayan malları reddedip bunların üretiminden sorumlu olanların maaşlarından kesinti yapmak üzere müfettişlik kurdu. Alkollü içecek satışını sınırladı ve resepsiyonlarda kullanımını yasakladı.³⁶

Sovyetlerin devasa savunma bütçesi, Sovyet toplumunun diğer unsurlarını da etkilemeye başlamıştı. Sağlık hizmetleri azalmış; ölüm oranı artmıştı. Her ne kadar teoride komünizm, bir sınıf adaleti sistemi aşılacak istese de, reform kampları, gulaglar, yaygın sansür uygulamaları ve casuslar kullanarak sert ve acımasız bir devlet güvenlik sistemi kurdular ve bu şekilde ülke içindeki gücü ellerinde tutmak istediler. Bu baskıcı tedbirlerin Rus halkı üzerindeki net etkisi ise, sisteme olan inancın genel anlamda kaybolması oldu.³⁷

Gorbaçov, 1988 Haziran ayında toplanan Komünist Parti (KP) konferansında partinin devlet aygıtındaki rolünü azaltacak bir plan sundu. 1989'da SSCB devlet başkanı seçildi.³⁸ 1990 Mart ayında 1977 Sovyet Anayasasının 6. maddesi kaldırıldı. Bu maddeye göre KP, SSCB'nin özünü oluşturmaktaydı ve bu maddenin kaldırılması KP'nin siyasal sistem üzerindeki yönlendirme tekelinin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi.³⁹ Batı tipi bir parlamento kurulması, demokrasi için şart olan güçler ayrımının gerçekleştirilmesi gibi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) tekeline son veren uygulamalar ile yeniden yapılanma politikasına işlerlik kazandırılması sonrasında, bu denli hızlı reformlar, merkezi yönetime karşı direniş hareketlerine yol açmıştır.⁴⁰ 1990 yılında SBKP'ye mensup ancak politikalarına ve Gorbaçov'un başkanlığına muhalefet eden bir Rus KP oluşturuldu.⁴¹ Komünist Partisi parçalanmaya başlaması ile Gorbaçov otoritesini yitirdi. 1990'ın Şubat ayında parti, anayasanın değiştirilerek çok partili hayata geçilmesini kabul etti ve 1991 yılında da Marksizm ve Leninizm'in ilkelerini artık savunmadığını açıkladı. Bu dönemde yaşanan toplumsal çalkantıda insanlar böyle bir düzende yaşamak istemediklerini göstermeye başladılar. Komünist Parti ve dolayısıyla rejim tabanını tamamen yitirdi. Sovyetler Birliği'nin adeta tutkalı olan Parti parçalanınca ülke de parçalandı. Artık sosyalist bir rejimde yaşamak istemediklerini beyan eden halklar nereye doğru gittiklerini anlayamadan ciddi bir siyasi kaosu ortasında kaldılar.⁴² Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC), I. Halk

³⁶ Hosking, *Rusya ve Ruslar...* s.796

³⁷ Joesph Nye Jr , <http://www.incanews.net/haberler/3979/sscb-neden-coktu-yukselis-ve-cokusun-diyalektigi>

³⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s 265

³⁹ Kalay, *a.g.t.*, s. 21

⁴⁰ Yazıcı, *a.g.t.*, s.6

⁴¹ Hosking, *Rusya ve Ruslar...* s 809

⁴² Efkan Canşen , "Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na Doğru Değişimin Yan Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, S.24, s.80

Milletvekilleri Kongresi, 12 Haziran 1990'da Bağımsızlık Deklarasyonunu kabul etmiş, bu SSCB'nin dağılışının ilk hukuki metni olmuştur.⁴³

Ağustos 1991'de gerçekleşen darbe başarısızlığa uğradı. Yeltsin, SSCB ve Rusya'yı ayrı varlıklar olarak görerek askeri, idari vs yetkileri kendisinde topladı. 24 Ağustos 1991'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) genel sekreterliğinden ayrılan Gorbaçov 1991 yılının sonunda dağılmayı engelleyemediği için SSCB devlet başkanlığından da çekildi ve yerine yenisi seçilmeyince SSCB resmen sona erdi.⁴⁴ Dağılma sürecini tamamlayan olay 8 Aralık 1991'de Minsk Anlaşması'nın imzalanması olmuştur. Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanlarının bir araya gelerek imzaladıkları bu anlaşma ile Sovyetler Birliği hukuken sona ermiş ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. 21 Aralık'ta Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ve diğer birlik cumhuriyetlerinin liderleri Almaata'da bir araya geldi ve Almaata Deklarasyonu imzalandı. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin sona ermiş olduğu bir kez daha teyit edildi.⁴⁵

⁴³ Yazıcı, a.g.t, s.7

⁴⁴ Yalçınkaya, *70 yıllık kriz Sovyetler Birliğinde Moskova...* s.,264

⁴⁵ Purtaş, a.g.e., s. 56- 60

1.BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

1.1 Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Kazanması

1985 yılında başlatılan Perestroyka ve Glasnost'la beraber dünyanın en büyük toprak parçasına sahip bulunan bu koca ülkenin rejiminde çözülme yaşandığı ve yavaş yavaş dağılacağı anlaşılmaya başlandı.⁴⁶ 1920–1991 yılları arasını Sovyetler Birliğinin 15 cumhuriyetinden biri olarak geçiren Azerbaycan, SSCB'nin önemli bir üyesi olarak yaşanan tüm olaylardan doğal olarak etkilendi.

Sovyetler Birliği'nde ve diğer birlik cumhuriyetlerde yaşanan değişimler dönüşümler ve hareketlilik birliğin bir parçası olan Azerbaycan'da da görülmekteydi. Azerbaycan için bu hareketlerin ayrı bir anlamı daha vardı. Komşu Ermenistan'ın toprakları üzerindeki asılsız iddiaları Azerbaycan halkını harekete zorlamaktaydı. Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'la birleşmek yönündeki, 1988'de başlayan ayrılıkçı hareketleri ve bu davranışların Moskova'dan destek görmesi, Azerbaycan'daki siyasal süreci ateşleyici etki yapmaktaydı. Bu nedenle de, Azerbaycan'da demokratik şiarlarla başlayan halk hareketi, kısa sürede Sovyetler Birliği'nden ayrılma ve bağımsız Azerbaycan Devleti'ni kurma hareketine dönüştü.⁴⁷

Gorbaçov'un reformlarından ilk yararlananlar siyasal hareketlenmenin de ilk başladığı Baltık Cumhuriyetleri olmuştur. Buna karşın Müslüman ülkeler ekonomik durumları, politik düzeyleri ve yerli devlet yapıları yüzünden aksamalar yaşadılar. Azerbaycan'da da halkı tahrik eden, Ermeni saldırıları olmuştur. Ermeni olayları milli ruhun canlanmasını sağlamıştır. İlk ortaya çıkan talepler şehir ve yer adlarına özgün ve tarihi adlar konulması, milli kültürün yeniden ön plana çıkarılması ve alfabenin değiştirilmesi hususunda olmuştur. Karabağ konusu Azerbaycanlı aydınların kültürel boyuttan siyasal boyuta geçmelerine yardımcı olmuştur. Bunu takiben milliyetçi eğilimli gruplar ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Perestroyka devrinde daha önce yasak edilmiş mevzularda hatta eski Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında, alfabe değişiminin zararlı etkileri gibi konular yazılabilmeye başlandı. Ruslaştırma ile ilgili tehlikelerden de rahatça bahsedilebiliyordu.⁴⁹

⁴⁶ Fuad Hüseyinov, *Avrupa Birliği- Azerbaycan İlişkileri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2003 s.19

⁴⁷ Gabil Hüseyinli, "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, İlkbahar 2001, C.7, S.1, s. 162

⁴⁸ Dilara Mehmetoğlu, "SSCB Sonrası Azerbaycan'daki Siyasal Partilerin Oluşumu", *SSCB Sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Değişim Uluslararası Kongre*, 18-21 Eylül 2006, Kocaeli 2007, s. 683; Nesip Nesipli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, İlkbahar 2001, C.7, S.1 s.146

⁴⁹ Tadeuş Svyatoçovski, *Rusya ve Azerbaycan, Serhedyanı Bölge Keçid Dövründe*, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü 2000,s. 268

Azerbaycan'da Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan ve yayılan bu hareketliliğin oluşması kolay olmadı. Öncelikle Perestroyka ve Glasnost politikaları tüm Sovyet coğrafyasında otonomi ve demokrasinin arttığı bir dönem olmuşsa da bu süreç Azerbaycan'da çok farklı gelişti. Diğer cumhuriyetlerin aksine Azerbaycan daha fazla baskı altında tutuldu. Güney Kafkasya'nın kilit noktasında olması, Türkiye ve Türk Dünyası arasında köprü olması gibi özellikleri Azerbaycan'ı merkez için vazgeçilmez kılıyordu. Moskova, Ermeniler eliyle Azerbaycan'ın elini kolunu bağlıyordu.⁵⁰ Diğer bir sebep de Glasnost ve Perestroyka gündeme ilk geldiği sıralarda Azerbaycan'ın durumunun iç açıcı olmamasıdır. Zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen Azerbaycan halkı yoksulluk içinde bocalamaktaydı. İşsizlik, düşük refah seviyesi, yedi milyonluk nüfusun yarısının resmi yoksulluk çizgisinin altında bulunması, ekonomik çöküş, kültürel yozlaşma ve gelir dağılımında adaletsizlik halkı zor durumda bırakıyordu. Azerbaycan milli gelirinin büyük bir kısmını merkeze gönderiyordu.⁵¹ Azerbaycan nüfusu az olmasına rağmen milli gelirin %20-25'i Moskova'daki ittifak fonlarına gitmekteydi. Yani SSCB gelirinin bir kısmını Azerbaycan sağlamaktaydı.⁵²

Azerbaycan'dan Moskova'ya iletilen şikâyetlerin en başında da ekonomik konular gelmekteydi. Çünkü Azerbaycan'da uygulanan sistemde haksızlıklar olduğu pek çok yazar ve şair tarafından da dile getirilmekteydi. Özellikle petrol- doğal gaz, pamuk ve bölgede açılan fabrikaların ürünlerinin ülke dışına çıkarılması en büyük payı Moskova'nın alması en önemli şikâyet nedeniydi. Tüm Sovyet coğrafyasında yaşanan hareketlenme Azerbaycan'da da mümkün olduğu nispette yaşanıyor ancak Moskova Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerden diğer cumhuriyetlere oranla daha büyük bir tedirginlik duymaktaydı. Nedeni de yukarıda belirttiğimiz enerji ve hammadde kaynaklarını kaybetme endişesi idi. Bu endişe onları Azerbaycan'ı daima kendilerine bağlı kılacak bir politika üretmeye zorladı.⁵³

1988'de üyelerini Azerbaycan üniversitelerinden ve Bilimler akademisinden oluşturan *Teşebbüs* adlı bir grup oluşturuldu, bu grup Azerbaycan parlamentosuna kayıt için resmi başvuruda bulundu. Bu grup, Azerbaycan Halk Cephesi'nin temelini oluşturmuştu. Dağlık Karabağ çatışması başladığında halk kendiliğinden ve kimseden emir almadan meydanları doldurmuştu. Ancak 1989'da hapishaneden çıkıp, daha sonra Azerbaycan Halk Cephesini kuracak olan yedi aktivist meydanlarda öne çıkmaya ve söz sahibi olmaya başladı.⁵⁴

⁵⁰ Fatma Abdullazade, Fuad Elesgerov, Ali Alirzayev vd. *Azerbaycan Respublikası 1991–2001*, Bakü 2001, s. 27; *Azerbaycan Tarihi VII. Cilt, 1941–2002*, s. 202

⁵¹ Mehmetoğlu, a.g. m, s. 683

⁵² Perviz Semedov, *Genç Aydın Gözüyle Azerbaycan*, Genç Erenler Yayınları, Ankara 1997, s.25–6

⁵³ Mehmet Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Şerq-Gerb, Bakü 2010, s.400–402

⁵⁴ Vedat Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 51

17 Temmuz 1989'da küçük teşkilat ve grupların bütünleştiricisi olarak kitlesel hareket olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kuruluş toplantısı gerçekleştirildi. AHC'nin en önemli özelliği çok farklı grupları bir araya getirebilmesiydi. Bu, ülkede daha ideolojik çizgiler ve siyasal amaçlara göre grupların oluşmadığı, siyasal çizgilerin ise tamamen milli-bağımsızlık ülküsüne dayandığı bir dönemdi. Bu nedenle de, genellikle siyasal faaliyetler rejim ve birlik karşıtı bir nitelikteydi.⁵⁵

AHC, Azerbaycan'da rejime baş kaldıran ilk ve tek örgüttü. Farklı eğilimlerin güçlerini birleştirdiği prestijini kaybetmiş Komünist Parti'ye alternatif olarak toplumsal desteğe sahip bir halk hareketiydi.⁵⁶ Halk cephesinin oluşumunun iki önemli unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ermenilerin tacizleriyle yurtlarından kovulan göçmenler ve hem Ermeni tacizlerinden hem de Rus baskısından kurtulmak isteyen geniş halk kitleleridir.⁵⁷ Kuruluşundan itibaren ülkedeki halk hareketlerini idare etmeye başladı. Cephe adeta ülkedeki Komünist idareye savaş açmıştı. Dağlık Karabağ'daki Ermeni iddialarını ve bunların karşısında Azerbaycan yönetiminin sessiz kalmasını protesto eden AHC toplu gösteriler ve grevler başlattı. Azerbaycan'daki bu karışık durum Moskova'nın müdahalesi için adeta zemin hazırladı. Ve sonuçta 20 Ocak 1990'da Sovyet askerleri Bakü'ye girdi. Kanlı Ocak olarak adlandırılan bu işgal hem Azerbaycan yönetimine hem de halkına çok pahalıya mal oldu. Gorbaçov, Azerbaycan Türkleri içindeki milliyetçilere ve AHC'ye karşı gerçekleştirdiği bu işgal ile ülkedeki komünist grupları güçlendirmek istiyordu. Bu isteğini; Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çekilirken silahlarını Sovyet yandaşlarına dağıtmalarından anlıyoruz.⁵⁸

Kanlı Ocağa giden süreç Azerbaycan'ı kaybetmek istemeyen Sovyet yönetiminin ustaca planladığı şekilde gerçekleşti. Mart ayında ülkede yapılacak olan seçimlerde demokratik güçlerin seçimi kazanarak iktidara geleceği büyük bir çoğunluğun düşüncesi idi. Tabii olarak bu sonuç merkezi yönetimin istemeyeceği bir gelişmeydi. Seçimi kazanan tarafın Rus karşıtı ve Türkçü açıklamalarıyla gündeme gelen AHC olması asla müsaade edilmemesi gereken bir gelişmeydi.⁵⁹ Ocak ayının başlarında bir Ermeni'nin iki Azerbaycanlıyı öldürmesi ile başlayan çatışmalar Moskova'ya beklediği fırsatı vermiş oldu. Yaşanan olaylar sırasında ise ne İçişlerine bağlı askerler ne de yerli muhafızlar özellikle Azerbaycanlıları durdurmamış hatta bazı kimseler olayları daha fazla tahrik etmişti. Amaç, olayların şiddetlenmesine imkân vererek Bakü'ye müdahaleyi kolaylaştırmaktı. 16 Ocak'a gelindiğinde halk teskin edilmiş ve

⁵⁵ Hüseyinli, a.g.m, s. 162

⁵⁶ Rizvan Genberli, "Azerbaycan'da Bitmeyen Geçiş Süreci", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, İlkbahar 2001, c.7, S.1, s. 204

⁵⁷ Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan...* s.404

⁵⁸ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset Çatışma...*, s. 4

⁵⁹ Tahir Qaffarov (haz.), *Azerbaycan Tarihi 1941–2002, C. VII*, Elm, Bakü 2008, s. 207

olaylar durulmaya başlamasına rağmen 19 Ocak'ta gece Rus askerleri Bakü üzerine yürümeye başladı. Askerler karadan, havadan ve denizden Bakü'ye girdi. Olağanüstü hal ilan edildi ve tüm mitingler yasaklandı. AzKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Abdurrahman Vezirov istifa etmek zorunda kaldı, yerine Ayaz Muttalibov getirildi. Olaylardan sonra açıklama yapan Gorbaçov, Azerbaycan tarafını suçlamaktaydı. Ona göre olaylar radikal gruplar tarafından gerçekleştiriliyordu ve tamamen devlet ve rejim karşıtı bir karakterdeydi. Dünya kamuoyuna olaylar Sovyet yönetiminin istediği şekilde Azerbaycan Türklerini suçlayıcı bir şekilde yansıtıldı. Dünya Azerbaycan Türklerini Ermenilere saldıran ve savaş isteyen bir millet olarak tanıdı. İran ve Türkiye haricinde Azerbaycanlılar lehine kamuoyu oluşmadı.⁶⁰

Mart 1991'de bütün SSCB çapında birliğin yeniden yapılanması konusunda referandum tertip edildi. Resmi rakamlara göre Azerbaycan'da seçmenlerin % 75,1'i referanduma katıldı ve yeni bir birliğe %93'ü evet dedi. Muhalefet ise resmi rakamların aksine seçmen katılımının %15–20 civarında olduğunu iddia etmekteydi. Referandum diğer cumhuriyetlerde de gerçekleştirildi. Sonuçlar değişkendi ve ne olursa olsun artık SSCB'nin eski komünist rejim zamanındaki federal yapıyla devam edemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Yeni birlik arayışı Ağustos darbesi olarak bilinen hükümet darbesine giden yolu açmıştı. Reformlar ilerledikçe yeni bir birlik anlaşması ihtiyacı da şiddetlendi. Ancak bu anlaşmanın SSCB'nin sonu olacağını gören ve dağılmayı istemeyen bir grup 19–21 Ağustos tarihlerinde hükümet darbesi gerçekleştirdi. Darbenin amacı dağılmayı önlemektir ancak tam tersine dağılmaya giden süreci hızlandırdı.⁶¹

1991 yılı Sovyetler Birliğinin dağılma yılı oldu. Birliği oluşturan ülkeler birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı. Azerbaycan Parlamentosu da 17 Kasım 1991'de Bağımsızlık Hakkında Anayasa belgesini onayladı. Ancak bu ilana rağmen Sovyetler Birliği resmîyette hala yaşıyordu. 31 Aralık 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etti. Ocak 1992'de Birleşmiş Milletler'e (BM) kabul edilen Azerbaycan'ın bağımsızlığı uluslararası teşkilatlar nezdinde resmen onaylanmış oldu. Öncelikle Sovyetler Birliği Komünist Partisinden ayrıldığını ilan eden Azerbaycan Komünist Partisi buna rağmen uzun süre yaşayamadı ve Mart 1992'de faaliyetlerine son verme kararı aldı.⁶²

Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti ancak yöneticileri SSCB parçalanmadan önce bağımsızlığa karşı mesafeli olan ve komünist sistemden gelen kişilerdi. Bu yöneticilerden Azerbaycan'ın sorunlarını çözmeleri ve Ermeni ilerleyişini durdurmaları bekleniyordu. Ancak

⁶⁰ Svyatoçovski, *Rusya ve Azerbaycan...* s 278–9–280,282

⁶¹ Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/294/2683.pdf> (11.11.14) s. 190, 10.06.15

⁶² Hüseyinli, a.g. m, s. 164

Ayaz Muttalibov ve ekibinin öncelikli kaygısı iktidarını pekiştirmektir. Bu koşullar altında Ermeniler Hocalı'ya saldırdı ve beklendiği gibi Muttalibov yönetimi oldukça pasif davrandı. Olayı yaşayanlardan ve dünyaya ilk duyuranlardan olan gazeteci İrfan Sapmaz, Muttalibov yönetiminin olayları dört gün boyunca kamuoyundan saklamaya çalıştığını iddia etmiştir.⁶³

1.2 Haydar Aliyev'in İktidarına Kadar Azerbaycan'da Genel Durum

Bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya ülkeleri arasında doğal kaynaklar bakımından en zengin olan ve aynı zamanda nüfusu en fazla olan Azerbaycan'dır. Azerbaycan bu zenginliği sebebiyle bağımsızlığını kazandığı andan itibaren enerji kaynaklarının en verimli şekilde uluslararası pazara ulaştırılması Karabağ sorunu ile beraber öncelikli gündemini oluşturmuştur.⁶⁴ Milli değerlere ve demokrasiye dayanan güçlü Azerbaycan devletinin inşası, Moskova'nın yardımlarıyla Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını kurtararak toprak bütünlüğünün sağlanması, güçlü ekonomik potansiyelini en uygun şekilde kullanarak halkın tüm kesimlerinde insana yakışır bir hayat seviyesinin temini, uluslararası topluma entegrasyonunu sağlayarak modern dünyada saygınlık kazanması, Azerbaycan için öncelikle temin edilmesi gereken ihtiyaçlar ve sorunlardı.⁶⁵ Bağımsız olduğu tarihten itibaren tarihte olduğu gibi yine Rusya, İran ve Türkiye etkisinde kalmaya devam etti. Bu durum yalnızca iç politikasını değil dış politikasını da etkiledi.⁶⁶

Dış politikasında en mühim yeri işgal eden Rusya için de bağımsızlık en az Azerbaycan kadar yeni bir kavramdı. Yeni bir karşılıklı ilişkiler sistemi kurulması gerekiyordu. Ayrıca Rusya için hayati öneme sahip olan güney sınırında, güçlü ve batı yanlısı politika yürüten bir Azerbaycan kabul edilmesi kolay bir durum değildi. Dünyanın o günkü konjonktürü bağımsız bir Azerbaycan'a göz yumsa bile Rusya, Azerbaycan'ın güçsüz ve Rusya bağımlısı olması isteğindeydi.⁶⁷ Nitekim ilk dönemlerde Azerbaycan izlediği Rus yayanlısı politikalara rağmen belki de bu yüzden Rusya'nın güvenini kazanamamıştı. Rusya Azerbaycan'a Türkiye İran sınırını birlikte savunmayı ve BDT şemsiyesi altında Rus barış gücünün Ermenilerle Azerbaycan Türklerinin çatışma bölgesine gönderilmesini istiyordu. Rusya'daki Azerbaycan Türklerine baskı yapılıyordu ve vize uygulaması konusunda tehditkâr

⁶³ İrfan Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Otopsi Yay. 3. basım, İstanbul tarih yok, s.51-52

⁶⁴ Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Usak Yayınları, 2009, s.18

⁶⁵ Ali Mesimov, "Bağımsızlık Yıllarında Türkiye- Azerbaycan İlişkileri", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, (İlkbahar 2001), c.7, S.1, s. 275

⁶⁶ Reha Yılmaz "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.2 (2010) s.72

⁶⁷ Musa Gasimov, , "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Kış 2001,C.7, S.4, s. 255

davranıyordu. Ayrıca basın ve yayın organları sayesinde Azerbaycan'a yönelik aleyhte sayısız haber ve yorum yapılmaktaydı.⁶⁸

Kara Ocak olarak adlandırılan kanlı müdahaleden sonra Moskova'nın Azerbaycan Komünist Partisi birinci sekreterliğine getirdiği Ayaz Muttalibov, Azerbaycan'ın ilk başkanı oldu. Aslında kendisi Gorboçav'a yapılan darbeyi destekleyenlerden ve Sovyetlerin dağılmasına muhalif olanlardandı. Ancak işler tersine dönünce Sovyet coğrafyasındaki bağımsızlık akımına o da kapıldı ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak onun döneminde, KP ve Nomenklatura varlıklarını değişik isimler altında devam ettirmeyi başardı. Ayaz Muttalibov'un özel ve özgün bir dış politika çizgisi olmadığı gözlemlenmektedir. Muttalibov, bağımsızlıktan sonra gelen belirsizlik dolayısıyla Rusya yanlısı bir dış politika takip etmiştir. Hem Bağımsızlık öncesi hem de bağımsızlık sonrası dönemde onun Rusya'ya danışmadan hiçbir adım atmadığı görülmektedir. Rus yanlısı politikalar ve BDT üyeliğini kabul etmesi döneminin en belirgin özellikleridir. Muttalibov BDT üyeliğini içeren 21 Aralık tarihli Almaata Bildirisini imzalasa dahi, BDT üyeliğine muhalif olan Halk Cephesi önderliğinde mecliste onaylanmadı. Ordu kurma konusunda ayak direyen Muttalibov'a göre BDT'ye katıldığı zaman Azerbaycan sınırları otomatik olarak korunacak ve ordu tesisine gerek kalmayacaktı⁶⁹

Muttalibov döneminde ilk olarak Ermeni ve Rus saldırılarına karşı 9 Ekim 1991'de milli ordunun kurulması kararlaştırılmıştır. 18 Ekimde de Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı kabul edilmiştir. İç ve dış tehdit ve çatışmaların devam ettiği bu dönemde AHC ve iktidar arasında ikili bir yapıdan söz etmek mümkündür. Artan Ermeni saldırıları karşısında yeterli önlem almayan Muttalibov, AHC'nin tepkisini çekmiş ve olaylar 15–16 Şubat 1992'de onu istifaya götürmüştür. 26 Şubat 1992'de yaşanan Hocalı olaylarında yeterli önemlerin alınmaması ve 9 Ekim'de alınan karara rağmen ordunun kurulmamış olması nedeniyle istifaya zorlanarak 6 Mart 1992'de istifa etti. Yerine Yakup Mahmedov 14 Mayıs 1992'de vekâleten devlet başkanı olmuştur.⁷⁰

Vekilliği üç ay süren Yakup Memmedov, Ayazcılar ve Halk Cepheliler arasında gidip gelen politikalar izledi. Birkaç kez istifa girişiminde bulunsa da Elçibey tarafından durduruldu. Memmedov her ne kadar kararsız davranmışsa da onun bu denge politikası

⁶⁸ Gasimov, a.g.m, s. 255–256

⁶⁹ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası...* s.20; Ayça Ergun, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve Dönüşüm" *Kafkasya'da Değişim ve Dönüşüm (Avrasya üçlemesi III)* (der. Mutafta Aydın) Nobel Yayınları, s.35; İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 707; Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset Çatışma...*, s. 55–56

⁷⁰ Özlem Yılmaz "Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991–2010)" *Orta Asya- Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991- 2010*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yay. İstanbul 2011 s. 101- 102

Azerbaycan'ın lehine olmuştur. Memmodov ayrıca Ankara ve Tahran arasında kalmıştır. Ankara açıkça Halk Cephesini destekliyordu. Rusya ve İran ise Muttalibov yanlısıydı. ⁷¹ Yönetime gelmesinin üzerinden çok zaman geçmeden desteğini yitiren Memmedov, 1992 Mayıs ayında cumhurbaşkanlığını tekrar Muttalibov'a iade etti. Muttalibov ise bundan güç alarak 7 Haziran'daki seçimleri iptal etti bununla da yetinmeyerek Muhalefet partilerinin faaliyetlerini askıya aldı, sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan etti. Tüm bunlar AHC taraftarlarının tepkisine neden oldu. Neticede Muttalibov ülkeyi terk etmek durumunda kaldı ve yerine AHC liderlerinden İsa Kamber Cumhurbaşkanı vekili oldu. İlk iş olarak 7 Haziran da yapılması gereken seçimleri onayladı. Elçibey bu seçimde kullanılan oyların %54'ünü alarak yeni cumhurbaşkanı seçildi. ⁷²

1980'li yılların sonlarından itibaren bağımsızlık mücadelesini sürdüren Halk Cephesi, yukarıda anlatıldığı gibi 6 Mayıs 1992'de istifa eden eski Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov'un 14 Mayıs'ta yeniden iktidara gelme girişimlerini önledi ve kendisi iktidara geçti. Ancak Elçibey'i çok büyük problemler beklemekteydi. Çözüm bekleyen en önemli sorun Ermenistan tarafından işgal edilen topraklardı. Bu en önemli sorunun çözümünde başarı sağlanamaması da Aliyev'e iktidar yolunu açmıştır. ⁷³

Elçibey yönetiminin pek çok sorunla baş etmek zorunda kalmıştı, ancak AHC'nin en önemli engeli sosyal ve ekonomik problemlerin büyüklüğüne nispeten yetmişmiş ve tecrübeli bir kadrosunun olmayışındı. ⁷⁴ Halk Cephesi ve Elçibey dönemi Azerbaycan'ın değişimi için Komünist Parti'ye alternatif bir kitle ile potansiyel yakalamış olsa bile bu iktidar gücünün elinde tutmayı başaramamıştır. Bir taraftan Ermenilerle yapılan savaş ülkedeki barış ve istikrarın önünü tıkıyordu, öte yandan ise dağılmayla başlayan ekonomik sıkıntılar işsizlik gibi toplumsal sorunların artmasına neden oluyordu. Ayrıca iktidarın Türkçülük vurgusu Lezgi ve Talış azınlığının rahatsız olmasına sebep oluyordu. Tüm bunları idare edebilecek yönetim tecrübesinin olmayışı da Halk Cephesi için önemli bir noksanlıktı. Sovyet döneminde herhangi bir yöneticilik tecrübeleri olmamıştı ve işleyiş mekanizmasını çok iyi bilememeleri halk nezdinde liderin zayıf ve başarısız görülmesine neden oluyordu. Kadro sıkıntısı yaşayan Halk Cephesi mecburen kadrolara Halk Cephesi taraftarı olmayan eski komünistleri atamak durumunda kalıyordu. ⁷⁵

⁷¹ Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra...* s.59

⁷² Gönenç, a.g.m, s. 191

⁷³ Hatem Cabbarlı,Vüsale Abdullayeva , “ Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri” *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Haziran 2009, s. 78, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/130.pdf> (10.10.2014)

⁷⁴ Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan..* s. 417

⁷⁵ Ergun, “Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve Dönüşüm”, (der. Mustafa Aydın) *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)* ,Nobel Yay. Aralık 2012, s.14

Ebulfez Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesi, özgürlük mücadelesini temsil eden güçlerin milletine yabancılaşmış komünist rejim üzerine zaferinin bir yansıması olarak görülmektedir. Elçibey, dekolonizasyon politikası çerçevesinde toplumsal hayatın millileştirilmesi yönünde bazı adımlar atabildi. Mevcut anayasaya uygun olarak Azerbaycan dilinin devlet organlarında kullanılmasının sağlanması kararlaştırıldı. 22 Aralık 1992'de Milli Meclis, Devlet Dili hakkında yasa kabul edildi. Devlet dilinin Türk Dili olarak kabul edilmesiyle, Stalin rejiminin Türk adı üzerine koyduğu tabu ortadan kaldırıldı. Aynı zamanda eğitim sisteminin millileştirilmesine başlandı. Yeniden kabul edilen Latin alfabesiyle kısa sürede yeni ders kitapları basıldı okulların milli statüsü ve popülaritesi arttı. Türk yer adlarının yeniden canlandırılması işi hızlandırıldı. Rusçalaştırılmış soyadı eklerinin değiştirilmesi için bazı kurallar onaylandı.⁷⁶

Elçibey yönetiminde Türkiye model olması bir yana dış politikada ayrıcalıklı ve özel bir yere sahipti. Atılacak her adımda birlikte hareket edilmesi gereken bir ortaktı. Rusya ise onların gözünde eski sömürgeci ve bağımsızlığın tehdidi olarak algılandı. Ermeni olaylarında Ermeni yanlısı bir tutum sergilemesi de Rusya'ya olan mesafenin bir diğer sebebiydi. Sovyet döneminin tüm mirasının yok edilmesi, Rus hegemonyasının azaltılması esas amaçtı. Bu nedenle Rus ordusu Azerbaycan'dan çıkarıldı. Rus güdümünde olduğu düşünülen BDT'ye üyelik reddedildi. Karabağ sorununda Rusya'nın rolü azaltılarak AGİT'e önem verildi. İran ile ise mesafeli bir ilişki söz konusuydu.⁷⁷ İktidara geldiğinde kendisini ilk bekleyen sorun ülkedeki merkezi otoritenin ve iç istikrarın sağlanması ve buna en büyük engel ülkedeki yasadışı silahlı güçlerin varlığı idi.⁷⁸

Tam bağımsız olma söylemini kullanan AHC bunun önündeki en büyük engel olarak Rusya'yı görüyordu. Bu nedenle de ilişkileri hep güvenli ve iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtma çabasında oldu. Bunun için bir yandan Azerbaycan'daki Rus etkinliğini kırmak için BDT üyeliği reddedilmiş Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması talep edilmiş ve Karabağ sorununun Rusya'nın baskı aracı haline gelmemesi için AGİK ve ABD de devreye sokularak denge sağlanmaya çalışılmıştır. Rusya ise bu hamlelere yönelik dönem dönem değişen politikalar uygulamıştır.⁷⁹

Elçibey ve Halk Cephesi iktidarında dış politika, Türkiye üzerinden Batı odaklı kurulmuştur. Türkiye ülkenin iç ve dış politikasında önemli görevler üstlenmiştir. Bir yandan

⁷⁶ Nesibli, a.g. m, s. 147

⁷⁷ Ergun, a.g. m s. 36

⁷⁸ Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM, Ankara 2001, s.51

⁷⁹ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri" ", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel* , İlkbahar 2001, C.7, S.1 s s. 292

Azerbaycan'ın uluslararası arenada tanıtılması diğer yandan da kuruluş döneminin sorunlarının giderilmesine ve Karabağ sorunun zararlarını telafi etmeye çalışmıştır. Elçibey'in ortaya attığı Bütün Azerbaycan yani Güney ve Kuzey Azerbaycan'ı birleştirme arzusunu dile getirişi dış politikayı da etkiledi. Siyasi bir gelenek olan Türklük Çağdaşlık ve İslam ilkeler arasında Milli Bütünlük ilkesi Elçibey tarafından böylece eklenmiştir.⁸⁰

Elçibey idaresindeki sekiz aylık bağımsız dönemde Azerbaycan 8 Aralık 1991'de İslam Konferansı Örgütüne 20 Ocak 1992'de AGİT'e 2 Mart 1992'de BM'e üye kabul edildi. Elçibey'le beraber dış politikada bir değişim yaşandı.⁸¹ İlk defa olarak toprak ve tarım reformu çalışmaları yapıldı. Türkiye ile karşılıklı öğrenci transferi başladı. Bakü Ceyhan Boru hattı projesi ilk kez bu dönemde gündeme getirildi.⁸²

Bunlara ilaveten Elçibey'in takip ettiği keskin politikalar Azerbaycan'ın komşuları olan İran ve Rusya ile soğuk ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. Rus destekli Ermeni ordusunun Kelbecer'i işgali ve Gence'de Suret Hüseyinov'un çıkardığı isyan Elçibey yönetiminin sonunu getirmiştir.⁸³ Ermeni Meselesi'nde başarısız kalan Elçibey'in milliyetçi politikaları, iç siyasette artan gerginlik, Azerbaycan'ın bölünmenin eşiğine gelmesi, daha önce devlet yönetimi geleneği olmayan kadrolara görev verilmesi makam ve mali kazanımlar için iktidar mücadelesi başarısızlığın nedenleri olarak görülmüştü.⁸⁴

Kısa süren Elçibey dönemi Azerbaycan'ın bağımsızlığının pekişmesi adına önemli adımlar atıldı. Rus askerlerinin topraklardan çıkarılması ve petrol kaynaklarının değerlendirilmesinde inisiyatif alındı.⁸⁵

AHC Milli Hareketi Moskova'nın egemenliğini ve komünizmi reddeden iki temel noktaya dayanmaktaydı. Savaşın sürmesine ve toplumsal dönüşümün getirdiği zorluklara rağmen demokratik uygulamalardan vazgeçmemiş ve yeni kurumların oluşturulmasına gayret etmiştir. Halkın Elçibey yönetiminden beklentisi çok yüksekti. Ermenilerin yenilmesi ve ekonomik düzelme bekliyorlardı. Ancak darbe özellikle demokratik süreci kesintiye uğrattı. Beklentilerin karşılanamaması halkta hayal kırıklığı yarattı. Reformlar da bir kısım insanı rahatsız ederek gayr-i memnunlar kitlesi meydana getirdi. Ermenilerin giderek ilerlemeleri ile de Elçibey iktidarının en önemli dayanağı olan halk desteği büyük ölçüde kaybedildi ve halk

⁸⁰Reha Yılmaz- Fatih Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1,2013, s.33

⁸¹Araz Arslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, 2005, s.25

⁸²Elnur Hasan Mikail, Alper Tazegül, *Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri 1990-2005*, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 25

⁸³Mehmet Saray, *Kuzey ve Güney Azerbaycan...*, s. 418

⁸⁴Reha Yılmaz "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2(2010) s.76

⁸⁵Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası...* s. 23

eskiye, komünizme özlem duymaya başladı. Bu yılların simgesi olan isim ise Haydar Aliyev idi. Bu karışıklıkta, Elçibey halka en az zarar verecek çözümü düşünerek yönetimden çekilmiştir. Rusya yanlısı olduğu iddia edilen Ayaz Muttalibov yerine Moskova'ya daha mesafeli olan Haydar Aliyev'in başa geçmesini sağlamıştır.⁸⁶

⁸⁶ Zeynep Salmanlı, *1991 Sonrası Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 28–30

2.BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV'İN HAYATI

Haydar Aliyev 1923 yılında Nahçıvan'da dünyaya geldi. O bir Müslüman ve Türk olarak SSCB'de çıkması zor olan mevkilerde bulunmuş, elde ettiği itibar ve gücü Azerbaycan'ı her alanda gelişmiş bir ülke haline getirmek için kullanmaya çalışmıştır. 1941'de başlayan siyasi hayatı çok dolu geçmiş, 1993'de Azerbaycan devlet başkanı olmuştur. 2003 yılında vefat eden Aliyev, Azerbaycan'ın zor bir döneminde iktidara gelmiş ve uyguladığı denge politikası ile dış tehditlerin önüne geçmeye gayret etmiştir.

2.1 Ailesi

*Kızıl Yıldızdan Hilale*⁸⁷ adlı kitapta İrfan Ülkü'ye hayatını anlatan Aliyev, ailesini: *"Babamın adı Ali Rıza annemse İzzet. Ailemiz fakirdi ben dokuz kardeşin dördüncüsüydim. İki ağabeyim ve bir ablam, benden küçük iki erkek, iki kız kardeşim var. ... Babam siyasetle uğraşan biri değildi ne Bolşevikleri ne de diğer siyasi teşkilatları tanır. Çalışıp ailesini geçindirmekten başka kaygısı yoktu."* diyerek anlatmıştır.

Ailesi Haydar Aliyev'in doğumundan evvel Zengezur'da Cömerdli köyünde meskûndü ve yüzyıllardır bu köyde yaşamaktaydılar. Ailenin varlıklı olanları büyük ve küçükbaş hayvancılık yaparak hayatını sürdürürdü. Ali Rıza Aliyev ise Hazar kıyılarında mevsimlik işçi olarak ailesinin geçimini sağlıyordu. Yaşadığı bölgedeki iş olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle çalışmak için her sene birkaç aylığına Bakü'ye giderdi. Bakü dünyanın en önemli ve gelişmekte olan petrol endüstrilerinden biri olduğu için burada iş imkânı daha fazla idi. Ali Rıza Bey Bibi-Heybet Körfezinde senelerce çalışmıştı.⁸⁸

Annesi İzzet Hanım ince ruhlu ve iyi kalpli bir kadındı. Bahçe ve çiçek işleri ile meşgul olmayı sever ve bahçedeki bitkileri güzel yemekler pişirmek ve hoş kokular elde etmek için kullanırdı.⁸⁹ İzzet Hanım da ebeveynleri Cafer Kulu ve Sara Beyim gibi dindar bir hayat sürmekteydi. Kızının anlattıklarına göre kendi oğulları dahi onu başında eşarp olmadan görmemişti.⁹⁰ Sadece annesi değil babası da dinin yasak olduğu Sovyetler Birliği'nde dini vecibelerini yerine getirmeye çalışmaktaydı.⁹¹ Yıllar sonra Aliyev, Hz. Zehra Mescidinin

⁸⁷ İrfan Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale Haydar Aliyev ve Fırtınalı Hayatı*, Kamer, İstanbul 1996, s.

⁸⁸ Graeme H. Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Yükselişi, Çöküşü ve Yeniden Yükselişi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 20–22

⁸⁹ Viktor Andriyanov, Hüseyinbala Mirelemov, *Haydar Aliyev*, (aktaran: Azad Ağaoğlu), Ankara, s.26; Wilson, a.g.e, s. 37

⁹⁰ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar*... s.20–21

⁹¹ Haydar Aliyev, " Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'le Sohbet", *Müstakillliğimiz Ebedidir Yirmi Dördüncü Kitap*, Azersneş, Bakü 2008, s. 109

açılışında o günleri şöyle hatırlamıştı: “Benim babam da anam da namaz kılıyordu. Daima mescide gidiyorlardı, çocukken beni de götürüyorlardı... Hatırlıyorum o mescidin (Nahçıvan Mescidi) avlusu vardı bir tarafını mektep yapmışlardı... o mescit avlusunda geçirilen aşure günleri hala hatırımdadır.”

Aliyev’in Hasan, Hüseyin adlı ağabeyleri ve Sure adlı bir ablası vardı. Kendisinden sonra dünyaya gelen Akil, Celal, Şefika ve Refika adlı dört kardeşi daha bulunmaktadır.⁹² Abisi Hasan doğayı seven bir gençti. Ziraat akademisini bitirerek partinin Ziraat Şubesi Sekreterliğin yaptı. Hüseyin resimle ilgilenmiş, Leningrad’daki Repin Resim ve Heykel Okuluna gitmişti. Sure gazeteciliği seçti, Akil ekonomiyi seçip hem bilim adamı hem de iş adamı olarak hayatını sürdürmüş, Celal tanınmış bir biyolog olmuş Şefika ve Refika ise öğretmenliği tercih etmişlerdi.⁹³

Her sene yılın altı veya sekiz ayı Abşeron Yarımadasında iş aramaya gidip çalışan babası için Bakü’de çalışmanın tek zorluğu ağır petrol işçiliği değildi. Azerbaycan siyasi karışıklıkların olduğu bir dönemden geçiyordu. Çarlık Rusya yıkılmıştı ve Bolşevikler Çarlık coğrafyasının genelinde hâkimiyet mücadelesi vermekteydi. Bu sırada Bolşevikler ve Azerbaycan Türkleri arasında başlayan çekişmeler boyut değiştirerek Müslüman katliamına dönüştü ve Ermenilerin de olaylara karışmasıyla, pek çok Müslüman bölgeden göç etmek zorunda kaldı. Mart Hadiseleri⁹⁴ olarak bilinen olaylar o denli şiddetli oldu ki köylerde dahi etnik ayrışmalar yaşanmaya başladı.⁹⁵ Ali Rıza ve İzzet Aliyevler de bu olayların etkisiyle Zengezur’dan göç etmek zorunda kaldılar. Cömerdli’den ayrılarak yanlarına hiçbir şey alamadan Nisan 1918’de Nahçıvan’a geldiler. Nahçıvan göç edebilecekleri en yakın yerd. Ayrıca ülkenin çoğu bölgesinde mevcut bulunan etnik belirsizliğin Nahçıvan’da yaşanmaması nedeniyle göç eden ailelerin ilk tercihi olmuştu.⁹⁶

Karışıklıklardan kaçan insanların güvenli olduğunu düşünerek tercih ettikleri Nahçıvan’da da bazı olaylar meydana gelmeye başladı. Öncelikle Mart 1920’de Ermeniler Nahçıvan’a saldırdı. Ardından 25 Nisan 1920’de Kızıl Ordu Azerbaycan’a saldırdı. 27 Nisan’da Bakü işgal edildi. Bölge 11.Sovyet Kızıl Ordusu tarafından Temmuz 1920’de işgal edildi. 28 Temmuz’da Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Daha sonra

⁹² Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s.19,21; Haydar Aliyev, “Ben Size Hiçbir Şey Vaat Etmiyorum”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azneşr, Bakü 1997, s.40

⁹³ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...*, s. 27

⁹⁴ Mart Hadiseleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Beşir Mustafayev, “Arşiv Belgelerine Göre 31 Mart Bakü Soykırımı”, *Turkish Studies*, , (İlkbahar 2014) 9/4, s. 797–815

⁹⁵ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 24, 26

⁹⁶ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 29,34–35; Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* , s. 19

Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte Nahçıvan da Transkafkasya Federatif Sovyet Cumhuriyetine katıldı. Bu yapı 1922'den 1936'ya kadar varlığını sürdürdü.⁹⁷

Haydar Aliyev'in doğduğu yıllarda Nahçıvan ve genel olarak Kafkasya'da Sovyet sistemi yeni tesis edilmekteydi. Bölge önceki yıllara nispeten daha istikrarlı olsa da ekonomik zorluklar hala mevcuttu. Ailenin dördüncü çocuğu olan Haydar bu dönemde 10 Mayıs 1923'te dünyaya geldi.⁹⁸ Adını Zengezur'dan göçleri sırasında vefat eden dayısının hatırasını yaşatmak için Haydar koydular.⁹⁹

Onun ve ardından kardeşlerinin de doğumu ile babası artık çocuklarının yanında bulunmak istedi ve iş için Bakü'ye gitmekten vazgeçti. Halk Demiryolları Komiserliği'nin¹⁰⁰ kurulması ve demiryolları ağının hızla geliştirilmek istenmesi ona Nahçıvan'da çalışabileceği bir iş bulma imkânı verdi. 1923 yılında Nahçıvan ve Mincevan şehirleri arasında yeni yapılacak olan bir demiryolu projesinde çalışmaya başladı. Böylece artık ailesinin başında durabilecekti.¹⁰¹ Demiryollarındaki özverili çalışmaları neticesinde de devlet tarafından kendisine küçük bir arsa verildi. Bu arsadaki bahçede sebze yetiştirmek ve hayvan beslemek çocukların hem sorumluluğu hem de eğlencesi olmuştu.¹⁰²

2.2. Eğitimi

1928'de beş yaşında iken şehirde kurulan ilk anaokullarından birine gitmeye başladı. Onu okula abisi Hasan götürüyordu. Bu dönemde okullar yeni kurulan Sovyet sisteminin propagandasının yapıldığı yerlerdi.¹⁰³ 1929 senesinde ilkokula başladı. Sovyetlerdeki tüm okullarda aynı eğitim uygulanıyordu. KP kendi ahlaki kurallarını oluşturunuyordu. Ancak farklı milli özellikteki halkların bu durumları da göz önüne alınıyordu. Böylelikle Nizami, Fuzuli ve Hurşid Banu gibi isimlerle ilkokulda tanışmış oldu. Sovyet eğitiminde yer alan eserler titizlikle seçilirdi bunların partiye sisteme uygun olmasına dikkat edilirdi. Rejimin çizgisine uymayan eserler yok sayılırdı. Haydar Aliyev, onu tanıyanların ifadesine göre, okumayı çok

⁹⁷ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...*, s. 37, 41

⁹⁸ http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_1.pdf (12.11.2014) ; Wilson, *a.g.e* s. 44; Andriyanov, Mirelemov, *a.g.e* s. 19; Vefa Babayeva, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 27; Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale Haydar Aliyev ve Fırtınalı Hayatı*, s. ; , Reyhan Mirzazade, *Azerbaycan'ı Dünyaya Saydıran İnsan*, Bakı-1998 s. 5; Sebuhi Ahmedov, *Azerbaycan Tarihinden Yüz Şahsiyet*, Ayna Matbu Evi, Bakı 2006, s. 349

⁹⁹ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...*, s. 19

¹⁰⁰ SSCB'de Halk Komiserliği en yüksek hükümet organı görevi görmekteydi. Komiserlik bakanlık işlevi görmekteydi.

¹⁰¹ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 45-46, Haydar Aliyev, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.40; Haydar Aliyev, “ Kaçkınlar ve Göçkünler için Hazırlanmış Evlere Baktıktan Sonra Sohbet”, *Müstakilligimiz Ebedidir On Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2006, s. 141

¹⁰² Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 24

¹⁰³ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s.26; Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.50- 51

severdi.¹⁰⁴ Haydar, ağabeyi Hasan gibi sanata yönelmeyi düşünüyordu, resim çizmeyi çok severdi. Akşamları ağabey ve kardeş birlikte resim çizerlerdi.¹⁰⁵

*“Gençlikte ressamlığa büyük hevesim vardı. Çizdiğim ilk resimlerden biri Fuzuli’nin portresi olmuştur. Tahminen 1936-37. yıllarda mektebimizde öğrencilerin resimlerinden oluşan sergi teşkil edildi. .. benim çizdiğim portre müsabakada birinci olmuştur. Elbette ben onu ressamlık eseri adlandırma niyetinde değilim o sadece ressamlığa heves gösteren bir gencin çizdiği resimdi”.*¹⁰⁶

Aliyev, Temmuz 1932’de İlkokulu bitirdi ve 1933’de 10 yaşında iken Nahçıvan’ın 8 numaralı ortaokuluna kaydoldu. Aliyev bu yıllarda kendisini etkileyen birkaç öğretmenin isimlerini de vermiştir: Murad Tutayug, Mir Cafer Mirişli, Latif Hüseynzade ve İbrahim Hamzayev.¹⁰⁷ Bu öğretmenlerden Latif Hüseynzade, 100. doğum günü olan 2003 senesinde Haydar Aliyev tarafından tebrik mektubu gönderilerek İstiklal nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca Hüseynzade bu nişan ile ödüllendirilen ilk eğitimci olmuştur.¹⁰⁸ Latif Hüseynzade’nin yazdığına göre Haydar için babası bir kahramandı. Birbirleriyle zıt kişiliklere sahip olsalar bile çok iyi anlaşıyorlardı. Babasıyla çeşitli konularda konuşmalar yaptıkları uzun gezintilere çıkmayı severdi. Okulda neşeli, şakayı seven başarılı bir öğrenciydi. Derslerine çok önem veriyordu.¹⁰⁹

Ortaokulun ardından Nahçıvan Öğretmen okuluna girdi. Aslında bu okula giriş için gerekli olan yaş ortalamasından ufak olmasına rağmen babasının desteğiyle ve kendi çalışkanlığıyla bu okula giren en genç öğrenci oldu. 1937’de Öğretmen okulundaki derslere başladı.¹¹⁰ Resimle olan ilişkisini bu yıllarda da devam ettirdi ve 1937 yılında Puşkin ile ilgili bir resim yarışmasında birincilik kazandı. Öğretmen okulunda yaşı küçük olmasına rağmen oldukça başarılıydı. Okulu dereceyle bitirmişti ve kendisiyle birlikte derece alan diğer öğrencilerle beraber *Şark Kapısı* adlı Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan gazetede resimleri basılmıştı.¹¹¹ Öğretmen okulunda aldığı bu eğitimin kendisi için anadilini güzel kullanma ve anlamada temel oluşturduğunu ifade etmiştir. *“16 yaşına kadar Nahçıvan’daki okulda aldığım eğitim, hocalarımın verdiği dersler ana dili, edebiyat dersleri benim bugün ki dilimin esasını oluşturuyor.”*¹¹²

¹⁰⁴ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 55,58–59

¹⁰⁵ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 28

¹⁰⁶ *Heyder Eliyev ve Medeniyet (I.cilt)*, Bakü 2008, S.223

¹⁰⁷ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 64,67

¹⁰⁸ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 30

¹⁰⁹ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 67–71

¹¹⁰ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 80–81

¹¹¹ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 32,36

¹¹² Haydar Aliyev, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti’nin 75. Yılı Kutlamasında”, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2007, s. 94

Ortaokuldan sonra babası onun öğretmen olarak çalışmasını istemekteydi. Yıllar sonra tekrar Azerbaycan'a yönetici olarak geldiğinde ülkedeki bozuk ekonomi ve insanların ihtiyaçlarını temin edememesi hakkında konuşurken şunları söylemişti: “.. biliyor musunuz ben hiçbir şeyi gizlemiyorum hayatımda olan her şeyle gurur duyuyorum.. Ben ortaokula giderken her zaman yamalı elbiselerle gittim. Yamasız elbisem olmadı. Annem geceleri lamba ışığında çoraplarıma yama yapıyordu.”¹¹³ Geçim şartları ağırdı, iki ağabeyi Bakü'de eğitim alıyordu ve kendisinden küçük kardeşleri de vardı. Tüm bu yük babasının sırtında idi. Ancak onun gönlünde Bakü'ye gidip yüksek eğitim almak vardı. Kendi ifadesiyle “ ..yüksek tahsil benim idealimdi”. İdealini gerçekleştirmek adına ağabeylerinden mektupla yardım istedi. Ağabeylerinin ve annesinin yardımlarıyla babasını ikna ederek yüksek eğitim için Bakü'ye gitme hazırlıklarına başladı. Bakü yolculuğu için gereken para babasının bir arkadaşından borç olarak alınmıştı.¹¹⁴

1939'da Azerbaycan Sanayi Enstitüsüne başladı.¹¹⁵ Bakü'ye ilk kez bu yıl geldi. Niyeti iyi bir eğitim almak ve çok iyi bir mimar olmaktı. Neden mimar olmak istediğini şöyle açıklamaktadır; “Bu kararda doğup büyüdüğüm Nahçıvan'ın bir mimarlar memleketi oluşunun da etkisi vardı.”¹¹⁶ “..çocukluk zamanımda şiir yazıyor resim çiziyordum. Başlıca arzum mimar olmaktı. Bu alan üzerine biraz okudum da lakin sonra bu arzumdaki vazgeçmek zorunda kaldım. O kalbimde kaldı.”¹¹⁷ Oğlu İlham Aliyev de babasının neden mimar olmak istediğini şu şekilde açıklamakta; “ anladığım kadarıyla pratik sebepleri vardı. Hem matematik kullanmayı gerektiriyordu hem de insanların hayatlarına değer katan yaratıcı bir yanı söz konusuydu.” Ancak şartlar eğitimini tamamlamasına imkân vermedi. 1941'de Almanlar Rusya'ya saldırdığı zaman o Bakü'de öğrenim görmekteydi. Savaş nedeniyle pek çok genç gibi o da orduya alındığından eğitimine devam edemedi. “1941 yıllarında üniversitedeydim. Ancak savaş başladı eğitimim yarım kaldı... Üniversitede okurken beni oraya davet ettiler(KGB'yi kastederek) sonrada zabıt oldum. Türk vardı ancak az idi. Ruslar ve başka milletlerden daha çok idi”.¹¹⁸

1941 Haziran ortalarında Nahçıvan'a geri döndü. Azerbaycan ve Nahçıvan'da artan hareketliliğe paralel olarak Sovyet gizli servisi olan Devlet Güvenlik Komitesine, İşleri

¹¹³ Haydar Aliyev, “Eğitimcilerin Bir Kısmı ile Görüşme”12 Şubat 1995, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azerneşr, Bakü 1997, s.97

¹¹⁴ Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale...*, s. 98–101

¹¹⁵ http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_1.pdf (05.12.14)

¹¹⁶ Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale...* s. 101

¹¹⁷ Haydar Aliyev, “Ben Halka Minnettarım”, 3 Ağustos 1993, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azerneşr, Bakü 1997, s.36

¹¹⁸ Haydar Aliyev, “Türkiye'nin TGRT Kanalında Yüzyüze Programındaki Röportaj”, *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azerneşr, Bakü 1998, s. 26; Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve ...* s. 108–115, Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale...* s. 97

Halk Komiserliğine (NKVD) çağırıldı ve Aliyev 23 Haziran 1941 günü, Nahçıvan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği Arşivi Gizli Şubesinde işbaşı yaptı.¹¹⁹ Türkiye’deki Almanların hareketlerini izlemek, Alman yalısı insanları yakın takibe almak gibi görevleri yürüttüğü iddia edilmektedir. İddialara göre, ülke genelinde yaşanan olayların kapsamlı bir değerlendirmesini Moskova’ya aktaran Sovyet ajanları kuşağının bir parçası olarak dönem boyunca Nahçıvan ve Türkiye arasında etkin bir şekilde görev yapıyordu. Ayrıca zaman zaman İran’da da görev yaptığı belirtilmektedir.¹²⁰ Kendisi ise bu görevini casusluk olarak tanımlamadığını artık dünyada keşfiyat yapmanın casusluk olmadığını kişinin kendi ülkesine yaptığı bu hizmetin şerefli bir vazife olduğunu ifade ediyor.¹²¹

2.3. Sovyet Sistemi içindeki Yükselişi

Aliyev, savaş sonrası Sanayi Enstitüsüne döneceğini düşünüyordu, bu enstitüde mimarlık okumak ona çekici geliyordu. 1941–45 arası dönem çoğu insan gibi onun hayatını da değiştirmişti. Savaşta cephelerde olmasa bile bir kısmı yabancı topraklar olmak üzere çeşitli görevlerde önemli rol oynamıştı.¹²² İlham Aliyev de babasının savaşın ardından sivil hayata dönmeyi planladığını aktarıyor.¹²³

Doğum günü olan 10 Mayıs 1943’te Komünist Parti üyeliğine kabul edildi.¹²⁴ “Komünist Partisi’ne 1943’de savaş zamanı katıldım.” Aliyev o zamanlar Komünist Partinin saygın bir parti olduğunu ve neredeyse bütün gençler için partiye kabul edilmenin büyük bir şeref vesilesi olduğunu ifade etmiştir. “O zaman parti komitesi vardı onlar imtihan ediyor soru soruyorlardı partiye kabul edilmek kolay değildi. ..zeki akıllı itibarlı insanlar o zaman KP ye kabul ediliyordu. ..o zaman ben doğru yaptığımı düşünüyordum. Şimdi de doğru yaptığımı düşünüyorum.”¹²⁵

NKVD, Nahçıvan ve Bakü de dâhil olmakla tüm Sovyetlerde güçlü bir yapıydı. Aliyev’in ismi raporlarda yer alıyordu ve becerileri nedeniyle kayıt altına alınmıştı. Berlin’in teslim şartlarının görüşüleceği toplantının öncesinde Aliyev bir başka toplantı için NKVD’nin Nahçıvan karargâhına çağırıldı. Doğrudan işe alımlardan sorumlu olan daireden gelen bir iş teklifi ile önünde yeni bir hayat yolu açılmaktaydı. Onun sadece işe devam etmesi önerilmiyor

¹¹⁹ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 42; İrade Hüseynova, *Müstakil Azerbaycan Devletinin Kurucusu*, Bakü 2004, s. 13

¹²⁰ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve ...* s.118,123,126; Ahmedov, *Azerbaycan Tarihinden ...* s. 349

¹²¹ Haydar Aliyev, “Türkiye’nin TGRT Kanalında Yüzyüze Programındaki Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 27

¹²² Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* , s.143

¹²³ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* , s.144

¹²⁴ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.132,134

¹²⁵ Haydar Aliyev, “Türkiye’nin TGRT Kanalında Yüzyüze Programındaki Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 27-8

ayrıca NKVD'nin subay eğitim programına hızlı bir geçişi de içeriyordu. Kabul ederek hayatına bambaşka bir yön vermiş oldu.¹²⁶ Haydar Aliyev, halk arasındaki itibarın en yüksek dereceye ulaştığı bir dönemde NKVD' ye girmişti. Katıldığı bölüm daha ziyade güvenlik nedeniyle füze ve uçaklardan ayrı tutulan nükleer pillerin muhafazası ve taşınmasından sorumluydu.¹²⁷

Eğitimin ilk aşaması 1949'da bitti ve Leningrad'daki (St. Petersburg) KGB Yüksek Okuluna davet edildi. Burada şifre kullanımı, silah ve sabotaj eğitimi, Marksist-Leninist teorilere dayanan tarih ve iktisat SBKP tarihi, hukuk ve yabancı diller öğretiliyordu.¹²⁸ KGB'de çoğunluğu Ruslar ve Ukraynalılar oluşturunuyordu. Ve bu etnik durum öğrenci alımını da etkiliyordu. O seneki tek Azerbaycanlı olan Aliyev için bu durum milletin neler yapabileceğini göstermek adına çalışma motivasyonu sağlamış, farklı milletten insanlar ise tecrübe ve bilgi edinebileceği bir ortam olmuştu. Haydar Aliyev'in ifadesiyle “.. *İstihbarat teşkilatında çalışan görevlilerin şair, besteci, yazar, bilim adamı ya da sıradan insanlarla konuşabilmek için yüksek düzeyde entelektüel kültüre sahip olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde siyahla beyazı, iyi ile kötüyü ya da hatayı suçtan suçu hatadan ayırmaları mümkün olmaz.*”¹²⁹

1950 yılının ilkbaharında sınava girdi ve Yüksek Okul sınav komisyonundan yüksek notlarla geçti. Okulu pekiyi dereceyle bitirmişti¹³⁰ ve kendisiyle ilgili Bakü'ye gönderilen raporlarda hep olumlu ifadelerle yer verilmişti. Nahçıvan'a döndüğünde Nahçıvan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Güvenliği Bakanlığından 5. Şube Başkanı olarak göreve başladı. Nahçıvan'daki göreve atanmasından bir ay sonra, 1950 yazında terfi etti ve Bakü'de görevlendirildi. Bakü'de Azerbaycan Devlet Güvenliği Bakanlığı'nda ikinci şube bölümlerinden birinde başkan yardımcısı oldu ve on beş yıl boyunca bu görevi sürdürdü. İkinci şube karşı casusluk şubesi idi.¹³¹ Bu arada yarım kalan mimarlık eğitimi yerine daha sonra başladığı Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Tarih bölümünü 1957 yılında bitirdi.¹³²

KGB, yerel ofislerine fazla özerklik tanımıyordu bu yüzden buralar yerel yönetimlerden ziyade Moskova'ya bağlı çalışırlardı. Müttefik Cumhuriyetlerinin KGB

¹²⁶ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.144; Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale...* s. 103

¹²⁷ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.146

¹²⁸ Haydar Aliyev, Aynı röportaj, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 28; . Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.153

¹²⁹ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.156

¹³⁰ “Aliyev ‘Dört Dörtlük’ Ajandı” <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/01/11/d04.html> (10.12.14)

¹³¹ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 157, Andriyanov, Mirelemov, *Haydar..* s. 63- 64; http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_1.pdf (05.12.14)

¹³² Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 28; Haydar Aliyev, http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html (10.12.14) ; Dilara Seyidzade, *Önemli Politik Yaşamdan Esintiler*, Azerbaycan Neşriyatı, Baku 1994, **Sayfa numarası yok**; Haydar Alirza oğlu Aliyev, <http://www.aliyev-heritage.org/az/biography2.html> (10.12.14) , “Haydar Aliyev”, *DiploAtlas*, (Mayıs 2013), S.19, s. 10

başkanları genellikle yerel halktan olurdu ama Bakü'deki başkan bir Rus'tu. Bu nedenle iyi bir özgeçmişe sahip bir Azerbaycan Türkünün Bakü'ye gönderilmesi dikkat çekmişti.¹³³

Aliyev, Azerbaycan KGB' sine 1965'de başkan yardımcısı, 1967'de başkan olmuştur.¹³⁴ “Bakü de büyük bir idarenin başıydım. KGB de hem dış istihbarat hem de iç istihbarat sahalarına liderlik ettim. Sonra KGB başkan yardımcısı sonra ise başkanı oldum. ..en çok askeri malumatlar topluyorduk bir de SSCB ye karşı casusluk edip kendi ülkelerine vermek isteyenleri arıyorduk.”¹³⁵ 1920'den Aliyev'in göreve geldiği tarihe kadar KGB'nin Azerbaycanlı bir yöneticisi hiç olmamıştı. Ermeniler, Ruslar, Yahudiler ve başka milletler yöneticilik yapabiliyorken Azerbaycan Türklerine bu imkân sağlanmıyordu.¹³⁶ 26 Ekim 1967'de Yuri Andropov onun Tümgeneral rütbesine terfi ettirilmesi için aday gösterdi.¹³⁷ Bu Azerbaycan ve Azerbaycan halkı için çok önemliydi çünkü bu örgütü hiçbir zaman bir Azerbaycan Türk'ü yönetmemişti. Ayrıca bizzat Andropov'un yükseltmiş olduğu bu generallik rütbesine de daha evvel bir Azerbaycan Türk'ü yükselememişti.¹³⁸

2.4. Haydar Aliyev ve Zarife Aliyeva

Zarife Hanım, Aziz Memmedkerim oğlu Aliyev ile Leyla Cabbar kızı Abbasova'nın çocuğu olarak 28 Nisan 1923'de Nahçıvan'ın Şerur Bölgesi, Şahtahtı şehrinde dünyaya gelmiştir¹³⁹. Anne ve babası Revan doğumludur. Ancak Türklere karşı başlatılan soykırım nedeniyle Aziz Aliyev ailesini 1918 yılında, St. Petersburg'daki eğitimini de yarım bırakarak Nahçıvan'a götürür. 1923 yılına geldikleri zaman yarım kalan öğrenimini devam ettirmek isteyen Aziz Aliyev Bakü'ye göç etme kararı alarak Bakü'de Tıp Fakültesini bitirdi.¹⁴⁰

1923 yılında Nahçıvan'da doğan Zarife Aliyeva, 1942'de orta mektebi bitirdi. Aynı yıl Azerbaycan Devlet Tıp Enstitüsüne girdi. 1947'de mezun olduktan sonra iki yıl Moskova'da göz hastalıkları üzerine uzmanlaştıktan sonra Azerbaycan'a döndü. 1949'dan itibaren 18 yıl boyu Azerbaycan'da Göz Hastalıkları Enstitüsünde çalıştı. 1950–53 yıllarında aynı enstitüde master eğitimini tamamladı.¹⁴¹

¹³³ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s.157–158

¹³⁴ Seyidzade, *a.g.e* s. Yok; “Haydar Aliyev”, *Diploatlas*, s. 10

¹³⁵ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 28

¹³⁶ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 29

¹³⁷ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* s. 65; , Haydar Aliyev, *Diploatlas*, Mayıs 2013, S. 19, s. 10

¹³⁸ Seyidzade, *a.g.e*, s. Yok; “Atalarını Yüreklere Gömdüler”, Aksiyon, http://www.aksiyon.com.tr/dunya/atalarini-yureklerine-gomduler_510046 (10.12.14)

¹³⁹ Akade¹³⁹ Seyidzade, *a.g.e*, s. Yok; “Atalarını Yüreklere Gömdüler”, Aksiyon, http://www.aksiyon.com.tr/dunya/atalarini-yureklerine-gomduler_510046 (10.12.14)

mik Zarife Aliyeva Bibliyografiya, Bakü, 2013, s.14; (http://www.anl.az/down/ZE_bibliografiya.pdf) (11.12.14); *Biyografiya*, <http://www.zarifa-aliyeva.az/node/114> (11.12.14)

¹⁴⁰ <http://www.zarifa-aliyeva.az/node/114> (11.12.14)

¹⁴¹ Akademik Zarife Aliyeva Bibliyografiya, Bakü, 2013, s.14 (http://www.anl.az/down/ZE_bibliografiya.pdf) (17.12.14)

Haydar Aliyev ve Zarife'nin karşılaşmaları, Haydar'ın KGB Yüksek Okulunda öğrenim gördüğü yıllara tesadüf etmektedir. Aliyev'in eğitimi Nahçıvan'da devam etmekteyken abisi Hasan'ın isteği üzerine Kislovodsk'a dinlenmek üzere ailesinin yanına gider. Buradaki karşılaşmalarını Haydar Aliyev şu şekilde anlatmaktadır; *"..genç bir kız gördüm ve sonra onunla tanıştık. Daha sonraları ağabeyimin onun ailesini iyi tanıdığını öğrendim. Görüşmemiz kısa sürmüş olsa da o kız bir şekilde kalbime giden yolu bulmuştu."*¹⁴² Bu kısa karşılaşmadan sonra her ikisi de hayatlarına devam etti. Aliyev'in St. Petersburg'daki öğrenimi boyunca Zarife'ye olan duygularını fark eden ağabeyi Hasan mektuplarında Zarife'den de bahsetmeye başladı.¹⁴³

1950'de Bakü'ye dönmesi ile Zarife Hanım ile görüşme imkânları da artmıştı. Ancak işler beklediği gibi olmadı. Zarife'nin babası Aziz Aliyev 1930'lu yıllarda Azerbaycan Sağlık bakanlığı yapmış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İran'daki Sovyet Misyonunun başına bulunmuş, Dağıstan KP birinci sekreteri olmuştur. 1942-44 yıllarında Lenin Nişanı ile ödüllendirilmiş ve SSCB KP Merkez Komitesi Teftiş Kurulu üyeliğine atanmıştır.¹⁴⁴ Aziz Aliyev Dağıstan KP deki görevinin ardından hızla yükselmişti. Ancak gözden düşmesi de bir o kadar hızlı oldu. Kendisine kurulan siyasi komplonun sonucunda artık her adımı takip edilen gözetim altında tutulan biri olmuştu. Attıkları her adım Azerbaycan KP birinci sekreteri Mir Cafer Bağirov'un takibindeydi. Buna rağmen Haydar Aliyev Bakü'ye geldiğinde Aziz Aliyev'i evinde ziyaret etti. Takip edildiklerini bilmesine ve tüm olası tehlikelere karşın Zarife ile görüşmeyi de devam ettirdi. Kariyerinde yeni yükselmeye başlayan Haydar Aliyev için bu yaptığı büyük bir riskti ve Zarife büyük bir endişe içindeydi. Bu nedenle görüşmeyi bırakmalarını teklif etti. Durumun KGB tarafından fark edilmemesi imkânsızdı. Azerbaycan KGB sinin başkanı Stepan Yemelyanov onu yanına çağırarak bu konuda uyardı. O kızla görüşmesinin kariyerine zarar vereceğinden bahsetti. Kardeşi Celal de aileden kimsenin ona baskı yapmadığını ama dışarıdan baskılara maruz kaldığını bildiğini ifade etti. Ancak onlar 1950-52 yılları arasında baskılara aldırmadan ilişkilerini sürdürdü.¹⁴⁵

Stalin'in vefatı ile Mircafer Bağirov görevden alındı ve Aziz Aliyev üzerindeki baskılar da ortadan kalktı. Ardından 1954 yılı Kasım ayında Haydar ve Zarife oldukça sade bir şekilde özel bir tören yapmaksızın evlendi.¹⁴⁶ Her ikisi içinde aile her şeyin önündeydi.

¹⁴² Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...*, s.147

¹⁴³ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve ...* s. 156

¹⁴⁴ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...*, s. 72

¹⁴⁵ Haydar Aliyev, "Azerbaycan'ın Görkemli Devlet, İçtimai ve İlim Adamı Aziz Aliyev'in 100. Doğum Yılı Töreninde", *Müstakillikimiz Ebedidir On Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2005, s. 143, Graeme H. Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...*, s.161-64,169, Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...*, s. 77-79

¹⁴⁶ Haydar Aliyev, "Azerbaycan'ın Görkemli Devlet, İçtimai ve İlim Adamı Aziz Aliyev'in 100. Doğum Yılı Töreninde", *Müstakillikimiz Ebedidir On Beşinci Kitap*, s. 143, Haydar Aliyev, "Bilesuvar Rayonunda Yerleştirilmiş Kaçkınlar ve

Zarife Hanım hem dışarıda hem de evdeki işlerini aksatmadan titizlikle yapardı. Haydar Aliyev’de evde iken eşine yardım etmekten büyük mutluluk duyardı.¹⁴⁷

Çiftin iki çocuğu 1954 ve 1960 yıllarında dünyaya geldi. Bu arada Zarife Hanım eğitimini de ihmal etmedi. Babası gibi tıp tahsili gören Zarife Hanım Moskova da 1977 senesinde doktorasını tamamladı.¹⁴⁸ Aliyev eşi Zarife Hanımı süs ve gösteriştan uzak sade bir insan olarak tarif etmektedir.¹⁴⁹ Bakü’deki evlerinde eşi, çocuğu ve annesi ile hayatlarını sürdürmekteydiler. İzzet Hanım 1957 yılında vefat edene kadar vaktini torunu Sevil’le ilgilenerek geçirdi.¹⁵⁰

Eşi Zarife Hanımın her zaman kendisine destek olan iyi bir eş ve anne olduğunu belirten Aliyev ;

“Moskova’daki hayatım çok zor ve fırtınalı idi. Ancak bunun yanında özel hayatım çok hoş idi. Hayat arkadaşım beni anlayan yüksek maneviyatlı biriydi. Onu çok seviyordum. O da babası gibi göz hastalıkları doktoru olmuştu. Hayatta en büyük ve en akıllı dayanağım o idi. 1985’de Moskova’da vefat etti. Onun ölümü beni çok sarstı. Vefatından sonra kalp krizi geçirdim ve uzun süre hastanede kaldım.”¹⁵¹

2.5. İktidara Gelişi

Stalin’in ölümü sadece Zarife Hanımla olan ilişkisini etkilemekle kalmadı kariyerinde yükselmesinin de önü açıldı. MirCafer Bağirov’un görevden alınması ve yerine daha ılımlı bir yönetici olan İmam Mustafayev’in getirilmesi kariyerine de olumlu tesir etti. Mustafayev’in görevde olduğu beş yıl boyunca Aliyev de hızla ilerleme kaydetti.¹⁵²

Ancak giderek Azerbaycan’da güçlendiği düşünülen Mustafayev merkez tarafından görevden alındı ve yerine 1959’un Temmuz ayında Veli Ahundov getirildi. Ahundov’un görevinin ilk yılında Haydar Aliyev generalliğe terfi ettirildi. Aliyev henüz 37 yaşındaydı ve Azerbaycan tarihinin en genç generali olmuştu.¹⁵³

Brejnev’in 1964’de SSCB KP genel sekreteri olmasıyla Haydar Aliyev de onun görevde olduğu 18 yıl boyunca generallikten SSCB’nin en üst makamlarına kadar ilerledi. İlk olarak Brejnev’in göreve geldiği aynı yıl içinde generallikten Azerbaycan KGB’sinin başkan yardımcılığına atandı. Haziran 1967’de aynı kurumun başkanlığına getirildi. KGB’deki görev

Mecburi Göçkünlerle Görüşmede”, *Müstakilliğimiz Ebedidir On Dokuzuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2006, s. 140, Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 171-173

¹⁴⁷ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* , s.175-6

¹⁴⁸ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar...* , s.81

¹⁴⁹ Haydar Aliyev, “Meşhur Rus Ressam Nikas Safronov ile Görüşme”, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirminci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2007, s. 179,

¹⁵⁰ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* s. 180

¹⁵¹ Mirzazade, *Azerbaycan’ı Dünyaya ...* s. 59

¹⁵² Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...*, s. 173

¹⁵³ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...*, s.184-188

yıllarında bu kurumla ilgili eskimiş ve düzensiz olan sistem ve eğitim yaklaşımlarını değiştirmeye başladı. Sadece birkaç yılda büyük bir değişim yaşanmasını sağladı. ¹⁵⁴

14 Temmuz 1969’ da Azerbaycan’da bakanlık seviyesinde olan KGB başkanlığından Azerbaycan Komünist Partisi (AzKP) Merkez Komitesi birinci sekreterliğine tayin olundu bu vazifede 14 yıl çalıştı. ¹⁵⁵ 1969 senesine gelindiğinde Ahundov’la ilgili şikâyetler ve yolsuzluk söylentileri ortaya çıkmaya başladı. Netice de artık Azerbaycan’da yeni bir lidere ihtiyaç duyulmaktaydı. 14 Temmuz 1969’da Brejnev, Aliyev’in AzKP birinci sekreteri olmasını öngören kararnameyi imzaladı. ¹⁵⁶

Aliyev’in anlattığına göre AzKP Merkez Komitesi birinci sekreteri seçilmesi kendisi içinde sürpriz olmuştu. KGB’de çalışması, temiz bir sicile sahip olması ve güvenilen bir kişi olması ona göre seçilmesindeki en büyük etkenlerdi. Tüm bu özelliklerin yanında Azerbaycan halkı tarafından sevilmesi de ayrıca önemli bir özelliğiydi. Başta görevi her ne kadar istemese de daha sonra görevin önemini idrak eder ve Azerbaycan’ın tek hâkimi olmak imkânını ele geçirdiğini düşünür. Halkına, milletine daha iyi hizmet edeceğini düşünerek sevinir ve rahatlar. ¹⁵⁷

2.6. 1969–1987 Dönemi Azerbaycan İktidarı

Aliyev, Sovyetler Birliği içindeki yükselişi sebebiyle dikkat çeken isimlerdendir. Yükselmek için parti politikalarını uyguladığı ve komünist bir lider olması gerekçe gösterilerek eleştirildiği de olmuştur. Aliyev ise iktidarda olduğu dönemde halkının çıkarlarına ters olan bir şey yapmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Azerbaycan’da üst düzey görevlerde çalıştığım ve Birinci sekreter olduğum yıllarda Azerbaycan halkının milli çıkarlarına ters düşen hiçbir uygulamaya izin verilmemiş olduğunu bugün büyük bir onurla söyleyebilirim*”. ¹⁵⁸ Ayrıca iktidarda olduğu dönemde, ulusal dilin kullanımında giderek artan bir yaygınlaşma, vatan deyince Rusya’dan ziyade Azerbaycan’ın anlaşılmasını sağlayacak bir eğitim politikasının izlenmesi, Azerbaycan halk müziğinde ve edebiyatında yaşanan canlanmalar onun uygulamış olduğu politikaların sonuçlarıdır. ¹⁵⁹ Onun hâkimiyet yılları milletin tarihinde dönüş, ilk olarak eğitim medeniyet güzel sanatlar milli manevi değerlerin

¹⁵⁴ Ahmedov, *Azerbaycan Tarihinden...* s.349; Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* , s.196-201; Seyidzade, *Politik Yaşamdan...*, s. Sayfa numarası yok

¹⁵⁵ Mirzazade, *Azerbaycan’ı Dünyaya...* , s. 9

¹⁵⁶ Wilson, *Haydar Haydar Aliyev ve...* , s.205,207; Qasımlı, *İstiqlale Giden Yol*, s. 17

¹⁵⁷ Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale*, s. 122–124

¹⁵⁸ Andriyanov, Mirelemov, *Haydar*, s.103

¹⁵⁹ Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye- Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yay. İstanbul 2011, s.370

korunması ve inkişaf ettirilmesi kuruculuk ve kalkınma devri olarak nitelenmete ve Azerbaycan'ın istiklalinin temelini de işte bunların hazırladığı iddia edilmektedir.¹⁶⁰

İktidara geldiğinde SSCB genelinde hüküm süren sorunlar Azerbaycan'da da mevcuttu, yolsuzluk, rüşvet ve nepotizmin önünün alınması gerektiğini düşünüyordu.¹⁶¹ Bu yüzden de rüşvete karşı adeta bir savaş başlattı. “ *Bütün hayatım boyu hep rüşvetle mücadele ettim içimde rüşvete karşı hep bir kin duymuşumdur.*”¹⁶²

Zaman kaybetmek istemiyor ve bu doğrultuda hareket ediyordu. Çünkü Aliyev'e göre Azerbaycan bir yol ayrımındaydı ve zaman kaybetmemeliydi. Kilit pozisyonlara Azerbaycanlıları getirmeye gayret ediyordu ancak merkezle olan ilişkilere de dikkat ediyordu ve bir denge siyaseti yürütüyordu.¹⁶³ Halka hizmet etmenin yolunun KP'ye üye olmaktan geçtiğini bildiğinden daha çok Azerbaycanlının KP'ye katılmasını sağlamak için gayret ediyordu. Ülkenin bozuk ekonomisi ve kötü sanayisi onu yıldırma, düzgün kadrolarla ve hukuku gözeterek bu sorunların aşılabileceğini düşünüyordu. Aliyev yenileşme cephesinin en önemli kişileri arasında yer almaktadır. En önemli girişimlerini idari alanda gerçekleştirmiştir. O dönemde ortaya çıkmaya başlayan tek merkezli idarenin sorun ve çıkmazlarını ortaya koymuş ve bazı alanlarda yerelleşmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁴ En büyük başarısı kadro politikasıydı. 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar baktığımızda onun bu politikası neticesinde KGB'de görev alan Azerbaycanlı sayısında artış Rus ve Ermeni sayısında ise bir azalma söz konusudur. İzlediği kadro politikası yerli nomenklaturanın güçlenmesine de imkan sağladı..¹⁶⁵

KP başkanlığına getirilince yıllardır tasarladığı şeyleri gerçekleştirmeye başladı.¹⁶⁶ Ancak bunu dönemin mevcut gerçeklerinin farkında olarak yürüttü ve çok yönlü faaliyetleri sayesinde KP, Komsomol vb. içtimai teşkilatların dikkatini Azerbaycan'a çekti. Böylece Cumhuriyetin iktisadi kadro ve manevi potansiyelinin artırılmasına imkân sağladı. Sovyetler genelinde durgunluğun yaşandığı bir devirde ülkenin sanayi üretimini ve milli geliri artırmayı başarabildi. İki milyondan fazla insanın ev durumunda iyileştirilme sağlandı. 1970'de Ekim İnkılâbı, 1972'de Halklar Dostluğu, 1980'de Lenin Ordenleri ile mükâfatlandırıldı.¹⁶⁷ O daha sonraları şunları dile getirmişti: “ *Biz Sovyet rejiminde yaşıyorduk. Biz bu rejimi değiştirebilir miydik? Amma önemli olan şudur ki bu rejim altında olsan da sen halkın, milletin için ne*

¹⁶⁰ Qasımlı, *İstiklale Giden Yol*, s. 23

¹⁶¹ Wilson, Haydar, Haydar Aliyev ve.. s. 232

¹⁶² Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale..*, s.129

¹⁶³ Wilson, Haydar, Haydar Aliyev ve.. s. 224

¹⁶⁴ Ebulfaz Süleymanlı, *Milliyeleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 230

¹⁶⁵ Qasımlı, *İstiklale Giden Yol*, s. 91; Tadeyus, Rusiya ve.. s. 248

¹⁶⁶ Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale..*, s. 127

¹⁶⁷ Tahir Qaffarov , *Azerbaycan Tarihi VII.*, s.145

yapıyorsun? Eğer rejimi değiştiremiyorsan o zaman onun imkânlarından yararlanıp halkına yardım et. Ben de bunu yaptım. Azerbaycan o yıllarda çok yükseklerle kalktı.”¹⁶⁸

60’lı yılların sonlarında, Aliyev iktidara gelmeden evvel, özellikle petrol sanayisinin gelişmiş olduğu ülkede, SSCB’nin başka bölgelerinde de petrol çıkarılmaya başlanmasıyla beraber gerileme yaşanmıştı. Doğal olarak bu petrol ile ilgili tüm sanayi kollarını da olumsuz etkiledi.¹⁶⁹ Dolayısıyla 1969 yılı Azerbaycan ekonomisinde zorluklar yaşandığı bir dönemdi. Tüm göstergelerde gerileme vardı. Sanayi ve tarım, ihtiyaçları karşılamıyordu. Azerbaycan çoğu zaman SSCB’nin pek çok bölgesinin hammadde kaynağı haline gelmişti.¹⁷⁰ Aliyev 1969 yılı Ağustos ayında AZKP MK Plenimundaki konuşmasında Cumhuriyetin bozulan ekonomisini her yönüyle ele alan bir konuşma yaparak, bu sorunun çözümü için izlenmesi gereken yolu açıkladı.¹⁷¹ Onun teşebbüsü ile SSCB rehberliği Azerbaycan’ın iktisadi inkişafı için mühim kararlar aldı. Bunlardan biri Azerbaycan’ın tarımının inkişafı için ittifak fonundan büyük miktarda vasıta ayrılması idi.¹⁷²

Haydar Aliyev’in öncelikli amacı ekonominin bir an önce canlanması, sahip olunan doğal kaynaklardan iktisadi, ilmi ve medeni anlamda halkın faydalanması için elverişli bir ortamın sağlanması idi. Geleneksel tarım alanlarının korunmasının yanında yeni üretim alanlarının oluşturulması için pek çok faaliyet göstermiş, sanayinin gelişmesi ve çağı yakalaması için çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların neticesi olarak da Azerbaycan’ın ekonomik potansiyeli kat be kat artmıştır.¹⁷³ Azerbaycan SSCB’nin en büyük üzümçülük sahasına çevrilerek üretim 1980’e kadar büyük oranda artırıldı. Üzümçülükle beraber şarap üretimi de gelişme gösterdi. Bu ürünlerin ihraç edilmesi ülke ekonomisine büyük katkı sağladı.¹⁷⁴

Aliyev’in özellikle dikkat ettiği bir husus vardı. Açılan yeni fabrikaların ve çeşitli müesseselerin tek bir bölgede toplanması yerine değişik bölgelere yayılması gerektiğini düşünüyordu. Sanayinin daha gelişmiş olduğu Abşeron yarımadası dışındaki bölgelerin de gelişmesi ve kalkınması için yeni yatırımların yarıdan fazlası Abşeron dışında farklı bölgelere dağıtıldı. Bu sayede Abşeron’un sanayi üretimindeki ağırlığı % 20 oranında azaltıldı ve

¹⁶⁸ Qasımlı *İstikale Giden Yol*, s. 25

¹⁶⁹ “Azərbaycan İqtisadiyyatı XIX Esrin Ortalarından SSRİ-nin Dağılmasınadək Olan Dövrə”, s. 6, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>, 05.02.15

¹⁷⁰ Seyitzade, *Politik Yaşamdən Esintiler...*, s. 2

¹⁷¹ Qaffarov *Azərbaycan Tarihi*, C. VII. s. 143

¹⁷² Qaffarov *Azərbaycan Tarihi*, C.VII., s. 144

¹⁷³ <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl3.pdf>, 05.02.15, s. 20

¹⁷⁴ “Azərbaycan Sovet Hakimiyyəti İllərində”, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl3.pdf>, 12.03.15, s. 21

bölgeler arasındaki ekonomik dengesizlik giderilmeye çalışıldı. Ayrıca yeni oluşturulan sanayi tesislerindeki teknik donanımın iyileştirilmesi sayesinde üretimin artması sağlandı.¹⁷⁵

1969-82 arası eğitim alanında nitelik açısından yükselme yaşanmıştır. 5 yeni enstitü kurulmuştu. Aliyev, SSCB'nin en önemli ve ünlü eğitim kurumlarında Azerbaycanlı gençlerin tahsil görmesine çok önem verdi. 1970'de bu nedenle ülkedeki muhtelif okullara 30 kişi gönderildiği halde, 1979 da cumhuriyet dışında eğitim almaya gönderilen gençlerin sayısı 826 olmuştur. 1980 de SSCB'nin 43 şehrinde 152 yüksek öğrenim kurumunda 4 binden fazla Azerbaycanlı genç 244 ihtisas alanında eğitim almaktaydı. 70'ler ve 80'lerin başı Azerbaycan yüksek okullarının uluslararası ilişkilerindeki gelişmelere de sahne oldu. 1980'de Azerbaycan'daki 5 yüksek öğrenim kurumunda 67 farklı ülkeden 2000'den fazla talebe çeşitli ihtisas alanlarında öğrenim görüyordu.¹⁷⁶

Aliyev, parti, devlet organları ve içtimai teşkilatların, aydınların ülkenin milli kadro potansiyelinin artırılması ve sağlamlaştırılmasına dikkat etmelerini sağladı. Binlerce Azerbaycanlı genç SSCB'nin önemli tahsil merkezlerinde öğrenim görmeye gönderildi. Milli ordu kadrolarının hazırlanmasına özellikle dikkat edildi. 1971'de Cumhuriyet Orta Harbi Yatılı Mektebi* teşkil edildi. 1970 ve 80'lerde SSCB'nin askeri okullarında muhtelif alanlarda iki binden çok Azerbaycanlı subay hazırlandı.¹⁷⁷

Aliyev milli ordu kadrolarının hazırlığı ve ordu kuruculuğu meselelerini daima öncelikli gördü. Milli güvenlik konularına özel olarak dikkat ediyordu. Moskova'nın dikkatini çekmeden milli askeri kadroların yaratılması için temel oluşturulmasına, devletin savunma sisteminde Azerbaycanlıların yüksek rütbe ve vazifeler verilmesine ihtiyaç duyuluyordu ve bunu yapmak da büyük bir hüner gerektiriyordu. O rehber olarak tayin olduktan sonra ilk olarak milli kadroların yükselmesini sağladı.¹⁷⁸

Aliyev'in başkanlığında hazırlanan Azerbaycan anayasası 21 Nisan 1978'de kabul edildi. Eldeki kısıtlı imkânlar dâhilinde halkın manevi servetlerini özellikle de dilinin korunması ve geliştirilmesi için hukuki haklar tanıdı. İtirazlara bakılmadan Azerbaycan dili devlet dili statüsü aldı.¹⁷⁹ O aydınların ve bilim insanlarının dikkatini Azerbaycan dili üzerine çekmeyi başaramıştır. Rusça eğitim veren okullarda Azerbaycan dili, Azerbaycan edebiyatı

¹⁷⁵ Qaffarov, *Azerbaycan Tarihi VII.*, s. 151

¹⁷⁶ Hüseynova, *Haydar Aliyev ve Milli.*, s. 114

*Azerbaycan Yatılı Askeri Lisesi

¹⁷⁷ Tahir Qaffarov *Azerbaycan Tarihi VII*, s. 146

¹⁷⁸ Mehman Şabanov, "Haydar Aliyev ve Ulusal Ordu ve Kuruluş (1969-82 Yılları Arasında), *Asia Minor Haydar Aliyev Özel Sayısı*, s. 167

¹⁷⁹ Qaffarov, *Azerbaycan Tarihi VII*, s. 144

ve tarihi ile ilgili derslere verilen önem artmıştır. Güney Azerbaycan gündeme gelmeye, eserlere konu olmaya başladı ve bölgeye olan ilgi arttı.¹⁸⁰

Aliyev'in hususi gayretleriyle parti ittifak ve komsomol teşkilatları halkın manevi değerlerinin öğrenilmesine gayret etti. Milli ve manevi zenginliklerin araştırılması ve anlatılması, tarihi araştırmaların hız kazanması Nizami'nin, Acemi'nin, Nesimi'nin, Tusi'nin, Vakıf'ın, Aşık Elesger'in, Aşık Ali'nin, Üzeyir Hacıbeyov'un, Hüseyin Cavid'in, Müslüm Makomayev'in ve başka bilim, edebiyat ve sanat adamlarının anma törenleri, Azerbaycan tiyatrosunun 100. yılının gösterişli bir şekilde kutlanması, onun devrindeki önemli gelişmelerdendi.¹⁸¹

Onun siyaseti neticesinde Azerbaycan'da özüne dönüş süreci başlamış ve güçlenmişti. Gence sözü yasaklandığı zamanlarda Yeni Gence rayonu kuruldu. Bakü rayonlarına Nizami, Nesimi adları verildi. Nahçıvan'da Sederek Kasabası kurularak buraların Azerbaycan toprakları olduğu vurgulandı. İlk defa İran Azerbaycan'ı yerine Güney Azerbaycan terimini kullandı. Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın iktisadi ve medeni kalkınmasına bilhassa özen gösterildi. Şuşa şehrinin gelişmesi için pek çok özel karar alındı. Şehirdeki tarihi abidelerin restore edilmelerine ve yeni binaların kurulmasına başlandı. 1980 yıllarında Molla Penah Vakıfı'nın mezarı üzerine türbe inşa edildi.¹⁸²

Aliyev, Mart 1971'de SBKP'nin 24. kongresine katılmak için Moskova'ya gitti. Bu kongrenin onun açısından önemi iki senelik birinci sekreterlik görevinden sonra Merkez komite üyeliğine seçilmesiydi. Bu kongrede onunla birlikte komiteye seçilen bir diğer isim Gorbaçov idi.¹⁸³ Haydar Aliyev Politbüro'ya aday üye olarak seçildi. Bu Azerbaycan'ın SSCB tarihinde geldiği en yüksek noktaydı.¹⁸⁴ 1976'da siyasi büroya aday seçilmesi, SSCB'nin yönetiminde Azerbaycan'ın da söz sahibi olması anlamına geliyordu. Bu durum Azerbaycan'ın gelişimi için önemliydi. Ayrıca başarıları Moskova nezdinde de takdirle karşılanıyordu, bu bağlamda 1980 yılında Lenin madalyası ile ödüllendirildi. 1982'de Politbüro'nun üyesi olarak seçilmesi ve SSCB Bakanlar Kurulu başkanının birinci yardımcısı olması onun Bakü'den ayrılıp Moskova'ya geçmesini gerekli kıldı. O artık SSCB cumhuriyetlerinden birinin değil SSCB'nin yöneticilerinden biri idi. Politbüroya seçilen ilk Azerbaycanlı Türk idi.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde ...*, s. 232

¹⁸¹ Qaffarov, *Azerbaycan Tarihi VII*, s.145

¹⁸² Qaffarov, *Azerbaycan Tarihi VII*, s. 146

¹⁸³ Wilson, *Haydar, Haydar Aliyev ve...*, s.235-6

¹⁸⁴ Wilson, *Haydar, Haydar Aliyev ve...*, s.253; İrfan Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale..* s. 132

¹⁸⁵ Seyitzade, *Politik Yaşamdan...*, s.3; Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde ..* s.231

2.7. Aliyev'in Politbüro'dan Uzaklaştırılması

Sovyet cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan'daki yöneticiliği ve daha sonra Politbüro'daki görevi sırasında her zaman işine sadakatle bağlıydı. Aynı zamanda Azerbaycanlılığını, vatanını ve milliyetini de asla unutmamıştı. Bir Müslüman ve Türk olarak SSCB'nin yönetici kadrosunda yer almasının ne kadar nadir gerçekleşen bir durum olduğunun bilincindeydi. Bu durum onu daha hırsla ve azimle çalışmaya sevk ediyordu.

“... aynı zamanda SSCB nin yöneticilerinden biri olmam Moskova da yüksek vazifelerde çalışmam da nadir yani o vakte kadar olmayan bir hadiseydi. Tarihte hiçbir zaman Azerbaycanlı Müslüman Rusya imparatorluğunun ya da SSCB'nin liderlerinden biri olması yaşanmamıştı. Bu şunu gösteriyor ki Azerbaycanlı Müslüman da böyle bir mertebeye çıkabilirdi.”¹⁸⁶

Onu istifaya götüren süreç ise Aliyev'in iddiasına göre, Gorbaçov'un liderlik ettiği 1980'lerin sonunda O'na karşı düşmanlık yaratılmak istenmesiyle başladı. Aliyev'e göre Gorbaçov'un en büyük özelliği Türk ve Müslüman dünyasına olan düşmanlığı idi. Türk Cumhuriyetleri'ne karşı ikiyüzlü bir siyaset yürüttüğünü ve bunu Politbüro toplantılarında hissettiğini belirterek çoğunluğu Rus ve Slav olan üyelerin bir Türk olarak O'nun, aralarında bulunmasından hoşlanmadıklarını sezdığını söylüyordu.¹⁸⁷ Ona böyle davranılırken vaktiyle Azerbaycan'da cezalandırılarak partiden atılanlar kahraman haline getirildi. Bu insanlar A. Vezirov'un himayesi ile basın, gazete ve televizyonlarda kendilerini temize çıkarmak için suçlama ve şantaj yolunu kullandı. Ona karşı basında bazı yazarlar karalama kampanyası başlatmıştı. Özellikle Dağlık Karabağ hakkında ona çeşitli suçlamalarda bulundular. Karabağ'ın hiç geliştirilmediğini geri bırakıldığını iddia ettiler..¹⁸⁸

Gorbaçov'la olan gergin ilişki Kazakistan KP sekreterinin değiştirilmesi sürecinde ilk kez münakaşaya dönüştü. Gorbaçov'un Kazakistan'da göreve yerli haktan olmayan bir Rus getirmek istemesine itiraz etmesiyle aralarındaki gerginlik daha da arttı.¹⁸⁹ Yaşanan bu münakaşa sonrası Politbüro'da yalnız kaldığını fark etti. Genel sekreter üyeler üzerinde büyük bir otorite sahibiydi. Kendisinden sonra Azerbaycan yönetimine seçilen Kamuran Bağirov da Gorbaçov'un tesiri altındaydı. Aliyev ile görüşmekten kaçınıyor ve bu durumu kendisine Haydar Aliyev ile görüşmeme emri verilmesine bağlıyordu. Bu durumda Büroda çalışmasının anlamı olmadığını düşünmeye başlamıştı. Ancak ipler yine Gorbaçov ile yaşadığı bir münakaşadan sonra iyice koptu. “*Gorbaçov gene bir kavgamızdan sonra bana 'artık seninle*

¹⁸⁶ Haydar Aliyev, “Fransa Kitle İletişim Vasıtaları Temsilcileriyle Görüşme”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2000, s.56

¹⁸⁷ Reyhan Mirzazade *Azerbaycan'ı Dünyaya* ... s.57–58

¹⁸⁸ İrade Hüseynova, *Müstakil Azərbaycan Devletinin Kurucusu*, Tahsil, Bakü 2004, s. 41–42

¹⁸⁹ Reyhan Mirzazade, *Azerbaycan'ı Dünyaya*... s. 62–3

çalışamayız' deyince ben de onunla çalışmayacağımı söyledim.1987 Ekim ayının 25'inde beş yıl sürdürdüğüm ve SSCB tarihinde ilk defa bir Türkün seçildiği Politbüro'dan istifamı verdim."¹⁹⁰

Aliyev 1990 Şubatında verdiği bir röportajda “ *Sebepler şöyledir ki, çalıştığım son dönemde Gorbaçov tarafından kendime karşı samimi olmayan bir münasebet hissediyordum. Bu pek çok şeyde kendini gösteriyordu. Ben vicdanla çalışıyordum ve işimde hiçbir kusur görülüyordu. Gorbaçov ise taraflı hislerin esiri oldu vesselam*” demişti. İstifa ettirilmesinin bir diğer nedeni olarak da rehberliği ele geçirmiş olan Ermeni lobisinin ve mafyasının baskı ve etkisi olduğu söylenmektedir. ¹⁹¹ Bu fikir görevden alınmasıyla ilgili olarak yaptığı şu açıklama ile Aliyev tarafından da dile getirilmiştir : “ *Politbüro'dan istifa ettikten 15 gün sonra Karabağ meselesi oraya çıktı. Gorbaçov'un en yakın adamı ekonomi danışmanı köken olarak Ermeni olan Aganbekyan Paris'deki bir basın toplantısında Dağlık Karabağ Ermenistan'a verilmelidir demiş ve Gorbaçov'u da tahrik etmişti. Operasyon benim Politbüro'dan gitmemden 15 gün sonra hayata geçirilmeye başlandı demek plan önceden hazırlanmış ancak tatbik edilmesi için ben büyük bir engel teşkil etmişim.*”¹⁹²

İstifa ettikten sonra hayatının ikinci merhalesine geçtiğini söyleyen Aliyev Politbüroda son zamanlarda artan yalnızlığının istifası sonrası daha da büyüdüğünü ve insanların ondan kaçmaya başladığını fark eder. “*İstifa ettikten sonra çevremde insan kalmadı. Bazıları diyordu ki bu onunla alakadardır siz kimseye bağlı olmadınız yalnızca ideolojiye bağlı oldunuz ve bu ideolojide dağılıp gitti. Ancak sizden sonra gelenlerin etrafında adamlar var bazıları Moskova'da ve başka yerlerde yaşıyor ve onların etraflarında bağlı oldukları adamlar var. Ben kimseye bağlı olmayacağım ben bugünde insanlara maneviyat ile bağlıyım ve maneviyatla yaşayacağım*”.¹⁹³

İstifasının ardından adeta ev hapsinde tutulmaktaydı. Her adımı izleniyor ve Azerbaycan'a dönmesi engelleniyordu. 20 Ocak olaylarından sonra SSCB ve KP'yi suçlayıcı açıklamalar yapması ve olaylara sebep olanların cezalandırılmasını istemesi de durumunu daha da zorlaştırmıştı.

¹⁹⁰ Andriyanov, -Mirelemov, Haydar, s.166–8; Müstakilligimiz Ebedidir, C. 11, s. 61

¹⁹¹ Hüseynova, *Müstakil Azerbaycan...* s.45

¹⁹² Hüseynova, *Müstakil Azerbaycan...* s.45; Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Devlet Başkanına Fatih Üniversitesinin Fahri Doktora Verme Töreninde”, *Müstakilligimiz EbedidirDokuzuncu Kitap*, s. 191

¹⁹³ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Siyasi Partilerinin ve İçtimai Harekat Liderleri ile Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr ,Bakü 1997, s.163; Haydar Aliyev, “ABD'nin Ünlü Politolog, Siyasetçi ve Basın Mensuplarıyla Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir On Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2003, s. 61

“Yalnız sonra Azerbaycan da vaziyet kötüleştiği için ve özellikle 1990 yılında 20 Ocak hadisesi meydana geldikten sonra yani Sovyet hükümetinin SBKP liderleri Azerbaycan halkına karşı askeri tecavüz gerçekleştirdiği için, birlik göndererek Azerbaycanlıları ezdiği için, ben daha fazla Moskova’da dayanamadım. Gidip mitingde kendi fikirlerimi söyledim, basın toplantısında fikirlerimi söyledim. KP’nin, SSCB’ nin AZKP’ nin Azerbaycan hükümetinin liderlerini suçladım. Tabii ki bu benim için kolay olmadı. Beni takip etmeye başladılar. Aslında önceden de ediyorlardı, beni hapsetmek istiyorlardı. Moskova’da ev hapsindeydim. Azerbaycan’a dönmek istedim bırakmadılar. 14 yıl Azerbaycan’ı yönettiğim zamanda yetiştirdiğim adamlar Azerbaycan’da liderlik eden adamlar gelip Bakü’de yaşamama imkân vermedi. Nahçıvan’a gitmeye mecbur oldum çünkü orda doğdum. Üç yıl orda muhacerette kaldım. Bildiğiniz gibi Nahçıvan Azerbaycan’dan Ermenistan toprakları ile ayrılmıştır. Biz orda bloke vaziyette yaşıyorduk. Orada da toprağıma halkıma hizmet ettim. Nahçıvan’ı ağır vaziyetten çıkarmaya çalıştım. Burada Türkiye’nin ve özellikle sayın dostum ve kardeşim S. Demirel in yardımından çok istifade ettim. Sonra ise halk beni gerekli görerek Bakü’ ye davet etti.”¹⁹⁴

Nahçıvan’da da yaşamı hiç kolay olmamıştı. Nahçıvan yıllarını hayatının en ağır yılları olarak niteliyordu.¹⁹⁵ Bölge Azerbaycan’la kara bağlantısına sahip değildi ve hiçbir yerden yardım alamıyordu. Bu zor günleri Nahçıvan halkı ile beraber geçirdi ve çözüm aradı. Kışın dondurucu soğuklarda o da halk gibi yakacak ve sıcak su sıkıntısı çekiyordu. Hayatının sonuna kadar da Nahçıvan’da geçirdiği günleri hatırlamış ve her fırsatta konuşmalarında Nahçıvan’daki yaşamına dair anılara yer vermiş ve minnettarlığını dile getirmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Haydar Aliyev, “ İstanbul’da Basın Merkezinde Gazeteciler ve Kitle İletişim Araçları Temsilcileri ile Basın Konferansında”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.255

¹⁹⁵ Haydar Aliyev, “Oqonyok Dergisi Muhabirleri ile Röportaj”, *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azereşr, Bakü 1998, s. 161

¹⁹⁶ Haydar Aliyev, “ Surahanı Petrol Yatağıının Sanayi Usulü ile Kullanıma Açılmasının 90. Yılı Töreninde” , *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s. 107; Haydar Aliyev, “Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Halk Temsilcileri ile Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1998, s. 235–237

3. BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV'İN BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'DA İKTİDAR YILLARI VE FİKİRLERİ

3.1. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi ve İzlediği Siyaset

Elçibey'in başkan seçilmesinden sonra da ülkedeki gerginlik devam etti. Kadrolara ehil olmayanların alındığının düşünülmesi nedeniyle iktidarın halk desteği azalmaya başlamıştı. Ermeniler ise ülkedeki gerginlikten istifade ederek Azerbaycan topraklarını ele geçirmeye devam ediyordu. Ordu istenen seviyeye değildi, düzenli ordunun kurulamaması nedeniyle operasyonlar gönüllüler tarafından profesyonel olmayan şekillerde gerçekleştiriliyordu. Derinleşen ekonomik kriz nedeniyle de halkın hayat standartları düşmüştü. 1993 Nisan ayında Kelbecer'i işgal edilmesi ile siyasi kriz had safhaya ulaşmıştı.¹⁹⁷

İşgal, kaçkın ve göçkünlerle ilgili sorunların yanı sıra iktidar kavgaları durumu daha da gerginleştirdi ve 1993 Haziran'ında Gence Hadiseleri meydana geldi. Bu günlerde insanlar öldürülmeye başlandı. İç savaş çıktı. Azerbaycan'ın parçalanma tehlikesi ortaya çıktı ancak iktidar bu tehlikenin önüne geçemeyecek durumdaydı.¹⁹⁸

Gence olaylarının faili olan Suret Hüseyinov güçlendikçe Başbakan Penah Hüseyinov ile Milli Meclis Başkanı İsa Gamberov'un istifa etmesini sağladı. Ülkenin bir iç savaş eşiğinde olduğunu düşünen Elçibey o dönemde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Başkanı olan eski AKP birinci sekreteri Haydar Aliyev'i Bakü'ye Mili Meclis başkanı olması için davet etti. Bu adım Halk Cephesi iktidarının sonunu getiren ilk basamak oldu. Elçibey'in 17 Haziran 1993'te memleketi Keleki'ye gitmesi ve Cumhurbaşkanlığını buradan yürüteceğini bildirmesi başkanın ülkeyi zor günlerde bırakıp kaçtığı izlenimini doğurdu. Aliyev halkın Elçibey'e olan bakışını belirlemek için güvenoyu referandumu yapma çağrısında bulundu. 29 Ağustos'ta yapılan referandum sonuçlarında halkın %97'si Elçibey'e güvenmediğini ifade etti. Bunun üzerine 1 Eylül'de cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve Haydar Aliyev oyların %98'ini alarak göreve başladı.¹⁹⁹

Aliyev Bakü'ye dönme ve yönetimi devralma kararını nasıl verdiğini *Utro Rossiya* gazetesine verdiği röportajda şu şekilde açıklamış:

¹⁹⁷ Hüseynova, *Müstakil Azərbaycan Devletin Kurucusu*, Tahsil, Bakü 2004, s.65–66

¹⁹⁸ Mirzaazade, *Azerbaycan'ı Dünyaya..* s.91

¹⁹⁹ Ergun, "a.g.m. s.15

+ “ Geçen yıl bahar yaz aylarındaki hadiseler. Aslında iç savaş başladığını gördüğümde, daha sonra maceracı birinin hiç kimsenin bilmediği Talış Cumhuriyetini kurduğunu ilan ettiğini duyduğumda, vatanımın lime lime parçalanacağına kesinlikle emin olduğumda anladım ki kanun nizam kurma vakti gelip çatmıştır. Bunu halk talep ediyordu. Bunu benim ülke karşısında olan şahsi borcumu idrak edişim talep ediyordu. Aynı devirde daima günde birkaç defa devlet başkanı Elçibey, meclis başkanı İsa Gamberov bana telefon ediyordu. Onlar hadiselerin gidişatından çok rahatsız olmuşlardı ve Bakü’ye dönmemi rica ediyorlardı. Sonunda geldim ve en korkunç şeyden iç savaştan ve ülkenin dağılmasından kurtulmak mümkün oldu. Ahval kısaca budur.. ”²⁰⁰

Aliyev iktidara geldiğinde ülke zor durumdaydı. Olayları kontrolünde tutmak için önce Rus yanlısı darbeci Suret Hüseyinov’u kendi denetimi altında başbakanlık görevine getirdi. Ardından bağımsızlık iddiasındaki Ali İkrām Hümbeṭov’a karşı kitlesel protesto gösterileri başlattı. Hümbeṭov önce bölgeden kaçtı sonra tutuklandı.²⁰¹ Azerbaycan’daki iç huzuru nispeten temin edildikten sonra 16 Mayıs 1994’de Karabağ’da ateşkes sağlandı, 20 Eylül 1994’te Asrın Anlaşması(enerji) olarak isimlendirilen anlaşmayı imzaladı ve halk nezdinde devlet idaresini en iyi şekilde yerine getiren güçlü lider imajını güçlendirdi.²⁰²

Aliyev kendinden önceki yönetimlerin hatalarından ders alarak ve bölgedeki dengeyi gözeterek adımlarını atmaktaydı. Rusya ile ilk etapta yakınlaşsa da özellikle Rusların Ermeni politikasının değişmemesi üzerine dengeli bir politika izlemeye yöneldi. Onun iktidarıyla birlikte dünyanın pek çok ülkesi ile ikili ilişkiler kuruldu, AB konseyine üye olundu ve daha başka pek çok kurumla ilişkiler geliştirildi. Türkiye ile olan ilişkiler ise başlangıçta beklenenin aksi bir istikamette gelişti. Türkiye ile yürütülen mesafeli politikanın Rusya’nın tehditlerini engellemek için olduğu düşünülmektedir. Nitekim ardından Türkiye’nin petrol ihalelerinde payında artış görülmüştür. Bunun yanında pek çok önemli ihale Türklere verilmiştir. İki aşamalı olan politik çizgiye göre ilk aşamada önceki iktidarın neden olduğu zararlar giderilmeye çalışıldı. İkinci aşamadaysa dengeli bir siyaset uygulayarak aktörleri arasında uyumlu bir politika yürütmek amaçlandı.²⁰³

1969 yılındaki görevinden sonra Azerbaycan’da ikinci kez iktidara gelen Aliyev bunun tarihte nadir rastlanacak bir hadise olduğunu düşünmektedir. Halkın yeniden göreve

²⁰⁰ Haydar Aliyev, “Utro Rossiya Gazetesine Röportaj”, *Müstakilliğimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s. 50

²⁰¹ İlham Hasanov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası (1993-2001)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.44

²⁰² Ergun, a.g.m s.16

²⁰³ Reha Yılmaz- Fatih Sayın, “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları” Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, C.4, S.1, s. 34,35

çağırmasını geçmişte halka sadakatle hizmet etmesine bağlamaktadır. SSCB'deki eski meslektaşlarından çoğunun buna nail olamayacaklarını düşünmektedir. “*Mesela eski meslektaşlarımızdan Gorbaçov yeniden gidip Stavropolda vali olabilir mi olamaz. Yahud Lgaçov gidip Tomsk da vali olabilir mi, O da olamaz. İşte bizim onlardan farkımız budur.*”

²⁰⁴ Başka bir röportajında da siyasette uzun ömürlü olmanın sırrını şu şekilde açıklamıştır; “*zahmet ve ahlaklı davranış siyasette uzun ömürlülüğü sağlıyor.*”²⁰⁵

3.2. İslam ve İslam Dünyası

Sovyetler Birliği otoritesini kurup ve iç savaşı bitirene kadar İslam ve diğer dinler konusunda keskin kararlar almaktan kaçındı. 1923'deki 20. parti kongresinde din karşıtı çalışmalarla alakalı kararlar alındı. Sonrasında Militan Ateistler Birliği kuruldu. Kafkasya'da 4 bin cami kapatıldı. Medreseler kapatılırken din adamları da sürgün edildi. Büyük şehirlerde din karşıtı müzeler açıldı. Dış dünya ile bağlantıları kesilerek izole edilen Müslümanlar için her etnik gruba özel olarak ders kitapları ve din karşıtı propaganda materyalleri yayınlandı. Müslümanların dini özel gün ve bayramları yasaklanarak yerine Sovyet bayramları ikame edildi.²⁰⁶

Çarlık döneminde Müslümanların idaresi Ufa, Akmesçit ve Bakü'deki müftülükler tarafından sağlanıyordu ancak 1917 Ekim devrimiyle bu yapılar lağvedildi ve 1942'ye kadar Müslümanlar resmi bir dini yapıdan mahrum kaldı. 1927 yılına kadar dine karşı tarafsız bir tavır içinde olan yönetim bu tarihten sonra ona karşıt çalışmalar içine girdi. Sovyet devriminden önce 24.321 olan medrese sayısı, 1988'lere gelindiğinde sadece 2 idi.²⁰⁷

Sovyet otoritesinin dine karşı tutumunu üç aşamada değerlendirilmektedir. Birincisi, savaş öncesi, dini yok etmeye yönelik fakat başarısız olan girişim; ikincisi savaş sonrası, bu başarısızlığın farkına varma aşaması, ki burada amaçlanan, dini devlet gözetiminde bir zemin üzerinde tutmak böylece onun kontrolsüz yayılmasını engellemektir. Üçüncüsü ise, 80'li yıllarda dinin gerçekliğinin kavranılması aşamasıdır. Bu aşamada dinin, ciddi ve dayanıklı bir

²⁰⁴ Haydar Aliyev, “ Gürcistan Devlet Başkanının Azerbaycan Devlet Başkanı Şerefine Düzenlediği Resmi Ziyafette”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.210–211

²⁰⁵ Haydar Aliyev, “ Heşterhan TV'siyle Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.168

²⁰⁶ Ali Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet döneminde Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi”, s.480, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-297-2014070130soSSCBilkongre37.pdf> , 09.09.16

²⁰⁷ Davut Dursun, “Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzeine Bir Çalışma”, s.181–182, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/view/1023006306/1023005830>, 09.09.16

olgu olduğu ve partinin, onun hakkında ne yapacağına karar vermesi gerektiği ön plana çıkmaktadır.²⁰⁸

SSCB'nin din karşıtı söylemlerini ve yaptırımlarını göz önünde bulundurunca bu sistem içinde doğan, eğitim alan ve çok önemli devlet kademelerine yükselen Haydar Aliyev'in tavrı merak uyandırmaktadır. Bakü'ye döndüğü ve yönetime vekâlet ettiği dönemde yapılan bir röportajda kendisine yöneltilen "...artık ateist değilsiniz yani?" sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: "evet ben Allah'a inanmaya başladım. Beni bu inanca hayatta karşılaştığım sınavlar toplumsal hayatta yaşanan köklü ve büyük değişiklikler diğer başka şahsi sebepler getirdi."²⁰⁹

Aslında Aliyev geçmişi anarken sık sık Müslüman kimliğinden, Sovyetler Birliğinde bu durumun yarattığı zorluklardan bir şekilde bahsetmektedir. Ancak çoğu insan KP üyesi olan, hayatını KP ve SSCB' ne adanmış bir insanın inancı konusundaki samimiyetini sorgulamıştır. Bu açıklamaların dönemin atmosferine uyum sağlamak ve halka sevimli görünmek için söylenip söylenmediği merak edilmiştir. Aynı yıl yapılan bir başka röportajda da kendisine Allah'a inanıp inanmadığı sorusunu şu şekilde yanıtlamış, "önceleri bu konuda sadece düşünmüyordum. Şimdi inanıyorum." peşinden gelen "Ne değişti ?" sorusuna ise "Yaş. Bundan başka son zamanlarda benim için önemli olan çok insanı kaybettim. Hayat yoldaşım Zariife 1985'de vefat etti.. Bu yakınlarda bacılarım kardeşlerim de vefat ettiler."²¹⁰ şeklinde yanıtlamıştır Bu açıklamalardan onun 1980 sonlarından itibaren yaşadığı kayıplardan sonra bu konuları düşünmeye başladığını ve onunda SSCB'nin dağılma sürecinde halkın yaşadığı dini değerlere yönelme eğiliminde olduğunu çıkarabiliriz. Dindar bir ailede büyüdüğünü anne ve babasının namaz kılan insanlar olduğunu²¹¹ zaman zaman dile getiren Aliyev elbette İslam'a ve Müslüman köklerine yabancı değildir. Hatta daha önce de belirttiğimiz gibi SSCB gibi bir ülkede Müslüman biri olarak çok önemli mevkilere geldiğini ve imanını hiç kaybetmediğini söylediği açıklamaları da olmuştur.²¹² Ancak ilkokuldan

²⁰⁸ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme Din ve Dinsel Canlanma", *Bilig*, Bahar 2003 S.25, s. 2

²⁰⁹ Haydar Aliyev, "Men Halka Minnetdaram" "Rossiyski Fermer" Gazetesi Muhabiri ile Röportaj, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.35

²¹⁰ Haydar Aliyev, "Men Size Heç Ne Vadetmirem" "Sobesednik" Gazetesi ile Röportaj, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr Bakü 1997 s.40

²¹¹ "Doğrudur o zamanlar Sovyet iktidarı devrinde, komünist ideolojiyi hayata geçiren bir devlette yaşıyorduk. Din yasaktı sürekli din aleyhine ateist tebligat yapıyordu. İnsanları dinden ayırmaya çalışıyorlardı. Devlet o zaman zahiren belli bir derecede başardıysa da dâhilen bir şey elde edemiyordu. Benim babam da anamda namaz kılıyordu. Daima mescide gidiyorlardı, çocukken beni de götürüyorlardı." Haydar Aliyev, "Nahçıvan Şehrinin Sarvan Mahallesinde İran İslam Cumhuriyetinin "Boynada Mostezef" in Fonu Tarafından İnşa Edilen "Hazreti Zehra" Mescidinin Açılış Töreninde", 10 Ekim 1999, *Müstakilligimiz Ebedidir Yirmi İkinci Kitap*, s.78

²¹² "Ben imanımı hiç kaybetmedim mensup olduğum milletin İslam dini ile her zaman gurur duydum.. SSCB tarihinde o zamana kadar hiçbir Müslüman'a nasip olmadı Politbüro üyesi olmak. Ancak ben milli ruhumu ananelerimi hislerimi dinimize mahsus olan ananeleri hep kalbimde yaşıyordum." Haydar Aliyev, *Müstakilligimiz Ebedidir Yirmi İkinci Kitap*, Azereşr, Bakü 2007, s.78

üniversite yıllarına kadar hatta sadece eğitimle sınırla kalmayarak hayatın her alanındaki din karşıtı söylemden etkilenmiş olması oldukça muhtemeldir.

Ekim 1993’de devlet başkanı seçilmesinin ardından mecliste yaptığı yemin konuşmasında da din ve vicdan özgürlüğüne ve İslam dininin halk arasındaki canlanmasına değinmiştir. İslam’ın halkın maneviyatına, ilmine, kudretine ve zekâsına büyük bir tesiri olduğunu ve milli değerlerin çoğu zaman İslam dini sayesinde nesilden nesile geçtiğini açıklamıştır. *“Azerbaycan’da İslam dinine insanların serbest itikat etmesi için tüm ortam yaratıldı ve bundan sonrada yaratılacaktır. Ümit ediyoruz ki dinimiz ülkemizin bu ağır devrinde birliğin oluşması için çok büyük bir etken olacaktır.”*²¹³

Haydar Aliyev Sovyetlerdeki Marksist-Leninist idare modelinin ideolojisini reddettiğini beyan ederek Ramazan ve Kurban bayramlarını birer gün tatil ilan etmiştir.²¹⁴ *“Azerbaycan eski komünist ideolojisinden, sosyalist yapıdan imtina ediyor ve bir daha bu yola dönmeyecektir. Azerbaycan bir devlet olarak Müslüman dünyasına mensuptur ve İslam âleminde öz ve görkemli yerini tutmaya çalışacaktır.”*²¹⁵

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan’a Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Pakistan ve Türkiye’den çok sayıda dini ve sosyal yardım amaçlı kurum ve kuruluş gelmiştir. Daha sonra bu kuruluşlar tarafından ülkede, dini eğitim ve ibadet amaçlı çok sayıda cami inşa edilerek insanların hizmetine sunulmuştur. Tüm bu gelişmeler neticesinde, sadece 1993 yılında resmi kayıtlara göre yeni inşa edilen cami sayısı 300’e varmıştır.²¹⁶ Camilerin sayısının artması, insanlarla dolması uzun yıllar süren yasaklardan sonra halkın değerlerine sahip çıkması karşısında mutlu olduğunu ifade etmektedir;

*“ mutluluğumuz şundan biz uzun yılların mahrumiyetinden sonra dinimize sahip olduk. İslam dinine sahip olduk. İslam dini bütün mahrumiyetlerden yasaklardan kurtaran Azerbaycan Müslümanlarının her biri için istediği gibi maneviyatını oluşturan bir menba oldu. ..şimdi artık mescitlerimizin de kapısı açıktır. Günden güne yeni yeni Allah’ın evleri, mescitler açılıyor. Halkımız dinine dönüyor, İslam dininin halk için ne kadar önemli olduğunu idrak ediyor.”*²¹⁷

²¹³Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Yemin Merasimindeki Konuşma”,10 Ekim 1993, *Müstakilliğimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.132

²¹⁴Cengiz Mürselov, “Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan’da Dinin Hukuki Çerçevesi ve Teşkilat Yapısı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1 C.6, S. 11 s.133

²¹⁵ Haydar Aliyev, “ ABD Devlet Katibi Madelleine Albright ile Sohbetten” *Müstakilliğimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.56

²¹⁶ Cengiz Mürselov, a.g.m s.133

²¹⁷Haydar Aliyev, “Dindarlarla Görüşmedeki Konuşma”, *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kita,p* Azərneşr, Bakü 1997, s.99

Bağımsızlıktan sonra halk ilk defa olarak dinî ve millî bayramlarını serbest bir şekilde kutlamış, şehir, kasaba ve köylerde ibadethaneler inşa edilmeye başlamıştır. Yıllardır yolu, izi kaybolmuş ocaklar, pirlar, ziyaretgahlar faaliyete geçmiş, gündən güne ziyaretçilerle dolup taşmaya başlamıştır. 1991 yılında 161 kişi hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gitmiştir. Bu sayı 1997'de 700'ü geçmiştir.²¹⁸ Aliyev kendisi de 1994 yılında Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği bir ziyarette kutsal beldeleri de görme imkanı yakalamıştır. Bu ziyaret sayesinde Azərbaycan'ın İslam dünyasının bir parçası olduğunu bir kez daha anladığını söylemiştir. ²¹⁹ Resmi ziyaretinin ilk gününde Kabe'yi ve kutsal mekanları da ziyaret eden Aliyev duygularını şu şekilde ifade etmiştir; “ *Kutsal Mekke şehrinde bulunmak kutsal Kabe taşına dokunmak ve Kabe'de namaz kılmak bizim için büyük şereftir. Bu şerefe nail olduğum bu niyet ve arzularıma ulaştığım için Allah'a minnettarım, talihime şükrediyorum.*” ²²⁰ İslam'ın mukaddes yerlerini ziyaret etmenin yıllarca yüreğinde taşıdığı büyük bir arzu olduğunu belirtmiştir. Dönüşte kendisine hislerini soranlara içtenlikle yanıt vermiş ve Azərbaycan için şehitler için ve savaşın bitmesi için dua ettiğini söylemiştir. “*..orada şimdiye kadar ki hayatımda en yüksek manevi hisleri yaşadım kalbim sevindi ruhum şad oldu. Çünkü ben Müslüman olarak doğdum Müslüman olarak yaşadım. Nihayet Müslümanlar için kutsal olan bu yerleri ziyaret etmek benim en büyük arzumdur.*” ²²¹

Bağımsızlıktan sonra dinî değerlere saygı ve bağlılık duyguları oldukça artmıştır. Örneğin, hac ziyareti her yıl iletişim araçlarıyla halka duyurulmakta, hacıların ziyaretten dönüşleri geniş şekilde kutlanmaktadır. Böylece toplumda, dinin birleştirici ve kaynaştırıcı rolü yeniden bir kez daha idrak edilmektedir. Millî ve dinî bayram günlerinde hem devlet yetkilileri hem de dinî değerler basın, televizyon ve radyo aracılığıyla halkın bayramını tebrik etmekte, o günlerde ilgili konuşmalar yapılmaktadır.²²² 1996 yılında bir Kurban Bayramında Aliyev şu açıklamaları yapmıştır:

²¹⁸ Taştan, a.g.m, s.27

²¹⁹ Haydar Aliyev, “Suudi Arabistan'ın Cidde Şehrinde Basın Toplantısında Beyanat”, *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.55

²²⁰ Haydar Aliyev, “Suudi Arabistan Cidde Şehrinde Basın Toplantısında Açıklama”, 11 *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.54

²²¹ Haydar Aliyev, “ Suusi Arabistan'a Mukaddes Mekke ve Medine Şehirlerine Ziyaretten Sonra Bakü'de Tazepir Mescidinde Din Görevlileriyle Görüşmede”, *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.68; Haydar Aliyev, “Mebes Bayramı, Hz.Muhammed (Sav)'a Peygamberlik Verilen Gün Münasebetiyle Gerçekleştirilen Törendeki Konuşma”, *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.84

²²² Taştan, a.g.m, s.27; Bu açıklamalardan bazıları: Oruçluk Bayramı Günü Mukaddes Yerlere Ziyareti, 14 Mart 1994, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf , s. 107; “Kurban Bayramı Münasebetiyle Bakü İşçileriyle Görüşme”, “Bibi Heybet Ziyaretgahına Toplanan Karşısındaki Konuşması”, 21 Mayıs 1994, aynı yer, s. 163; “Taze Pîr Mescidinde Aşure Günü Merasiminde Konuşması”, 20 Haziran 1994, aynı yer, s. 186; “Mevlid Bayramı Münasebetiyle Bakü'de Taze Pîr Mescidinde Tantanalı Merasimde Konuşma”, 26 Ağustos 1994, aynı yer, s.249

*“Ne yazık ki 20. yy çoğunda 70 yıldan fazla bir süre boyunca böyle bayramlar yani milletimize halkımıza dinimize ait olan bayramlar o zaman içinde yaşadığımız devlet ve toplumsal siyasi sistem tarafından yasaklanmıştı veya bunun için imkân verilmiyordu. O yüzden de bu bayramları bu kadar aziz hürmetle kutlayamıyorduk. Ancak şunu söylemek gerek ki biz bu bayramları hiçbir zaman unutmadık. Halkımız onu hep kalbinde evinde kutladı. Şimdiyse o halk bayramı gibi bayramımız olarak büyük bir bayram günü çevrildi.”*²²³

Aliyev, hacıların gidiş ve dönüşlerinde onlarla bir araya gelmekte onlardan halka örnek olmalarını istemektedir. Din adamları ve hacıların topluma örnek olduklarını düşünmektedir. Ona göre hacılar da din adamları gibi toplumun maneviyatının saflaşmasına katkıda bulunacaklar ve halkın sadece dini değil milli ananelerine de dönmesiyle toplum güçlenecektir. *“Biz yıl be yıl kendi manevi değerlerimize, adet ve ananelerimize dönerek, her yerde milli, dini ananelerimizi ber-karar ederek ülkemizde, cemiyetimizde buna nail olabileceğiz.. Eminim ki, din adamları da, müminler de, o cümleden Hac ziyaretini yapanlar da bu meselelere faal olarak iştirak edecek, halkımızın manevi cihetten saflaşmasına, yükselmesine, güçlenmesine katkıda bulunacaklardır.”*²²⁴ Aliyev bayramlarda çoğu zaman halkla bir araya da gelmektedir. Sovyetler Birliği zamanında dine karşı yürütülen siyaset gereği dini bayramların yasaklandığını ve bu nedenle onları layığınca kutlayamadıklarını düşünmektedir. Ancak o Azerbaycan halkının bayramlarını daima kalbinde yaşattığını ve hiçbir zaman unutmadığını da belirtmektedir.²²⁵

Azerbaycan'ı her zaman İslam dünyasının bir parçası olarak görmüş ve onu İslam ülkesi olarak tanımlamıştır. Azerbaycan Müslümanlarına hizmet etmeyi ise kendisi için en şerefli vazife addederek hayatının başka bir anlamı olmadığını dile getirmiştir.²²⁶ Kendisinin de İslam dünyası tarafından merak edilen biri olduğunu belirtmektedir. Sovyetler Birliği gibi din aleyhtarı bir ülkenin yönetiminde yer alan Müslüman bir devlet adamı olarak ilgi çektiğini

²²³Haydar Aliyev, “Kurban Bayramı Münasebetiyle ‘Kızılıkum’ Sanatoryumunda Geçici Yerleştirilen Şuşa, Hocalı, Laçın, Ağdam Kaçkınlarıyla Görüşmedeki Konuşma”, 28 Nisan 1996, *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azereşr, Bakü 1997,s.116

²²⁴Haydar Aliyev, “Hacıların Hac Ziyaretinden Dönmesi Münasebetiyle Gerçekleştirilen Merasimdeki Konuşma”, 20 Mayıs 1995, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_5.pdf s.166

²²⁵Haydar Aliyev, “Kurban Bayramı Münasebetiyle ‘Kızılıkum’ Sanatoryumunda Geçici Yerleştirilen Şuşa, Hocalı, Laçın, Ağdam Kaçkınlarıyla Görüşmedeki Konuşma”, 28 Nisan 1996, *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azereşr, Bakü 1997,s.116

²²⁶Haydar Aliyev, “Suudi Arabistan Cidde Şehrinde Basın Toplantısında”, *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997 s.55; Haydar Aliyev, “Casablanka Zirve Toplantısındaki Sohbetler”, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s13; Haydar Aliyev, “Dindarlarla Görüşmede”, *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.101, Haydar Aliyev, “Georgetown Üniversitesinin Öğretim Heyeti, Öğrenciler, Amerika Toplumunun Temsilcileri, Görkemli Siyasi ve Devlet Adamları, Diplomatları ile Görüşmedeki Konuşma ve Gazetecilerin Sorularına Cevap”, *Müstakilligimiz Ebedidir On Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 2003, s. 68

dile getirmektedir.²²⁷ Aliyev döneminde dünyanın pek çok ülkesiyle ikili ilişkiler kurulmuştu ve bunlar içinde elbette İslam ülkeleri ve teşkilatları da vardı. 1992 senesinde Azerbaycan'ın üye olduğu ilk teşkilat İslam Konferansı Teşkilatıydı. *“Azerbaycan başkanı olarak ben öz kardeşlerimle Müslüman devletlerinin liderleri ile şahsi ilişkiler kurmaya aramızdaki birliği güçlendirmeye büyük ehemmiyet veriyorum.”*²²⁸ Aliyev iktidara geldikten sonra bu teşkilatın zirve toplantılarına katılmış, hatta Azerbaycan için çok önemli kararlar alınmasını da sağlamıştır.²²⁹ Aliyev'in İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam dünyasından beklentileri de bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlisi ülkenin hala çözümleyemediği ve o yıllarda tüm şiddetiyle devam eden Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali meselesi gelmekteydi. Konferanslarda ve özel sohbetlerinde bu konuyu sürekli gündeme getirmekten ve destek aramaktan hiçbir zaman kaçınmamıştır.

“ İslam ülkeleri dünyanın büyük bir kısmını oluşturuyor. Onların bir milyardan fazla nüfusu var. İKT bu ülkelerin genel potansiyelinden istifade ederek hem genel insani süreçlerde iştirak ediyor hem de İslam ülkelerine mahsus spesifik problemlerin hallolunmasına çalışıyor. Ben her bir bölgesel teşkilatın ehemmiyetli olduğunu ve bu gibi teşkilatların hepsi imkânlarını güçlerini birleştirebilseler dünyada barış daimi olur, emin-amanlık ve güvenlik temin edilebilir diye düşünüyorum”

diyerek bu teşkilattan Ermeni meselesiyle alakalı çok fazla şey beklediğini dile getirmiştir.²³⁰

Azerbaycan'ı her ne kadar İslam dünyasının bir parçası olarak görse ve Azerbaycan halkının Müslüman kimliğinden sıklıkla bahsetse de Azerbaycan'ın İslam Devleti olmadığını, olmayacağını, İslam ideolojisinin iktidarın temelini teşkil etmediğini de belirtmiştir. İnsanlara dini yaşamaları için gerekli özgürlüklerin tanınacağı, eski yanlışlıkların düzeltileceğini de ayrıca belirtmiştir.²³¹ Anayasada da bu durum yerini bulmuştur. 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası'nda devletin "dünyeviliği" esastır ve 18. maddesine göre de din, devletten ayrılır. Bütün dinî itikatlar kanun karşısında eşittir.²³² Ona göre din ve devlet işlerinin ayrı olması onları birbirine zıt kavramlar olduğunu göstermemelidir. *“Din ve devlet arasında işbirliği var.*

²²⁷ Haydar Aliyev, “Kasablanka Zirve Toplantısından Bakü'ye Dönerken Uçakta Gazetecilerin Sorularına Cevaplar”, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s26

²²⁸ Haydar Aliyev, “İslam Konferansı Teşkilatının Üyesi Olan Ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanlarının Kasablanka Zirve Toplantısındaki Konuşması”, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s16

²²⁹ Haydar Aliyev, “Ermenistan'la Azerbaycan arasında çatışma hakkında” bu kararla Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali kınanmıştır. <http://www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=4&menu=139&id=1928#.WAKkGISLTIU>

²³⁰ Haydar Aliyev, “Marakeş'e İslam Konferansı Teşkilatının Casablanka Zirve Toplantısına Giderken Bine Havalimanında Gazetecilerle Röportaj”, 12 Aralık 1994, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s11

²³¹ Haydar Aliyev, “Georgetown Üniversitesinin Öğretim Heyeti, Öğrenciler, Amerika Toplumunun Temsilcileri, Görkemli Siyasi ve Devlet Adamları, Diplomatları ile Görüşmedeki Konuşma ve Gazetecilerin Sorularına Cevap”, 30 Temmuz 1997, *Müstakilligimiz Ebedidir On Birinci Kitap*, s. 68

²³² Taştan, a.g.m, s.29

Azerbaycan vatandaşı İslam'ın güzel değerleri ile daha da yükselecek."²³³ Devlet-din ilişkisini belirleyen 18. madde temelde şu hususlara dikkat çekmiştir: I. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayırdır. Bütün dini inançlar kanun karşısında eşittir. II. İnsan onurunu küçük düşüren veya hümanist prensiplere aykırı dinlerin faaliyetleri ve propagandası yasaktır. III. Devletin eğitim sistemi dünyevi niteliktedir. Herhangi bir din resmi din olarak kabul edilmemekle birlikte, dinler arasında toleranslık ilkesi esas alınmıştır.²³⁴

Her ne kadar devletin eğitim sistemi dünyevi olsa dini eğitimin gerekli olduğunu da düşünmektedir. Gençlerin yetiştirilmesinde dini ve milli adetlerden faydalanılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak yeni neslin dini yaşlılardan görerek değil kaynaklardan ve kitaplardan öğrenmesi gerektiğini de vurgulamıştır.

*"çocukları eğitmek lazımdır. Yani çocuklar dini nene ve dedelerinin sözlerinden değil muteber menbalardan kitaplardan öğrenmeli. Dinin ne demek olduğunu bilmelidirler. Herkes dinle meşgul olmak ve onu kabul etmekte özgürdür...geçmişte dinle mücadele edilen bir ortamda yaşadık..ateist, din aleyhine tebligat vardı. Şimdi bunlar yok. Şimdi dine büyük merak var. ..her bir insana dine kendi bakışlarını serbestçe belirlemeye imkan vermek lazım bunun için ise çocuklar okulda din hakkında, tarihi hakkında, ehemmiyeti hakkında bilgi almalılar."*²³⁵

İnsanlar üzerindeki din baskısının kalkması ve dine olan ilginin artması elbette ki onu öğretecek, anlatacak kaynaklara olan ihtiyacı da artırmıştır. 70 yıl süren SSCB iktidarından sonra Azerbaycan için kaynak azlığı önemli bir sorundu. SSCB döneminde Azerbaycan dilinde Kuran dahi olmadığından bahsederek, tek taraflı bakan ve inandığı şeyden başkasına gözü kapalı olan âlimleri muteber bulmadığını açıklamıştır. Bağımsızlık sonrası Kuran-ı Kerim'i Azerbaycan diline tercüme ettirdiklerini ve bunun yanı sıra İslam dini ve tarihi hakkında düzgün yazılmış, ilmi eserlere de ihtiyaç olduğunu söylemektedir.²³⁶

Sonuç olarak baktığımızda Haydar Aliyev her ne kadar vefatına kadar yapmış olduğu konuşmalarında ve röportajlarında geçmişten bahsederken Müslüman kimliğinden ve imanını koruduğundan bahsetse de yukarıda bahsettiğimiz röportajındaki samimi açıklamaları ile onun 1980'lerin sonundan itibaren İslam hakkında ciddi anlamda düşünmeye başladığını görmekteyiz. Belki de Politbüro'da yaşadığı sorunlar ve SSCB'nin birlik içindeki Müslüman kökenli ülkelere uyguladığı politikalar onu bu konularda daha ciddi bir şekilde düşünmeye

²³³ Haydar Aliyev, " Bakü'de Gerçekleştirilen Uluslararası Konferansta ve Kafkas Müslümanları Kurultayında", *Müstakillikimiz Ebedidir On Yedinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 2006, s.163

²³⁴ Mürselov, a.g.m, s.130-131

²³⁵ Haydar Aliyev, "Ukrayna'nın Kitle İletişim Araçları Temsilcileriyle Görüşmedeki Konuşması ve Röportaj", *Müstakillikimiz Ebedidir On Yedinci Kitap*, s. 27

²³⁶ Haydar Aliyev, " İslam Medeniyeti Kafkas'da Konulu Uluslararası Sempozyumunun Açılışında" *Müstakillikimiz Ebedidir On Sekizinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 2006, s. 149-150

itmiş olabilir. Anaokulundan başlayarak eğitimin her kademesinde ve günlük hayatta sürekli maruz kalınan ateist propaganda ve sistem içinde hayatta kalma, ilerleme gibi etkenler insanları dini düşünceden uzaklaştırmaya ya da Aliyev'in kendisinin de açıkladığı gibi bu konu hakkında düşünmemeye sebep olmaktaydı. O Azerbaycan vatandaşlarının yaşanan tüm baskılara rağmen İslam'ı terk etmediklerinden bahsetmiş ve yaşanan durumun İslam'a geri dönüş olarak adlandırılmasını yanlış bulmuştur. Çünkü O'na göre İslam zaten hiç terk edilmemişti.

SSCB dağılıp bağımsızlık elde edildikten sonra insanlar yıllarca içlerinde saklamak zorunda kaldıkları dini duygularını rahatça yaşama imkânı elde etti. Vatandaşlara din hürriyeti sağlandı. Bu hürriyet sadece İslam dini için değil Azerbaycan içinde yaşayan tüm dinler için geçerliydi. Aliyev her zaman tüm dinlerin yasalar önünde eşit olduğunu vurgulamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz İslam dini ile ilgili bayram ve özel gün kutlamaları diğer din mensupları için de yapılmıştır. Azerbaycan'da yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin özel günleri aynen Müslümanların özel günleri gibi Aliyev tarafından içtenlikle kutlanmıştır.

İslam Dünyasının bir parçası olarak Haydar Aliyev Ermenistan'la olan münakaşada İslam ülkelerinden yardım beklediğini her zaman dile getirmiştir. İslam Konferansı Teşkilatında Ermenistan'ın işgali ve halkının çektiği zorlukları pek çok kez dile getirmiş ve Ermenistan'a karşı bazı kararlar alınmasına nail olmuştur. Ancak bunlar yaptırım gücü olmayan ve karar olmaktan öteye geçemeyen şeyler olmuştur. Aliyev zaman zaman bu duruma ve İslam ülkelerine sitem etmekten de geri durmamıştır. Ermenistan'ın Batı dünyası ve Hristiyanlar tarafından desteklendiğini aynı yardımın İslam ülkelerinden Azerbaycan'a hiçbir şekilde gösterilmediğinden yakınmıştır.

Neticede İslam ülkeleri ile olan bağları kültürel bir amaç taşımanın ötesinde yani yeni mescitler açılması, din adamlarının gönderilmesi ve dini kitaplar gönderilmesinden başka en büyük amaç Ermenistan karşısında destek bulmak olmuştur.

3.3. Türkiye ve Türk Dünyası

Aliyev iktidara bir darbe girişimin ardından, iç karışıklıkların ülkeyi bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı bir zamanda gelmişti. İç politikadaki karışıklıkların yanında dış politikada da sorunlar yaşıyordu. Önceki iktidarların neden olduğu tüm olumsuzluklarla ve yeni bağımsız bir ülke olarak egemenliğini koruma mücadelesiyle, bölge üzerinde dünya devletlerinin hesaplarıyla aynı anda baş etmek zorundaydı. Bu nedenle her adım dikkatli atılmalıydı. Aliyev, Politbüro yıllarından beri izlediği dengeli siyaseti ve barış

yanlısı tavrı ile dikkat çekmekteydi.²³⁷ Bağımsız Azerbaycan'ın başına geçtikten sonrada dengeli siyasetini aynı şekilde devam ettirdi. İç siyaset belirli bir ölçüde düzene sokulduktan sonra bölge ülkelerinden en önemlisi Rusya ile olan ilişkiler rayına oturtulmaya çalışıldı. İktidarının ilk dönemlerinde Rusya ile olan yakınlaşması Türkiye tarafından kaygıyla karşılanmıştı. Rusya faktörü dışında Elçibey gibi Türkçü söylemleri olan ve Türkiye'ye dış politikada daima öncelik tanıyan bir iktidarın halefi olması da Türkiye'de Azerbaycan'ın kendisinden uzaklaşabileceğini gündeme getirmişti. Kendisiyle yapılan bir röportajda bu konunun sorulması üzerine şunları söylemişti: : *“..herkesin kendi siyaseti var. Bildiğiniz gibi ben siyasette tecrübeli biriyim. Bu tecrübemden istifade ederek Azerbaycan'ın dış siyasetini devletimizin çıkarı için gerekli yollara çıkarmaya çalışıyorum. Elçibey'in Türkiye'nin dostu olması fikrine gelince diyebilirim ki Haydar Aliyev de Türkiye'nin dostudur. Amma dostluk popülist sözlerle değil kalpten gelmelidir.”*²³⁸

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde onu ilk tanıyan Türkiye olmuştu. Azerbaycan halkı için bunun ne kadar önemli bir motivasyon kaynağı olduğu ve anlam ifade ettiği Aliyev tarafından sıkça dile getirilmiştir. *“Azerbaycan'ın bağımsızlığını dünya devletleri arasında ilk defa Türkiye tanımıştır. Bu ise o zaman Azerbaycan'ın dünya devletleri dünya birliği tarafından tanınmasında çok büyük bir adım olmuştur.”*²³⁹ Türkiye ve halkıyla 70 yıl süren bir ayrılığın ardından yeniden kavuştuklarını, birbirlerini hiç ayrılmamışçasına kucakladıklarını, geçen zamanın aradaki bağları asla kıramadığını belirtmektedir. Bu yıllarda Azerbaycan halkının Türkiye'ye her zaman hasret ve ümitle baktığını ifade etmektedir.²⁴⁰

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri uzun bir geçmişe sahiptir. Gerek din, dil ve milliyet yakınlığı gibi etkenlerin neden olduğu karşılıklı sempati gerekse siyasi ve stratejik açıdan birbirine duyulan ihtiyaç ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Türkiye'de hem kardeşlik hislerinin getirdiği bir coşkuyla hem de siyasi ve ekonomik nedenlerle büyük umutlar doğurmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkisini “bir millet iki devlet” sözüyle açıklayan Aliyev, böylece Türk dünyası içinde de Türkiye'nin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihi, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik

²³⁷ Mehmetov, *Türk Kafkasında Siyasi ve...*, s. 726

²³⁸ Haydar Aliyev, “İstanbul'da Basın Merkezinde Gazeteciler ve Kitle İletişim Araçları Temsilcileriyle Basın Konferansında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.256

²³⁹ Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İkametgahı Çankaya Köşkünde Resmi Karşılama Merasiminde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.227; Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhuriyetinin Bağımsızlık Kazanmasının 71. Yıl Dönümü Münasebetiyle Türkiye'nin Azerbaycan'daki Elçiliğinin Düzenlediği Törende”, *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.271

²⁴⁰ Haydar Aliyev, “Ankara'da Çankaya Köşkünde Azerbaycan Devlet Başkanının Şerefine Düzenlenen Ziyafette”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.229

Cumhuriyeti'ne ve Türk ordusunun yardımına kadar götürülmektedir. Aliyev de Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinden bahsederken bu konuyu sıklıkla dile getirmektedir. 1918'de Azerbaycan'da ilk demokratik cumhuriyet kurulduğunda da yardım elini uzatanın yine Türkiye olduğunu, Bakü'nün Türk ordusunun yardımı ile kurtarıldığını hatırlatmakta ve Azerbaycan halkının bunu hiç unutmadığını birçok konuşmasında vurgulamaktadır.²⁴¹

Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin uzun bir geçmişi olduğunu, aynı kökten ortak dile ve dine sahip bu iki halkı geleneklerin bağladığını düşünmektedir. Aradaki ilişkiyi “kardeşlik” ilişkisi olarak nitelemekte, geçmişte ilişki kurulamasa bile kalplerinde bu şekilde yaşadığını ve aradaki bu bağları koparmayı ne geçmişte ne de gelecekte kimsenin başaramayacağını ifade etmektedir.²⁴² Atatürk'ün;

“Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yakında ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür; tarih bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir.”

sözlerini hatırlatarak bu sözlerin Türkiye'nin üzerine düşen vazifenin çok büyük olduğuna ve M. Kemal 'in uzak görüşlülüğüne delil olduğunu belirtmektedir.²⁴³

Haydar Aliyev devlet başkanı olarak Türkiye'ye üç resmi, iki dostane ve on beş de iş ziyaretinde bulundu.²⁴⁴ 8-10 Şubat 1994 tarihinde bu ziyaretlerden ilki gerçekleşti ve on yıl süreli bir dostluk ve işbirliği anlaşması ile birlikte ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini içeren on beş anlaşma imzalandı.²⁴⁵ Resmi törenlerde yaptığı konuşmalarda kardeş ülkeler olduğunun üzerinde duran Aliyev, Türkiye'ye destekleri için teşekkür etmiş ve

²⁴¹ Haydar Aliyev, “ Türkiye Büyük Millet Meclisinde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.232; Haydar Aliyev, “Bakü Türk Şehitliğinin ve Hatıra Abidesinin Açılış Töreninde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Yirmi Altıncı Kitap*, Azərneşr, Bakü 2008, s. 84

²⁴² Haydar Aliyev, “ Türkiye Büyük Millet Meclisinde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.231

²⁴³ Haydar Aliyev, “ Türkiye Büyük Millet Meclisinde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.233

²⁴⁴ Ata Atun, “Haydar Aliyev'in 90 Yıllık Mirası”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Eylül 2013, S.22, s.7

²⁴⁵ Aslanlı, Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi...* s.149

devamını beklediklerini bildirmiştir. “Uman yerden küserler” halk deyimini kullanarak Azerbaycan’ın Türkiye’den beklentilerini ifade etmiştir.²⁴⁶

9 Şubat 1994’te TBMM’de yaptığı konuşmada kardeş Türk halkı Azerbaycan’ın gerçek durumunu bilmeli ve anlamalı diyerek Azerbaycan tarihinden, Rusya ile olan ilişkilerden, Türkiye ile olan ilişkilerden ve Azerbaycan’ın mevcut durumundan bahsetmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’ye olan ilgisinin gençlik yıllarından geldiğini şu cümlelerle belirtmiştir:

“ genç yaşlarımdayken kitaplardan gazetelerden Türkiye hakkında Türk halkı hakkında okurken Türkiye’ye her zaman hasretle bakıyor, ona büyük ilgi gösteriyor, TBMM’nin işi hakkında, kabul ettiği kararlar hakkında haberleri hevesle dikkatle okuyordum.... Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin büyük tarihi var. Biz kökü bir olan halkız. Bizim tarihimiz bir dilimiz bir dinimiz bir. Asırlar boyu halklarımız birbirine benzeyen yahut az farkı olan adet ananelerini, medeniyet ve ilmini koruyup muhafaza etmiş ve geliştirmişler. Asırlar boyu halklarımız bir olmuş omuz omuza vermişlerdir. Azerbaycan ve Türkiye arasında alakaları dostluk kardeşlik alakaları olarak isimlendirmişlerdir. Bu alakalar bir halktan bir kökten gelen halkların ilişkileridir. Bu geçmişte de böyle olmuştur ve ilişki kurmaya imkânımızın olmadığı zamanlarda kalbimizde de böyle olmuştur şimdi de böyle kalıyor. Onun içinde tarihimiz, milli köklerimiz, adet ve ananelerimizin hepsi bizi birbirimize bağlıyor. Asırlar boyu tarihin bütün merhalelerinde bizi birbirimizden ayırmaya çok çalışsalar da buna muvaffak olmadılar. Bundan sonra da hiçbir kuvvet bizi ayıramayacaktır.”²⁴⁷

1995 yılında Azerbaycan’da yeni bir darbe girişimi yaşandı. Girişimin Türkiye destekli olduğu iddiası ve bazı Türk vatandaşlarının da olayın içinde yer alması iki ülkenin ilişkilerinde kısa süreli bir soğukluk yaşanmasına neden olmuştur.²⁴⁸ Aliyev darbe girişiminde bazı Türk vatandaşlarının da yer aldığı bilgisini bir süre gizlediğini, bu hadisenin üstesinde gelebileceğine inandığını söylemiştir: “ Türkiye- Azerbaycan ilişkilerine hiçbir şey leke sürmemelidir.”²⁴⁹ Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev’in uzun yıllara dayanan dostluğu devam etmekteydi. Demirel’in Azerbaycan henüz SSCB dâhilindeyken 1967 yılında yaptığı ziyaret iki siyasetçinin dostluklarının başlangıcı olmuştu. Bu ilk ziyareti anlatırken şunları söylemiştir: “Demirel ilk kez Azerbaycan’a geldiğinde 1967’de halk onu öz kardeşi gibi karşıladı çok sevdi .. Sonra büyük bir fasıla oldu malumdur ki Azerbaycan bağımsız değildi ve

²⁴⁶ Haydar Aliyev, , “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İkametgahı Çankaya Köşkünde Resmi Karşılama Merasiminde” ve , “Ankara’da Çankaya Köşkünde Azerbaycan Devlet Başkanının Şerefine Düzenlenen Ziyafette”, *Müstakillliğimiz Ebedidir Birinci Kitap*, s. 227–230

²⁴⁷ Haydar Aliyev, “ Türkiye Büyük Millet Meclisinde”, *Müstakillliğimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.231

²⁴⁸ Aslanlı, Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi ...* s.150

²⁴⁹ Haydar Aliyev, “TBMM Mensuplarıyla Görüşmede”, 6 Mayıs 1997, Ankara, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_7.pdf , s.271

yabancı ülkelerle ilişki kurma imkânı yoktu. Türkiye'nin Başbakanı (Demirel) ne kadar istese de ilişki kurmaya ona da imkân vermezlerdi.”²⁵⁰ 1995 yılının Aralık ayında Süleyman Demirel Azerbaycan'a resmi ziyarette bulundu. Demirel şerefine verilen ziyafette Aliyev, Demirel ile olan dostluklarının başlangıcı olan bu ziyaretten bahsetmişti. Aliyev Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin kurulmasında onun hususi bir rolü olduğunu düşünmekteydi.

“Azerbaycan henüz SSCB dâhilindeyken Süleyman Demirel Azerbaycan'a ilgi duymuş, dikkat göstermiş, hem de 1967 yılında Türkiye'nin Başbakanı olarak SSCB'yi ilk defa ziyaret ederken Azerbaycan'a gelmiş, ülkemizle tanış olmuş, halkımıza ihtiramını göstermiştir. Sayın Demirel bundan sonra da daima Azerbaycan'a münasebet beslemiş, muhabbet göstermiştir. Söylediğim gibi son yıllar, Azerbaycan'ın bu ağır döneminde o her zaman Azerbaycan'la ilgilenmiştir. Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasında da başbakan Süleyman Demirel'in hususi rolü, faaliyeti olmuştur.....Bugün sayın dostumuz Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olarak Azerbaycan'a bizim davetimizle ilk defa geldi. Önceki ziyaretten farkı şudur ki, Azerbaycan artık dört yıldır bağımsız bir devlet olarak yaşıyor...”²⁵¹

1997 yılı Mayıs'ında Süleyman Demirel'in davetiyle Türkiye'ye gelen Haydar Aliyev Ankara'da Azerbaycan büyükelçiliğinin temel atma töreninde konuşurken Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin tarihine değindikten sonra, Türkiye'nin SSCB zamanında da diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştığından bahsetmiştir. Türk yetkililerin SSCB'deki ikinci elçiliğini Azerbaycan'da açmayı tercih etmesinin oldukça önemli bir gelişme olduğunu söylemiştir.

“Böyle bir konsolosluk Azerbaycan'da açıldı. Tabiidir ki, Sovyetler Birliği'nin arazisinde Türk menşeli, Türk kökenli, Türk dilli olan tek cumhuriyet Azerbaycan değildi. SSCB' de Orta Asya'da Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan gibi Azerbaycan'la beraber, yani eşit hukuka sahip müttefik cumhuriyetler vardı, onların da başkentleri vardı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti SSCB'nin arazisinde Moskova'dan sonra başkonsolosluğunu Bakü'de açtı. Sanıyorum ki bu da tarihin dikkate layık bir sayfasıdır.”²⁵²

9 Nisan 2000 yılında Aliyev tarafından Türk Dünyasının en görkemli şahsiyetlerinden biri olarak nitelenen Demirel'e Azerbaycan'ın fahri vatandaşı unvanı verilmiştir. Aliyev bu unvanın o zaman kadar kimseye verilmediğinden bahsetmiştir.

²⁵⁰ Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Toplum Temsilcilerinin Görüşmesindeki Konuşma”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.88; Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Şerefine Düzenlenen Resmi Ziyafette”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.71

²⁵¹ Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Şerefine Düzenlenen Resmi Ziyafette Konuşma”, 7 Aralık 1995, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_5.pdf, s. 492

²⁵² Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiyede'ki Elçiliğinin Yeni Binasının Temel Atma Töreni,” 6 Mayıs 1997, Ankara, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_7.pdf, s. 261

“ *Azerbaycan’ a olan dostluk ilişkileri nedeniyle ona sonsuz minnettarız. Defalarca Azerbaycan’a gelip bizimle beraber olduğu için ona minnettarız.... Bütün ilişkilerimizi, aziz dostum, kardeşim Süleyman Demirel’in Azerbaycan halkına gösterdiği muhabbeti kıymetlendirerek ben Süleyman Demirel’e ‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nin fahri vatandaşı’ adı verilmesi hakkında dün bir karar imzaladım.. Ben bağımsız Azerbaycan’da ‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nin fahri vatandaşı’ unvanı verilmesi hakkında ilk defa karar imzaladım. Bu unvan şimdiye kadar kimseye verilmedi. Bu unvan Süleyman Demirel’e Azerbaycan halkının büyük dostuna verilmiştir.*”²⁵³

Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye’de bu ülkelere model olabileceği yönünde fikirler ortaya çıkmasına neden oldu ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk dünyası’ ve ‘bölge lideri olarak Türkiye’ söylemleri ortaya çıkmıştı.²⁵⁴ Türkiye’nin yeni kurulan bu ülkeler için model olması konusunda Aliyev iki ülkenin bazı ortak değerlere sahip olması bakımından Türkiye’nin model olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Ancak iki ülkenin geçmişten gelen birtakım farklılıkları da bulunmaktadır. 1994 yılında ki bir röportajında Türkiye’yle manevi bağların mevcudiyetine değinmiş ancak Türk modelinin olduğu gibi alınamayacağına değinmiştir.²⁵⁵ 1997 yılındaki ziyaretinde de Türk modeli gündeme gelmiş ve gazetecilerin sorularını yanıtlamıştır:

“*Ama bu demek değildir ki, bu modeli olduğu gibi al, istifade et. Yani buradaki hangisi Azerbaycan’a uygunsa, biz onu alırız, kabul ederiz. Türkiye ile Azerbaycan ne kadar yakın olsa da bizim farklarımız da var. Biliyorsunuz Türkiye’yi ele alın Osmanlı İmparatorluğu vardı o dağıldı, dağılan imparatorluğun yerine Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti 70 yıldan çoktur hayatta. Ama 20. yy.’ da Azerbaycan’ın başına ne işler geldi? 19. yy. başında Rusya’nın istilasına uğradı, sonra 20. asrın başında Rusya’da Ekim İnkılabı oldu..Yani 20. yy.da Türkiye ve Azerbaycan tarihleri arasında fark çoktur. Bunlar birbirinden çok farklıdır öyle değil mi? O yüzden de Türkiye’de cumhuriyet, demokrasi, insan hakları ve diğer insani değerlerin hepsinden faydalanılıyor ve çok iyi neticeler de elde edilmiştir. Bunları Almanya’dan Fransa’dan almaktansa Türkiye’den almamız daha faydalıdır. Çünkü Türkiye ile Azerbaycan aynı millettir, aynı dine, ananelere sahip bir halktır.*

²⁵³Haydar Aliyev, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e <Azerbaycan Cumhuriyeti Fahri Vatandaşı> Unvanı Verilmesi Töreninde Konuşma”, *Müstakillikimiz Ebedidir Yirmi Altıncı Kitap*, s. 81-82

²⁵⁴Rovshan İbrahimov, “Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri: Dünü, Bugünü, Yarını” http://www.tasam.org/File/Icerik/File/turkiye-turk_cumhuriyetleri_iliskileridunu_bugunu_yarin_35709003-7acf-426b-959a-7c81dc9d3e4b.pdf s. 64

²⁵⁵Haydar Aliyev, “Utro Rossiya Gazetesi Röportajı” *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, s. 51

*Türkiye bu demokrasi yolundan geçmiş, biz de ondan alalım. Ama nereye kadar, hangi demokrasiyi?*²⁵⁶

9 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, Baküde Azerbaycan Atatürk Merkezinin açılması konusunda karar aldı. 12–17 Mart 2001'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye bir resmi ziyaret daha yaptı. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı ve hükümet başkanı ile yaptığı görüşmelerde, iki devlet arasındaki ilişkilerin mevcut durumu ve gelişme imkânları tartışma konusu oldu. Ziyaret sırasında vergiler, mali, Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye nakledilmesine ilişkin imzalanan düzenlemeler ve diğer belgeler karşılıklı, yararlı işbirliği politikasının sürdürülmesine ortam oluşturulması açısından önem taşımaktadır.²⁵⁷ Sağlık durumu kötüleştiğinde de Aliyev, kendini Türk doktorlara emanet etmiş GATA'da tedavi görmüştür. Vefatından evvel 21 Nisan 2003 tarihinden 6 Ağustos 2003'e kadar belirli aralıklarla Türkiye'de tedavi görmüştür.²⁵⁸

Askeri ilişkiler, ilk kez 25 Ocak 1992'de dönemin Azerbaycan devlet başkanı Ayaz Muttalibov tarafından gündeme getirildi. Bir basın toplantısında Muttalibov Azerbaycan'ı savunmak için ordu kurulması gerekliliğinden bahsetmiş ve bu konuda Türk yetkililerle görüştüğünü dile getirmiştir.²⁵⁹ Ancak askeri anlamda ilişkiler somut anlamda Aliyev iktidarıyla gelişti. Ermenistan'ın ele geçirdiği topraklar ve henüz güçlü bir ordunun olmaması Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından. Azerbaycan'ın siyasi sorunlar nedeniyle ordu kurmakla ilgilenemediği Ermenistan'ın ise ordusunu güçlendirmekle meşgul olduğunu söyleyen Aliyev, Ermenistan ordusunun Azerbaycan'ın bu durumundan istifade ederek ilerlediğini belirtmiştir. Böyle bir ortamda henüz ateşkes sağlanamamışken 1994'de İstanbul'daki basın toplantısında kendisine Türkiye'den askeri yardım bekleyip beklemedikleri sorusuna : *"..biz başka ülkelerden ve o bakımdan Türkiye'den de hiçbir askeri yardım istemiyoruz.... Muharebe meselesine gelince biz bunu kendimiz hallederiz. Ancak aynı zamanda Türkiye'nin askeri okullarında Azerbaycan gençlerinin eğitim alması bizim için, ordumuzun kurulması için çok gereklidir. Çünkü Türkiye'deki askeri okulların büyük imkânları var ve biz bunlardan faydalanarak askeri kadro hazırlayacağız."*²⁶⁰ şeklinde yanıt

²⁵⁶ Haydar Aliyev, "Türkiye'nin Tanınmış Gazetecileriyle Röportaj", 6 Mayıs 1997, Ankara, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_7.pdf s. 277

²⁵⁷ Günay Kerimova, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası Kafkasya Politikası: Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s.21-22

²⁵⁸ Atun, a.g.m., s.9

²⁵⁹ Arslanlı, Hasanov, a.g.e, s. 161

²⁶⁰ Haydar Aliyev, , " İstanbul'da Basın Merkezinde Gazeteciler ve Kitle İletişim Araçları Temsilcileriyle Basın Konferansında", *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.256

vererek Türkiye’den beklentisini dile getirmiştir. 10 Haziran 1996’da Askeri Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalandı. Askeri ilişkiler Azerbaycan subaylarının Türk askeri okullarında eğitimi ve Kosova’daki barış gücünde görev yapan Azerbaycan taburunun uzun zaman sadece finanse edilmesiyle sınırlı kalmıştır. 1 Mart 2001’de “Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Karşılıksız Askeri Yardım” anlaşması ve “Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türk Genel Kurmay Başkanlığı arasında Mali Yardım” protokolü imzalanmıştır.²⁶¹ 25 Ağustos 2001 tarihinde Azerbaycan Ali Harbi Mektebi’nin ilk mezuniyet törenindeki konuşmasında Aliyev, Azerbaycan ordusunun kurulmasında, eğitiminde Türk askerinin öneminden bahsetmiştir. Türk ordusundan övgüyle bahseden Aliyev öğrencilere hitaben şunları söylemiştir: “ *Azerbaycan askeri gerek ki Türk askerine benzemeye çalışsın. ..Türkiye Cumhuriyeti’nin Silahlı Kuvvetlerinin, askerlerinin tüm diğer niteliklerinin yanında en önemli özellikleri vatana, milletine, toprağına daima sadakat ile yaşaması ve hizmet etmesidir..*”²⁶² Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hilmi Özkök’ün 2002 yılının Temmuz ayında Bakü’ye yaptığı ziyaret sırasında, Azerbaycan’a gerekli her türlü desteğin verildiği ve verilmeye devam edeceği vurgulanmıştır. Böylece, Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri yönde anlaşmalar dönem-dönem imzalanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler bu yönde de geliştirilmiştir.²⁶³

Azerbaycan ve Türkiye arasında eğitim ilişkileri ilk 29 Şubat 1992 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlayarak toplam 11 anlaşma ve protokol aracılığı ile düzenlenmektedir. Türkiye Azerbaycan’a 1992–2001 arası dönemde orta öğrenim alanında toplam 604, yüksek öğrenim alanında toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır.²⁶⁴

Aliyev’in Türkiye’de eğitim alacak öğrencilerden birtakım beklentileri vardı. Özellikle Ermenistan’la ateşkesin sağlanmadığı dönemde bu beklenti Azerbaycan’ın yaşadıklarının kardeş ülkede tüm gerçekliğiyle anlatılması yönünde olmuştur. Ancak genel anlamda Türkiye’de Azerbaycan’ın tam anlamıyla temsil edilmesini istemektedir.

“Türkiye kardeş ülkedir. Odur ki, Türkiye’de siz kendinizi öz memleketinizdeki gibi hissedeceksiniz. Lakin bununla beraber, siz Azerbaycan’ın temsilcileri olarak, Türkiye’de Azerbaycan’ın hem tarihini, hem milli ananelerini, hem de bugünkü gerçekliğini geniş ve objektif şekilde tebliğ edin ve bunları Türk kamuoyuna, sizi ihata edecek adamlara, öğrenci

²⁶¹ Arslanlı, Hasanov, a.g.e, s. 162–165

²⁶² Haydar Aliyev, “Azerbaycan ali Harbi Mektebinin Birinci Mezuniyet Töreninde”, s. 571 http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf

²⁶³ Vefa Babayeva, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Soysa Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 80

²⁶⁴ Arslanlı, Hasanov, a.g.e. s.171

arkadaşlarınıza, üniversitelerde temasta olacağınız insanlara ulaştırın. Bizim dostluk, kardeşlik alakalarımız ne kadar muhkem olsa da, bu alakaları genişletmek, derinleştirmek ve yükseltmek için görülmesi gereken işler hala çoktur. Bu işlerin bir kısmı da sizin üzerinize düşmektedir. Tahmin ediyorum, tahsil almakla beraber, bu vazifeyi de layığınca yerine getireceksiniz.”²⁶⁵

Türkiye, Haydar Aliyev için her zaman ayrı bir yerdedi. Gençlik yıllarından itibaren elinden geldiğince Türkiye hakkında çıkan haberleri, TBMM’ni ilgiyle takip ettiğini, Türk dilini ve edebiyatını bildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Türk Dünyası ve onun önemli bir parçası olan Türkiye, Haydar Aliyev için Azerbaycan yönetimine geldiği ilk dönemde de ihmal edilmemeye çalışılan bir konu olmuştur. Ancak bu dönemde Haydar Aliyev bağımsız bir devletin değil de Sovyetlere bağlı bir cumhuriyetin başında idi ve dolayısıyla kısıtlı imkânlarla sahipti. 1993 sonrasındaki Türkiye ilişkilerine ise yine yukarıda kısaca değindik. 2 Kasım 1994’de TBMM’de Türk Dünyasının ünlü şairi Fûzuli’nin anma töreninde TBMM’de konuşma yapan Aliyev, TBMM’de konuşma yapacağının asla aklına gelmeyecek bir hadise olduğunu belirtti. *“TBMM benim hafızamda, beynimde çocukluk zamanımdan beri her zaman azametli bir kurum olarak kalmıştır. O zamanlar düşünemezdim ki ben TBMM’de bütün milletvekilleri, bütün Türkiye karşısında konuşacağım, halka hitap edeceğim.”*²⁶⁶

Aliyev’in Türk dünyasına ilgisi SSCB döneminden başlamıştır diyebiliriz. Azerbaycan İlimler Akademisi’nin ve aydınların, ilmi çalışmalar yaparken daima Türkiye’nin siyasi ve sosyal hayatıyla ilgili merak duyduklarını , o devirlerde SSCB içinde olduğu zaman Türkiye ve Azerbaycan arasında büyük setler varken aydınların bu setleri kendi fedakârlıkları cesaretleri ile yararak, ayrı ayrı yollar açarak Türkiye’ye yaklaştıklarını, alaka kurduklarını, araştırmalar yaptıklarını ve o devirde de büyük işler başardıklarını belirtmiştir.²⁶⁷ O yıllarda bu ilgiyi yaptığı etkinliklerde, konuşmalarda da hissettirmiştir ve 1970 yılında SSCB’nin

²⁶⁵Haydar Aliyev, “Türkiye’nin Yüksek Öğretim Kurumlarında Eğitim almak İçin Yola Çıkan Azerbaycanlı Talebelerle Görüşmesinde”, 7 Şubat 1994, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf s. 34

²⁶⁶ Konuşmasının devamında : *“Çocuk iken genç yaşlarımda Türkiye’ye büyük hürmetim muhabbetim vardı. Şimdi olabilir ki öyle büyük bir sır değil, o vakitler ben Türk dili lügatini Türk dili derslerini almış Türk dilini öğreniyordum. Şunu da açık diyebilirim ki muallim de vardı bir müddet bana Türk dili öğretti. Türkiye’nin tarihini öğreniyordum şairlerini öğreniyordum. Genç iken imdi benim yaşımda olan adamlarda hatırlayabilir mesela Reşat Nuri Güntekin’in Çalıkuşu romanı bizim hepimizi hayran bırakan bir eserdi. Son zamanlarda çalıkuşu yine hatırlandı onun esasında büyük bir film çekildi. O film sadece Türk ülkelerinde değil mesela biliyorum ki Rusya da da çok hürmet şöhret kazandı. Ancak ben Çalıkuşu’nu 13 - 14 yaşımda okumuştum. O beni hayran etmişti. Tek Çalıkuşu değil, biz o vakitler Türkiye’nin büyük şairlerini yazarlarını da öğreniyorduk. Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret ve başkaları bizim o zamanlar ortaokulda okuduğumuz yıllarda derslerimize dâhildi. Edebiyat derslerinde Türkiye’nin bu büyük yazarlarının şairlerinin resimleri şimdi de gözümün önünde. Yani ben genç iken bu da tabiidir burada doğal olmayan bir şey yoktur içimden kökümünden kalbimden maneviyatımdan gelen hislerdir ki Türkiye’ye büyük hayranlıkla bakıyordum.”* “TBMM Başkanı Hüsameddin Cindoruk’la Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azereşr ,Bakü 1997,s. 303

²⁶⁷ Haydar Aliyev, “ Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Azerbaycan İlimler Akademisinin Fahri Akademik’i Ünvanına Layık Görülmesi Münasebetiyle”, *Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azereşr ,Bakü 1997,s.79

yegâne Türkoloji dergisi de (Türkologiya) Bakü'de çıkmaya başlamıştır.²⁶⁸ 1975 yılında gerçekleştirilen Azerbaycan'da Sovyet Edebiyatı günlerinde büyük yazar ve şairlerden bahsederken Türk halklarının tanınmış simalarından da bahsetmiştir. Ali Şir Nevai, Mahumkulu, Toktukul vs. gibi Türk halklarının sevdiği ortak büyüklerinden övgüyle söz etmiştir²⁶⁹. 1986 yılında Çuvaşistan'a olan ziyareti gibi diğer Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelere de kimsenin yönlendirmesi olmadan gitmekteydi. Kendi ifadesiyle bu bölgeler onu cezbediyordu.²⁷⁰

Aliyev'e göre Türk ve Müslüman kökenli oluşu Politbüro'da rahatsızlık sebebiydi.²⁷¹ 1986 yılında Kazakistan Komünist Parti birinci sekreterinin değişmesi teklif edildiğinde Haydar Aliyev'in takındığı tutum neden Politbüro'da istenmediğini de aslında ortaya koymaktadır. Kazakistan'a bu ülkede hiç yaşamamış ve Rus bir yönetici atanmak istenmesi karşısında Aliyev sessiz kalamamış ve bunun yanlış olduğunu söylemişti. Bunun adaletsizlik olduğunu düşünüyordu: “ ..Ancak Azerbaycanlı ve Müslüman olduğumdan bu gruplara mensup halklar hakkında adaletsiz bir iş görüldüğünde buna özellikle hassas yaklaşıyordum.”²⁷² O yılları anlatırken Kazak halkına olan saldırıların aslında 1985'lerde başladığını bunu fark ettiğini ve elinden geldiğince bunun aleyhinde olduğunu aktarmıştır.²⁷³

Bağımsızlık döneminde Türkçü söylemleriyle dikkat çeken bir iktidarın halefi olmuştu. Dolayısıyla iktidarının ilk zamanlarında kendisinin Türkiye ve Türk dünyasıyla ilgili nasıl bir politika izleyeceği merak konusu olmakla kalmamış, komünist geçmişi gündeme getirilerek bir önyargı da oluşturulmuştu. Beklentileri tersine çeviren Aliyev, Türkiye ile ilişkileri geliştirirken, daha önceki iktidarın tersine Türk dünyasıyla ilişkilerin yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmasını istemedi. Orta Asya ülkeleri ile soğuklaşan ilişkilerin düzelmesi ve Ermenilerle olan çatışmada onların da desteklerinin alınması için harekete geçti. Ülkedeki karışıklar nedeniyle Bakü'ye davet edildiği dönemde, 15 Haziran 1993'de mecliste yaptığı konuşmada eski Sovyet ittifakına dâhil olan ülkelerle ilişkilerin inkişaf etmesi gerektiğini, yıllarca yakın ilişkiler kurulan bu ülkelerle birden alakaları kesmemek aksine geliştirmek gerektiğini söylemiştir.

²⁶⁸ Türk Dünyasının Birliyi İdeyası ve Heyder Eliyev, ed. Nizami Caferov, Elm ve Tahsil, Bakü 2011, s. 11

²⁶⁹ Hüseyin HƏŞİMLİ, “Türk Halqları Arasında Edəbi-Mədəni Alaqlərin Kurulmasında Ulu Öndər Heydər Əliyev Misilsiz Hizmetlər Göstərmişdir”, <http://serqqapisi.az/index.php/ictimai-siyasi/1066-turk-khalzhlar-aras-nda-aedaebi-maedaeni-aelazhaelaerin-zhurulmas-nda-ulu-oendaer-heydaer-aeliyev-misilsiz-khidmaetlaer-zhoestaermishdir>, (10.08.16)

²⁷⁰ Haydar Aliyev, “Çuvaş Cumhuriyeti'nin Resmi Temsilci Heyeti İle Görüşmede Sohbet”, *Müstakilligimiz Ebedidir Yirmi Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1998, s81

²⁷¹ Haydar Aliyev, “Türkiye TGRT Kanalı'nın ‘Yüz Yüze’ Programındaki Sohbet”, *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1998, s.29-30

²⁷² Haydar Aliyev, “Kazakistan Devlet Başkanının Azerbaycan Devlet Başkanı için Düzenlediği Resmi Kabuldeki Konuşma”, *Müstakilligimiz Ebedidir Onuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2002, s. 35-36

²⁷³ Haydar Aliyev, “Kazakistan Cumhuriyetine Resmi Ziyaretindeki Konuşma”, *Müstakilligimiz Ebedidir Onuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2002, s. 45

“Herhangi bir devletin dâhili yapısı, dâhili siyasetinin hangi istikamette olduğuna bakılmaksızın, biz normal ilişkiler kurmalıyız. İlk olarak, yakın komşularımızla gereken siyasi, iktisadi, devlet münasebetleri yaratılmalıdır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti ile olan alakalar, şüphesiz ki, ülkemizin ahalisi tarafından beğenilmekte. Komşu İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerimiz iyileştirilmelidir, inkişaf ettirilmelidir. Rusya çok büyük devlettir, bizim kuzey komşumuzdur. Şüphesiz ki, Rusya ile Azerbaycan arasında müstakil prensipler temelinde münasebetler bundan sonra daha iyi, daha kapsamlı, verimli olmalıdır. Eski Sovyetler Birliğine dâhil olan, şimdi bağımsız olan bütün devletlerle – Ukrayna, Belarus, Gürcistan, Orta Asya devletleri, Kazakistan, Baltık ülkeleri, Moldova ile biz daha geniş, karşılıklı alakalar yaratmalıyız. Bizim için bu, çok lazımdır. Çünkü bu devletlerle bizim iktisadi alakalarımız, medeni alakalarımız, insani alakalarımız uzun yıllar, yüzyıllarca çok yakın oldu. Bu ilişkileri koparmak olmaz, aksine, inkişaf ettirmek lazımdır.”²⁷⁴

SSCB’nin dağılması ve birlik ülkelerinin bağımsızlık kazanmasıyla birlikte Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan gibi Türkiye ile aynı soydan gelen ülkeler de bağımsızlığını kazandı. Bu durum Türk Birliği’nin kurulabileceği yönünde beklentiler doğurmuştu. Türkiye’nin çok önem verdiği Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi 1991 yılında Türk Cumhuriyetleri’nin Sovyetler Birliği’nden ayrılıp bağımsızlığını kazanmasından sonra ilk defa 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara’da yapıldı. Daha sonraki zirve toplantıları 1994’te İstanbul’da, 1995’te Bişkek’te, 1996’da Taşkent’te, 1998’de Astana’da, 2000’de Bakü’de, 2001’de İstanbul’da gerçekleşti. 1996’da Taşkent’te yapılan 4. zirveye kadar ‘Türk Zirvesi’ olarak geçen toplantıların adı ‘Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi’, 1998’de Astana’da yapılan toplantıda ‘Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesi’ olarak değiştirilmiştir. 1992 yılından itibaren belirli aralıklarla düzenlenen zirvede Türk Dünyası’nın sorunları gündeme getirilmektedir.²⁷⁵ 1994 yılı Ekim ayında yapılan Türk Devlet Başkanları zirvesine katılan Aliyev, ülkesinin durumuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştu. Türkiye’nin öncülük ettiği bu organizasyonun Türk ülkeleri için önemli olduğunu düşünmektedir. Nitekim konuşmasında yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerin içinde bulundukları durumdan çıkmaları için birbirine destek olmaları gerektiğini belirtmiştir. Azerbaycan’ın Türk ülkeleriyle ilgili politikaları konusunda özeleştiri de yapmıştı:

²⁷⁴ Vüqar Əliyev, “Heydər Əliyev və Türk Dünyası,” <http://medeniyyet.az/new/?name=content&content=17486> (10.08.16); Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin Oturumunda”, 15 Haziran 1993, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_3.pdf s.4

²⁷⁵ Hatem Cabbarlı “Türk Birliğinin Oluşumunda Nahçıvan Zirvesinin Önemi”, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (ed. Levent Eraslan vd.), Ekoavasya Yayınları, Ankara 2011, s.399 – 400

“Ankara’da iki sene önce ülkelerimiz başkanları bir araya geldi, ortak bir bildiri kabul etti, fakat sonraki dönemde muhtemelen Azerbaycan tarafının yaptığı hatalar yüzünden Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ile ilişkileri çok zayıf oldu. Yaklaşık bir sene önce ben Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevine başladım, o zamandan bu yana söz konusu kardeş cumhuriyetlerle ilişkilerin onarılması için çok uğraştım ve şunu belirtmek isterim ki, bu ilişkilerin gevşemesi ve kimi zaman kopmasının nedenleri sırf Azerbaycan ile bağlantılıdır. O yüzden de uzun bir süre Azerbaycan’ın bu ilişkileri zayıflatması ve özellikle 1992 yılında Ankara Bildirisi’nin ardından bu devletlerle ilişkilerini geliştirmek için her hangi insiyatifte bulunmamasından dolayı ben dostlarımdan, kardeşlerimden özür diliyor ve bunu itiraf ediyorum. Bu arada Azerbaycan’ın bu ilişkileri güçlendirmeye çalıştığını ve bundan sonra da çalışacağını vurgulamak isterim. Bizim ilişkilerin gelişmesi, daha geniş alanları kapsamaları bakımından bu toplantı çok önemli koşullar sağlayacaktır. Nitekim aynı kökten, aynı soydan gelen ve gelenek ve görenekleri aynı olan ulusların, ülkelerin, devletlerin işbirliğinin büyük bir geleceği vardır ve bence, biz bu olanakları etkin bir şekilde kullanmalıyız.”²⁷⁶

Kazak şairi Abay’ın 150.doğum günü kutlamalarına katılan Aliyev Nursultan Nazarbayev’le samimi diyaloglar kurmuş ve bir konuşma yapmıştır: ,

*“Abay, onun çalışmaları bütün insanlığın, bütün halkların ortak malıdır. Kazak halkı, doğal olarak, bundan mutluluk duymaktadır. Çünkü onun böylesine seçkin evladı, bilim adamı, düşünürü var ve bu kişi halkını mutluluğa ve refaha götüren doğru yolu göstermiştir. Bununla birlikte, O, tüm insanlığın, aynı şekilde Azerbaycan halkının ortak malıdır. Azerbaycan’da biz Abay’ın çalışmalarının önemini anlıyoruz. Abay’ın eserleri Azerbaycan halkı, tüm Azerbaycan vatandaşları tarafından iyi bilinmektedir. Birçok şair ve yazarımız onun eserlerini tercüme etmiştir. Onun şiirleri cumhuriyetimizde yayınlanmıştır. Sizin gibi biz de bu bayramı kültür ve dostluk bayramı olarak törenlerle kutluyoruz”.*²⁷⁷

Türk Dilli Devlet Başkanlarının Bişkek’te düzenlenen üçüncü zirvesi ile Manas Destanının 1000. yılı kutlamaları aynı zamana denk gelmişti. Her iki organizasyona da katılan Aliyev, Türk dünyasının bu mukaddes eserini birlikte kutlamanın mutluluğunu dile getirmiştir.²⁷⁸

²⁷⁶Haydar Aliyev, “Türk Devlet Başkanları 2. Zirve Toplantısının Açılışında”, *Müstakilliğimiz Ebedidir İkinci Kitap*, s. 249–250

²⁷⁷Haydar Aliyev, “Büyük Kazak Şairi Abay’ın 150. Doğum Günü Münasebetiyle Düzenlenen Törende Konuşması”, 9 Ağustos 1995 Almatı, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_5.pdf s. 262

²⁷⁸ Haydar Aliyev, “Türk Dilli Devlet Başkanlarının 3. Zirve Toplantısında”, *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s. 112–114

Dördüncüsü Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te gerçekleştirilen Türk Dilli Devlet Başkanları zirvesi Türk dünyasının bir diğer önemli siması Emir Timur'un 600. doğum yılına denk gelmişti:

“Memnuniyetle belirtmek isterim ki, Ankara’da düzenlenmiş olan birinci görüşmemizden sonra geçen dönem zarfında Türk dili konuşan devletlerin ikili ilişkileri daha da gelişmiş, aramızda pek çok üst düzey ziyaretler, uluslararası toplantılar kapsamında görüşmeler ve temaslar yapılmıştır. Türk Dili konuşan ülke cumhurbaşkanları arasında yoğun şahsi temaslar, sıcak, güvenli ilişkiler kurulmuştur.”
279

Toplantılarda, Ermenistan’la olan belirsiz durumdan da sıklıkla bahsetmiş, diğer Türk devletlerinden destek talep etmiştir. *“Biz sorunlarımızın halli için birbirimize yardım göstermeli yardım elimizi uzatmalıyız parçalanmanın ve yalnızlığın önünü almalıyız dara düşmüş kardeşlerimize beraber yardım etmeliyiz, kanlı muharebelerin ve silahlı çatışmaların alevini söndürmeliyiz.”* 280

SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri olmakla beraber, Türk Dünyasının tamamı bağımsız devletler olmuştur diyemeyiz. Hala Rusya Federasyon’una bağlı özerk Türk toplulukları bulunmaktadır. Aliyev, bu özerk cumhuriyetlerden Tataristan ve Başkurdistan ile SSCB döneminde de yakın ilişkiler kurarak kültürel işbirlikleri yaptıklarını dile getirerek, ilişkilerin Azerbaycan’ın bağımsızlığı sonrası daha da geliştiğini ifade etmiştir. Bu cumhuriyetlerin Rusya’ya bağlı olarak geniş haklar elde etmesinden, milli kültür ve tarihlerini tahlil etme imkanlarına sahip olmasından duyduğu sevinçli ifade etmiştir. Onu sevindiren bir diğer husus da kendi dillerinde konuşabilmeleridir. Bu sayede bu dillerin Azerbaycan Türkçesine ne kadar yakın olduğunu da fark edebilmiştir ;

“Ancak öz kökümüze mensup olan dilde bizim birbirimizle konuşmamız, böyle toplantılarda kendi dilimizden istifade etmemiz ve medeniyetimizin manasını kendi dilimizle ifade etmemiz, bu zamana kadar olmamdı....bizim dilimiz medeniyetimiz aynıdır birbirimizle de komşuyuz. Ancak birbirimizden ne kadar uzakta kalmışız ne kadar ayrı düşmüşüz, hasretini çekmişiz. Bugün artık bir yerdeyiz. Bugün artık hepimize aydın olan hepimizin anladığı dilde konuşuyoruz ve yürek sözlerimizi birbirimize ulaştırıyoruz.” 281

²⁷⁹ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 4. Zirvesinde yaptığı Konuşma” -Taşkent, 21 Ekim 1996, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/3181603.html>

²⁸⁰ Haydar Aliyev, “Türk Dilli Devlet Başkanları 3. Zirve Toplantısında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 s.112 -119

²⁸¹ Haydar Aliyev, “Türksoy Uluslararası Teşkilatının Bakü’de gerçekleştirilen VIII. Toplantısında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.14

Haydar Aliyev, Türk Devlet Başkanları gibi toplantılar ve Türksoy gibi kuruluşları desteklemiş, bunların kültürel, toplumsal alanlara yoğunlaşan oluşumlar olduğunu vurgulamıştır. Ancak o Türk dünyası ülkelerinin ekonomik ve stratejik anlamda işbirliği içinde olmalarını da istemiştir. Türkiye Türk dünyası içinde onun için ayrı bir yere sahiptir. Çünkü Türkiye bu ülkeler içinde yirminci yüzyılda bağımsız kalabilmiş tek ülkedir. Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkeler için bir tecrübe kaynağı ve örnek olduğunu düşünmektedir.²⁸²

3.4. Ana Dil ve Türk Dili

Dil hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Çok dilli bir ülkede ise dil daha fazla önem arz etmektedir. Sovyetler Birliği'nde çok uluslu bir devlet olarak içerisinde pek çok dilden halk barındırmaktaydı. Doğal olarak bu dillerin hepsi eşit durumda değildi. Çok uluslu ve dilli bir devlet olmak Ruslar için SSCB döneminde karşılaştıkları yeni bir durum değildi. Çarlık Rusya'da içinde pek çok ulusu ve dolayısıyla dili barındırmaktaydı. Rus Çarlığı tek devlet dili politikasını yürütmüş ve tüm tebaasına tek bir Rus dilini paylaşması için baskı yapmıştı. Bu durum SSCB döneminde de değişmemiş, her ne kadar özgürlükçü ve eşitlikçi söylemler kullanılsa hatta bunlar belgelere işlense de gerçekte Rus dilinin hâkimiyeti devam etmiştir. SSCB yasalarında dil meselesine her zaman önem verilmiş ve halklara istedikleri dilde eğitim alma hakları verilmiştir. Ancak insanlar gelecekte iş hayatında ve toplumda daha çok Rus dilinin kullanılacağı gerçeğini göz önüne alarak çocuklarını bu dilde eğitim almaya teşvik etmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen hak ve özgürlüklerden gerçek anlamda faydalanamamışlardır.²⁸³

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde 1918 Haziran'ında Türk dili resmi dil olarak kabul edilmişti. Devletin tüm kurumlarıyla tamamen Türk diline geçmesi hedeflenmekteydi ancak 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sona ermesiyle bu hedefe ulaşılamadı.²⁸⁴ Azerbaycan Türklerinin millî kimliğinin Türklükten Azerbaycanlılığa, millî dilleri olan Türk dilinin Azerbaycan diline dönüşmesi süreci de Sovyet milliyetler politikasının en önemli parçası olmuştur. Türk boyları arasında dil farklılıkları artırılmaya çalışılmış, yüzyıllardır kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimeler

²⁸² Haydar Aliyev, "Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Toplum Temsilcilerinin Görüşmesinde", *Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.91; Haydar Aliyev, "Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Üyelerinin Görüşmesinde", *Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.76

²⁸³ Gönül Aliyeva, *SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 92- 103

²⁸⁴ Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan", *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler*, (ed. İsmail Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s.71

dilden atılarak yerlerine Rusça karşılıkları konulmuş veya her boy için farklı kelimeler türetilmiştir. Dilin ismi de resmen değiştirilmiş “Türkçe, Türk dili” yerine, “Azerîce, Özbekçe, Kazakça vb.” şeklinde boy adlarına dayanan isimler kabul edilmiştir. Azerbaycan 1936 senesiyle birlikte “Türk ve Türkçe” kelimeleri resmen kaldırılmış, üzerinde “Türk” yazan hüviyetler iptal edilerek yerine “Azerbaycanlı” ifadesi eklenmiş, dil için de “Azerbaycan dili” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde de buna benzer gelişmeler yaşandı, bu ülkelerin iletişimleri kısıtlandı ve neticede Rus dili hem Türk dilli halklar arasında hem de SSCB’nin diğer halkları arasında ortak iletişim dili oldu. ²⁸⁵ Stalin’in ölümü sonrası yaşanan atmosferde Azerbaycan’da da bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Haydar Aliyev, 1970 yılında Bakü Devlet Üniversitesi’nin yıl dönümü kutlamalarında Azerbaycan Türkçesinde konuşma yapmıştır. Bu konudan bahsederken her defasında Azerbaycan dilinde konuşmasının hayret uyandırdığından bahsetmiştir. Ancak ona göre bunda şaşılacak bir şey yoktur; o Azerbaycanlıdır ve Azerbaycan Türkçesi de onun ana dilidir. Onu bu hususta tebrik edenlere de “ *bunda gayri adilik yok gereksiz yere hayret ediyorsunuz, bu benim ana dilimdir ve ana dilinde konuşmak öyle büyük bir kahramanlık değildir. Ana dilinin bilmemek ise ana dilini kıymetlendirmemek ise şüphesiz ki halk karşısında kabahattir.*”²⁸⁶ Bu yıllarda Azerbaycan’da dil bilim çalışmaları artmış ve Azerbaycan edebi dili gelişme göstermiştir. 1974 yılında Haydar Aliyev ‘*Muasır Azerbaycan Dili*’ adlı esere devlet ödülü verilmesini sağlayarak aydınları bu alanda çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir. 1956 yılında Sovyet Azerbaycan hükümeti, Azerbaycan dilini devlet dili seviyesine yükseltmiştir. 1978 Anayasası ile Azerbaycan diline verilen bu statü bir kez daha onaylanmıştır. Ancak bu gelişmelere ve verilen statüye rağmen Azerbaycan’da tüm resmi işlemler ve iletişimde Rusça kullanılmaya devam etmiştir. ²⁸⁷ SSCB sonrası dönemde siyasi karışıklıklarla boğuşan Azerbaycan, Elçibey iktidarı döneminde 22 Aralık 1992’de Türk dilini devletin resmi dili olarak ilan etti.

Aliyev dil öğrenmenin önemini çoğu kez belirtmiştir, ancak ona göre en önemlisi ana dilini iyi bilmektir. Yurtdışında okumaya giden öğrencilere dilinizi ve kültürünüzü insanlara öğretin diyerek nasihatlerde bulunmuştur. “ *Halkın milletin insanın anadilinden aziz hiç bir şeyi olamaz.* ” ²⁸⁸

²⁸⁵ Gönül Aliyeva, a.g.t. s.206; Salatin Ahmedova, *Haydar Aliyev’in Dil Siyaseti*, İnce Neşriyat, Bakü 2010, s. 41–42

²⁸⁶ Haydar Aliyev, “ M. E. Resulzade Adına Bakü Devlet Üniversitesinde Türkmənistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov’a Bakü Devlet Üniversitesi’nin Fahri Doktora Diplomasının Takdimi Töreninde”, *Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.236; Mirzazade, *Müstakil Azerbaycan...*, s. 26

²⁸⁷ Ceylan Tokluoğlu, a.g.m. , s.71-72

²⁸⁸ Haydar Aliyev, “Azerbaycan’ın ve Yabancı Ülkelerin Yüksek Öğretim Kurumlarına Kabul Edilen Öğrencilerin ve Onların Ailelerinin Bir Grubu ile Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir On İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2004, s. 59

Her ne kadar devletin resmi dili Türk dili ve daha sonra Azerbaycan Dili olarak belirtilse de, Haydar Aliyev iktidarının ilk yıllarında yurt dışı gezileri ve basın toplantılarında Rusçayı kullanmak zorunda kalıyordu. Ona göre bu durumun sebebi Rusçayı SSCB zamanı neredeyse bütün işlerde kullanıyor olmalarıydı. Ayrıca tercüman kadrolarının yetersizliği de bir başka sebepti. Ancak belki de yeni bağımsız olan bir devlet olmanın baskısı veya bu durumun Rusya etkisinden kaynaklanmadığını açıklamak ihtiyacından olsa gerek Rus dilini kullanacağı her seferinde açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Rusçanın da İngilizce gibi geçerli bir dil olduğunu ve başka bir neden olmadığını belirtmiştir.²⁸⁹ Daha sonraki yıllarda konuşmalarını her zaman Rusça yapmamaya özen gösterdiğini belirtmiştir, bunun küçük bir mesele olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Azerbaycan'ın bağımsızlığını her şekilde temsil etmektedir ve dil meselesi de bunun bir parçasıdır.²⁹⁰

Azerbaycan ve Türk dili arasındaki yakınlığa her zaman dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesinde de rahat konuşabildiğini ifade eden bunu çoğu zaman bilerek yapmadığını Türkiye'dekilerin de Azerbaycan Türkçesine vakıf olmaları gerektiğini de zaman zaman dile getirmiştir. Türk dilleri arasında en yakın birbirine en benzeyen iki lehçenin Azerbaycan ve Türkiye lehçesi olduğunu söyleyen Aliyev bu çeşit bir yakınlığın Slav dilleri arasında hatta hiçbir dil ailesinde olmadığını söylemektedir ve bunu en büyük mutluluğumuz olarak nitelemektedir.²⁹¹ *“Türk lehçesi ve Azerbaycan lehçesi arasında bazı farklar var. Bir taraftan siz kendi dilinizi modernleştirmişsiniz diğer taraftansa bizim dilimiz belli bir oranda tekmilleşmiştir. Farklar da buradan kaynaklanıyor. 60-70 yıl önce bu farklar daha az olabilir. Lakin şimdi de Türk halklarından hiçbirinin dili Azerbaycan ve Türk dilleri kadar birbirine yakın değildir”.*²⁹²

Azerbaycan'da Rus dili yaygın olarak kullanılsa da geçmişteki baskılara ve çalışmalara rağmen Azerbaycan halkı dilini asla unutmadı. Unutmamanın yanı sıra onu koruyup geliştirdi. Azerbaycan'ın yeni Anayasa layihasını hazırlama komisyonunda yaptığı konuşmada Aliyev özellikle de genç neslin akıcı ve sorunsuz bir şekilde konuşup kendilerini ifade edebildiklerini ve bunun onu mutlu ettiğini belirtmişti. Aliyev bu durumun büyük bir başarı olduğunu insanların ana dillerinde kendilerini ifade edebildiklerini Azerbaycan dilinin

²⁸⁹ Haydar Aliyev, “Fransa’ya Resmi Ziyaret Zamanı Paris’te Basın Konferansında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, s. 188; Haydar Aliyev, “ Bulgaristan Cumhuriyeti’nin Devlet Başkanı Jelyu Jeleve’le Beraber Basın Toplantısında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.33

²⁹⁰ Ahmedova, *Haydar Aliyev’in Dil...*, s. 124

²⁹¹ Haydar Aliyev, “ İzmir’de Bakü Parkı’nın Açılışı Merasiminde”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, s. 182 ; Haydar Aliyev, “Marmara Grubun Strateji ve Sosyal Araştırmalar Vakfının Düzenlediği Törende”, *Müstakillikimiz Ebedidir On Sekizinci Kitap*, Azereşr, Bakü 2006, s. 64; Haydar Aliyev, “Türkiye Marmara Grubunun Strateji ve Sosyal araştırmalar Vakfı Temsilci Heyeti ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir On Dokuzuncu Kitap*, Azereşr, Bakü 2006, s. 91

²⁹² Haydar Aliyev, “ Fransa’ya Resmi Ziyaret Zamanı Paris’te Basın Konferansında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.240

buna kadir olduğunu düşünmektedir. . Bir millet olarak kendine ait dile sahip olmak ve onu zenginleştirmek büyük bir başarı ve ona göre bu iktisadi sahadaki başarılarından daha üstündür.²⁹³

Azerbaycan dilinin gelişimi ve halkın onu rahatça kendini ifade edebilecek düzeyde kullanmalarını ise, özellikle aydınlar, edebiyatçılar ve dil alanında çalışan âlimlerin bağımsızlıktan çok önce başlayan çalışmalarına ve kaygılarına bağlamaktadır. Çünkü Aliyev'e göre, SSCB ve Azerbaycan yönetimi 1960'lı yıllara kadar Azerbaycan dili ile ilgili bir kaygı içinde değildi. Devlet desteği ancak 70'li yıllarda alınabilmişti. "...Azerbaycan dilcileri dilcilik sahasında çalışan âlimler büyük işler gördüler Azerbaycan dilinin bu kadar zengin ve cazibedar olması... dilcilikle meşgul olan uzmanlarımızın çalışmaları neticesidir. Gurur duyabiliriz ki zengin büyük söz ihtiyatına malik olan Azerbaycan dilimiz var. Azerbaycan dili söz ihtiyatına göre fikri ifade etme imkânlarına göre çok zengindir.." ²⁹⁴

Haydar Aliyev'in dil konusundaki hassasiyetinin bir diğer göstergesi de bağımsızlık elde edildiği halde hala Azerbaycan dilini öğrenmeye gayret etmeyen, bu konuda eksikleri olan insanlara yaptığı çeşitli uyarılarda kendini göstermektedir. Aliyev, Azerbaycan'da doğmuş büyümüş herkesin Azerbaycan dilini bilmesi gerektiğini düşünmektedir. Geçmişte eğitimde ve çoğu alanda devlet dili olarak Rusçanın kullanılıyor olmasından dolayı Azerbaycan dilini bilmeyen veya eksik bilenleri suçlamadığını ancak bir an evvel öğrenmeleri gerektiğini belirtmektedir.

"Yine diyorum eğer geçmişte bazıları buna ihtiyaç duymamışsa bile şimdi bu ihtiyaç var. Oturun hoca tutun bu dili öğrenin ne kadar sürer bu, bu dünyadan bu dili bilmeden mi ayrılacaksınız. Halk Cephesi zamanında bazıları insanları Rusça konuşuyorsun suçlusun in aşağı diye suçluyordu ben bununda aleyhineyim.." " Size bir aya iki aya demiyorum ama kısa bir sürede hepimiz bütün müzakereleri devlet dilinde yapabilmeliyiz. Mesela ordumuzda da durum böyledir. Çünkü geçmişte Sovyet ordusunda olan terimlerin vs. çoğu dilimize çevrilmemiş. Ama ben savunma bakanına talimat verdim. Artık vakit geçiyor tahsili de ordunun idaresini de başka şeyleri de tedricen devlet dilimize Azerbaycan diline çevirmek lazımdır. " ²⁹⁵

²⁹³ Haydar Aliyev, " Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yeni Anayasa Layihasını Hazırlayan Komisyonun Oturumunda", Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap, Azərneşr, Bakü 1997, s.226; Haydar Aliyev, "Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti Gençlerinin Birinci Forumunda", Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap, s. 160

²⁹⁴ Haydar Aliyev, "Türk Dünyası Yazarlarının 3. Kurultayında", Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap, Azərneşr, Bakü 1997,s.10,-12; Haydar Aliyev, " Bakü Şehri Eğitimcileri Görüşmede", Müstakilligimiz Ebedidir İkinci Kitap, Azərneşr, Bakü 1997, s.118; Haydar Aliyev, "Azerbaycan Yazarlarının Onuncu Kurultayında", Müstakilligimiz Ebedidir On Üçüncü Kitap, Azərneşr, Bakü 2004, s. 55-56

²⁹⁵ Haydar Aliyev, " Azerbaycan Cumhuriyetinin İlk Anayasasına Uygun Olarak İcra ve Yönetim İşlerinin Tekmilleştirilmesi ile İlgili Bakanlar Kurulunun İlk Oturumunda", Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap, Azərneşr, Bakü 1997,s.130-131

Aliyev devlet adamlarının Azerbaycan dilini öğrenmesi konusunda uyarılarını birkaç defa daha tekrarlamıştır:

*“Bakanlar kurulu ve başka toplantılarda ben rehber vazifeli şahıslarımızı birkaç defa haberdar ettim, bağımsız Azerbaycan’ da devlet dilimiz, ana dilimiz, Azerbaycan dili her yerde bütün belgelerimizde, toplantılarımızda, oturumlarımızda kullanılmalıdır. Ne yazık ki bazı yöneticilerimiz tahsillerini geçmişte Rusça aldıkları için ve uzun yıllar sadece Rusça kullandıkları için Azerbaycan dilini zayıf biliyor. Bu anlaşılabilir çünkü o devirde önceki yıllarda eski SSCB’nin başka yerlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da devlet işlerinde esasen Rusça kullanılıyordu. Ben bir daha demek istiyorum bu konuda kimseye baskı yapmak, onları tenkit etmek niyetinde değilim. Bu o devrin talepleri o devirde oluşan durumla alakalıdır. Ama aynı zamanda 5 yıldır bağımsız devletiz. ..bu süre yönetici vazifesindeki adamlara dili öğrenmek için yeterli diye düşünüyorum. ...Rus diline kötü bakmıyoruz onu da bilmemiz gerekir. Ancak bununla beraber devlet dilimiz, ana dilimizin de her yerde kullanılmasını sağlamalıyız.”*²⁹⁶

Bağımsızlığın üzerinden zaman geçtikçe dil konusundaki hassasiyeti sadece devlet adamlarıyla sınırlı kalmıyor. 2000 yılında Gence’de gidilen bir cihaz üretim tesisinde Azerbaycan dilini tam olarak bilmeyen çalışan ve müdürüne bu konuda ikazda bulunmuştur.²⁹⁷

Televizyon ve radyo programlarının geniş kitlelere ulaştığını göz önüne alarak sunucuların Azerbaycan dilini en düzgün şekilde konuşmaları ve insanlara bunu tebliğ etmenin televizyonun vazifelerinden biri olduğunu düşünmektedir.²⁹⁸

Ana dilinin öğrenilmesi ve düzgün kullanılmasının yanı sıra başka dillerin de öğrenilmesini büyük bir ihtiyaç olarak görmektedir. Özellikle bağımsız bir devlet olarak pek çok halkla ve devletle ilişki kurma olanağı elde etmelerinin yabancı dil öğrenimini de zaruri kıldığını düşünmektedir.²⁹⁹

Azerbaycan’ın günümüzde de devam etmekte olan Ermenilerle olan münakaşa ve Ermeni iddiaları konusunda da dilin hususi bir ehemmiyeti olduğunu düşünmektedir. Ermenilerin Azerbaycan’ın etnik kimliğini ve dilini inkâr etmesi yok sayması karşısında

²⁹⁶ Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun Ülkede Sosyal İktisadi Sahanın İnkişafına Hasrolunmuş Oturumunda”, *Müstakillikimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, Azərneşr Bakü 1997, s.61

²⁹⁷ Haydar Aliyev, “Gence Makine Üretim Birliğinin Üretim Süreci ile Tanışmada”, *Müstakillikimiz Ebedidir Yirmi Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2009, s. 148–149

²⁹⁸ Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Milli Televizyonunun 40. Yıllı Münasebetiyle Devlet Televizyon ve Radyo Programları Şirketinin ve Rabita İşçilerinin Bir Grup Temsilcisi ile Görüşme”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.173

²⁹⁹ Haydar Aliyev, “ Bakü Şehrinin Eğitimcileri ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, s. 119; Haydar Aliyev, “Azerbaycan’ın ve Yabancı Ülkelerin Üniversitelerine Kabul Edilen Öğrencilerin Bir Grubu ve Onların Aileleri ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir On İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2004, s. 59

“büyük bir tarihimiz ve bir dilimiz var” demektedir. Dil onun için milli varlığın bir göstergesidir.³⁰⁰

1995 yılında anayasa hazırlıkları sürecinde devletin dilinin ne olacağı konusunda çok çeşitli görüşler atıldı. Aliyev bu görüşlerin hepsini tek tek inceleyerek dil konusunun özellikle, aydınlarla müzakereler yaparak ortak bir karara varılmasına çalıştı.³⁰¹ 1921’deki ilk anayasada ve 1937’deki anayasada devlet dili ile ilgili hiçbir madde olmadığını belirtmiştir.1956’da ise 1937 anayasasına devlet dili ilgili madde ilave edildiği ve bunun sonrasında sorunlara neden olduğunu, Azerbaycan aleyhine olan gruplara fırsat verdiğini anlatarak 1959da SSCB KP merkez komitesinde Azerbaycan’da milliyetçilik hakkında karar kabul edildiğini anlatıyor. Sonuçta ise Azerbaycan yönetiminin değiştirildiğini ifade ediyor.³⁰² Sonraki süreçte:

*“1977–78 yıllarında yeni anayasayı kabul ederken bu mesele esas konulardan biriydi. Biz yeni anayasada Azerbaycan devlet dilinin Azerbaycan dili olması hakkında madde hazırladık. Belirttiğim gibi ben bu anayasayı hazırlayan komisyonun başındaydım. Ancak bu madde Moskova’da çok büyük itiraza sebep oldu. Başka ülkelerde de bu yoktur, buna ihtiyaç yoktur diye açıklıyordular. ..ancak o zaman ben SSCB yöneticileriyle KP yöneticileriyle gergin konuşmalar yaptım. Kanıtlamaya çalıştım, biz devlet dilinin Azerbaycan dili olduğunu anayasamıza yazmalıyız ve yazacağız. Moskova da birkaç defa müzakereler oldu. Çeşitli fikirler dile getirildi ve bu fikirlerin ekserisi bu böyle olmamalıdır şeklindeydi. Ancak biz buna nail olduk ve 1978 Nisan ayında anayasayı kabul ettik. Bu anayasada devlet dili Azerbaycan dilidir yazıyordu.”*³⁰³

Aliyev, yeni anayasada devlet dilinin Azerbaycan dili şeklinde yazılmasının sebeplerinden biri olarak bu tarihi süreci öne sürmektedir. Ona göre içinde bulundukları zamana kadar 1978 anayasasının 73. maddesi yürürlükteydi ve bunu göz önünde bulundurarak yeni anayasa layihasında devlet dili Azerbaycan dilidir şeklinde yazılmıştı.³⁰⁴ “Bu tarihi bir meseledir devlet dilimizin ne olduğunu belirliyoruz. Bizim dilimize tarih boyu çeşitli adlar verilmiştir .” Bu nedenle de 1992’de anayasanın devlet dili maddesinin

³⁰⁰ Haydar Aliyev, “ İngiltere’de Yaşayan Azerbaycanlılarla Görüşme”, *Müstakilliğimiz Ebedidir On Altıncı Kitap*, Azersneşr, Bakü 2005, s. 173

³⁰¹ Haydar Aliyev, “ Bulgaristan Cumhuriyeti’nin Devlet Başkanı Jelyu Jelevele Beraber Basın Toplantısında” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasında Devlet Dili Hakkında Maddenin Müzakeresinde” *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.33, 208

³⁰² Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasında Devlet Dili Hakkında Maddenin Müzakeresinde” *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.209

³⁰³ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasında Devlet Dili Hakkında Maddenin Müzakeresinde” *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.209

³⁰⁴ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasında Devlet Dili Hakkında Maddenin Müzakeresinde” *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azersneşr Bakü 1997, s.209

değiştirilmesini üç beş kişinin bir araya gelerek yaptıkları kanunsuz bir eylem olarak nitelemektedir.³⁰⁵

Devlet dilinin Azerbaycan dili mi yoksa Türk dili mi olarak yazılacağı konusunda devam eden müzakerelerde “Azerbaycan Dili” kavramının Stalin zamanında ortaya atılan bir uydurma olduğunu söyleyenlere bu konuda tarihi bir belge bulamadığını söylemektedir. “...hangi kararı kabul edeceksek bu birilerinin hoşuna gidecek ve ya gitmeyecek bu bizi rahatsız etmemelidir. Biz bunu hakikat esasında kabul etmeliyiz ve kimseden özür dilememeli/üzgün olmamalıyız: bağışlayın biz sizinle kardeşiz ama biz dilimizi böyle yapmak istiyoruz. Ben buna razı değilim.”³⁰⁶ Azerbaycan dili ifadesinin siyasi bir maksat taşımadığını belirtmiştir.

“Bu Azerbaycan dilinin geçirdiği tarihi yolun esasında olan bir şey. Bizim dilimiz Azerbaycan dilidir biz Azerbaycanlıyız ülkemiz Azerbaycan’dır. Ancak tarih ve dilcilik noktayı nazarından Azerbaycan dili dünyada mevcut olan Türk dilleri grubuna ait. Azerbaycan dilinin kökeni Türk dilleri kökünden geliyor. Ama dünyada Türk dilleri grubu çok büyük. Eski SSCB’de bu gruba dahil 23 dilin hepsinin ayrı bir adı vardı ama hepsi Türk dilinden geliyor, bunlardan biri de Azerbaycan dilidir. Menşeimiz, kökümüz Türk, dilimiz ise Azerbaycan dili.”³⁰⁷

Müzakereler sırasında Osmanlı İmparatorluğunun örnek gösterilmesi üzerine 19. yy’a kadar Osmanlıda da devlet dilinin Türk dili olmadığını belirtmiş ve Türk dillerinin devlet dili seviyesine çıkışının da 20. yy’da gerçekleştiğini ifade etmiştir. Şimdi ki Türk dilinin Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonra şekillendiğini ifade etmiş ve Osmanlı dönemindeki devlet belgelerinin Arapça ve Farsça yazıldığını söylemiştir.³⁰⁸

Türk kökenleri halkların hepsinin her ne kadar ortak bir kökten gelseler de kendilerine ait bir dilleri olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu ortak kökleri korumak ve geliştirmek gereklidir. Bu dillere ortak bir isim vermenin, onları birbiri içinde eritmek olarak görüyor olacak ki ; *“birlik olmalıyız ancak bu bir dili diğerinin içinde eritmek demek değildir”* demiştir.³⁰⁹

³⁰⁵ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasında Devlet Dili Hakkında Maddenin Müzakeresinde” *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 ,s.210

³⁰⁶ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasını Hazırlayan Komisyonun Oturumunda”, *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 ,s.224

³⁰⁷ Haydar Aliyev, “ 28 Numaralı Seçim Dairesinin 17. Seçim Mıntığında Oy Verdikten Sonra Gazetecilerle Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 ,s.247

³⁰⁸ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yeni Anayasa Layihasını Hazırlayan Komisyonun Oturumunda” *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, ,s.225

³⁰⁹ Haydar Aliyev, “ Almanya’daki Azerbaycan Derneklerinin Başkanları ve Azerbaycan Dernekleri Federasyonunun Temsilcileriyle Görüşmede”, *Müstakilligimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.17

Yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılara her zaman birlik çağrısı yapan Aliyev dil konusunda da onları uyarmaktadır. Anadillerini unutmamalarını ve diasporada Azerbaycan dilinin hâkim olmasını öğütlemektedir.³¹⁰

3.5. Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu

Elçibey iktidarının tersine Aliyev öncelikle Rusya ile ilişkilerin normalleşmesine çalıştı. Bir yandan da bunu yapma gayesi Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin kesilmesini sağlamaktı. Ancak zamanla Rusya ile olan ilişkilerde de dengeli bir çizgi oluşturuldu. İki ülke ilişkilerinde sorun teşkil eden birkaç mesele yaşanmıştır. Rusya'nın Kafkasya'daki askeri üsleri, Çeçenistan savaşı, Hazar'ın statüsü ve petrol konusu iki ülke ilişkilerinde dikkat çeken konu başlıkları olmuştur.

3.5.1. SSCB'nin Dağılması

Haydar Aliyev'e göre 20. yy' ın sonu dünyadan köklü değişimlere sebep olan siyasi olaylarla öne çıkmaktadır. Azerbaycan halkı da bu süreçlerin uzağında kalmamış, nihayet asırlardır beslediği ümitlerine arzularına ulaşmış bağımsızlığını elde etmiştir. Aliyev'e göre bu bağımsızlığın elde edilmesinde sosyo-politik süreçlerin önemi büyüktür. Bağımsızlığı Azerbaycan'ın milli serveti olarak yorumlamaktadır. Ancak SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunda en dikkat çeken yorumu bu olayların hiç kimse ve hiçbir grubun etkisinde olmadığı yönündeki ifadesidir. Çoğu zaman isim vermeden bazen de doğrudan AHC'yi hedef aldığı belli olan açıklamalarında, birliğin hem kendi içinde hem de dünyada yaşanan süreçler sonucunda gerçekleştiğini ve bu durumu kimsenin kendi üzerine almaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre birlik er geç dağılacaktı ve dağılmalıydı.³¹¹

“..her şeyden önce belirtmek lazımdır ki Azerbaycan'ın bağımsızlığı elde etmesi tahminen 80'li yılların başlarında eski SSCB'de ve bütün dünyada yaşanan sosyo-politik süreçlerin zaruri neticesidir. Bu tarihi objektif süreçler SSCB'nin dağılmasına KP'nin tarih sahnesinden çekilmesine ve 15 müttefik cumhuriyetin her birinin bağımsız devletlere dönüşmesine kadar gitmiştir. Bundan sonraki hadiseler yeni bağımsız devletlerin ve Azerbaycan'ın da dünya ülkeleri, çeşitli uluslararası teşkilatlar tarafından tanınması tabi bir haldir ve uluslararası, devletlerarası hukuk normlarının kanuna uygun yansımasıdır. Buna göre de Azerbaycan'ın bağımsızlık elde etmesinin hiçbir şekilde belirli içtimai, siyasi kuvvetlerin ayrı ayrı şahısların ve o cümleden Halk Cephesinin hizmeti olduğu söylenemez. Tekrar söylüyorum bu tarihi objektif süreçlerin neticesidir. Kaderin ve zamanın

³¹⁰Haydar Aliyev, “1970- 1987 Yıllarında Azerbaycan Dışında Eğitim Almış Mühassısların Toplantısında” *Müstakilligimiz Ebedidir On Yedinci Kitap*, Azereşr, Bakü 2006, s. 96

³¹¹ Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Yemin Töreninde”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.130; Haydar Aliyev, “ İngiltere Kral Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde Konuşma”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr ,Bakü 1997, s.264

Azerbaycan halkına ve eski müttefik ülkelere emsalsiz katkısıdır. ..Azerbaycan halkının bağımsızlığı bütün Azerbaycan halkının milli servetidir ve hiçbir şekilde ayrı ayrı siyasi partilerin kurumların şahısların müstesna yeteneklerine çevirmek olmaz.”³¹²

3.5.2. Rusya

Şimdi bağımsız olan eski SSCB ülkelerinin karşılıklı geniş ilişkiler yaratmasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Çünkü bu ülkeler arasında yüzlerce yıl ekonomik, medeni, kültürel anlamda çok yakın ilişkilerin varlığı söz konusudur ve Aliyev bu ilişkileri kesmek değil geliştirmek gerektiğine inanmaktadır.³¹³ Rusya’da bu ülkeler arasındadır ve Rusya ve Azerbaycan’ın 200 yıla yakın bir ortak tarihi bulunmaktadır. Bu yıllar boyunca hem medeniyette, ekonomide hem de bilim ve eğitim alanında hatta insanların özel hayatlarında dahi karşılıklı ilişkiler söz konusu olmuştur. Bunları göz önüne alan Aliyev, iktidara geldiği ilk aylarda ilişkilerin yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Bunun müsebbibi olarak Halk Cephesi hükümetini göstermiştir. Halk Cephesinin gerçeklikten uzak bir politika yürüttüğünü söyleyen Aliyev, Rusya gibi büyük bir devlete Azerbaycan gibi yeni bağımsız olan bir devletin düşmanlık yapmasının mümkün olmadığını ve buna gerek de olmadığını belirtmiştir. Azerbaycan’ın iki yüz yıl kadar Rusya yönetiminde kaldığını ve bu tarihi gerçekliği inkâr edemeyeceklerini belirten Aliyev, “bunun da ötesinde yüzyıllar boyu devam eden tüm alakaları keselim ve Rusya’da yaşayan Azerbaycanlılardan da vaz mı geçelim? demektedir.³¹⁴ *Nezavisimiya Gazeta* ile yaptığı röportajda beklentilerini dile getirmiştir;

“Azerbaycan’ın Rusya ile normal dostluk ilişkileri olmalıdır. Ama son zamanlarda bu ilişkiler şahsen beni memnun etmiyor. Bu büyük bir siyasi hatadır, her şeyde suçu Rusya’nın eski Sovyet Rusya’nın sonrada şimdiki Rusya’nın üstüne yıkıyorlardı. ...lakin ben meseleyi bütünlükle Rusya’ya da bağlamazdım. Zannımca burada muhtelif insanların ve belli yapıların ilişkilerinden bahsetmek mümkündür. ..Azerbaycan’da Rusya’nın tek taraflı bir mevki tuttuğuna dair fikirler yayılıyor. Ben ise devlet sorumluluğu taşıyan bir şahıs olarak diyorum ki eski anlaşmazlıkları hatırlayıp yüze vurmaktansa karşılıklı dostluk ilişkileri için ortam yaratmalı.”

Aynı röportajda Aliyev Azerbaycan’ın uzun yıllar Rusya’nın yönetiminde kaldığından bahsetmiş ve bunun derin izler bıraktığını dile getirmiştir. Ona göre Azerbaycan Rusya ile

³¹² Haydar Aliyev, “ 1992 Yılında Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Meclis Başkanı Olarak Görev Yapan Haydar Aliyev’e Ses Gazetesi Vasıtasıyla Müracaat Eden Azerbaycan Aydınları ile Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.129

³¹³ Haydar Aliyev, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin Oturumunda”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.14

³¹⁴ Haydar Aliyev, “ Ostankino Devletlerarası Televizyon Şirketiyle Röportaj”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.25; Haydar Aliyev, “ Zuğulba’daki Pansiyonda Geçici Olarak Yerleşen Kaçkınlar la Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.357; Haydar Aliyev, “Oqkonyok Dergisiyle Röportaj”, *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.161

yakın olduğu zamanlarda çok şey kazanmıştır.³¹⁵ Rusya'dan beklentisi ise eşit iki ülke olarak karşılıklı ilişkiler kurmaktır. *“Biz Rusya'yı nasıl görmek istiyoruz? Biz onu imparatorluk iddiaları olmayan demokratik, azat ve bütün BDT ülkeleri ile eşit ilişkiler kuran bir devlet olarak görmek istiyoruz.”*³¹⁶

Aliyev Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki kültürel ve medeni tesirlerinden sıklıkla bahsetmiştir. Ona göre bu tesir her zaman menfi bir karakter taşımamaktadır. Dünya medeniyeti ile temas kurmalarında Rusya ve Rus dilinin hususi rol oynadığını sıklıkla dile getirmektedir.³¹⁷ Rusya ile olan ilişkilerin yakın ya da soğuk olmasına bakılmaksızın Aliyev Rus dili ve kültürünün Azerbaycan'da etkilerini daima müspet değerlendirmiştir.

“Rus dili büyük bir halkın dilidir. Rusça dünyada tanınmış dillerden biridir geçmişte Rus imparatorluğuna sonraları ise SSCB'ne dâhil olan birçok halkın eğitim medeniyet ilim ve tekniğinin inkişafında büyük rol oynamıştır. Ben şahsen Rus diline derin bir hürmet besliyorum. Onun yardımıyla ben Rus medeniyeti hem de dünyanın bütün diğer halklarının medeniyeti hakkında çok şey öğrendim. Azerbaycan halkının çoğu da Rus diline saygı duyuyor. Bu yüzden de ben mümkün olan her yerde bu dilden istifade ediyorum.”

Burada Rus dilini mümkün oldukça kullanıyorum ifadesinden sonra eğer bilseydim Fransızca'yı da kullanırdım açıklamasında bulunmuş ana dilini de çok sevdiğini ve çok iyi bildiğini belirtmiştir. Rus diline kendisinin ve Azerbaycan halkının duyduğu saygı ve sevginin Azerbaycan kültürüne ve eğitimine olan katkısından olduğunu belirtmiştir.³¹⁸

2. Dünya Savaşı'nın Azerbaycan tarihindeki yeri konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu savaşın Azerbaycan halkının savaşı olmadığı iddialarına karşılık Aliyev tarihi değiştirmenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu Azerbaycan tarihinin bir parçasıdır. Bu savaşa Azerbaycan halkından binlerce insan katılmış, şehit veya gazi olmuştur. Son dönemde yaşanan tarihi değiştirme çabaları karşısında madalyalarını taşımaktan çekinen gazilere seslenerek, madalyalarını göğüslerinde gururla taşımaları gerektiğini söylemiştir.³¹⁹

³¹⁵Haydar Aliyev, “Nezavisimaya Gazeta ile Röportaj”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.81-82

³¹⁶Haydar Aliyev, “Fransa'da Basın Mensuplarının Sorularına Cevap”, *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.158

³¹⁷Haydar Aliyev, “Cumhuriyet Yüksek Meclisinde Gençlerin Temsilcileriyle Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.111; Haydar Aliyev, “Azerbaycan'da Resmi Ziyarete Olan Rusya Federal Meclisi Federasyon Şurasının Başkanı Vladimir Sumeyko Şerefine Düzenlenen Kabulde”, *Müstakilligimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.60

³¹⁸Haydar Aliyev, “Fransa'da Basın Mensuplarının Sorularına Cevap”, *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.157, *Müstakilligimiz Ebedidir Onuncu Kitap*, s. 110

³¹⁹Haydar Aliyev, “Faşizm Karşısında Zaferin 50. Yılına Hazırlıkla alakalı Muharebe, Emek ve Silahlı Kuvvetlerin Gazileri ile Görüşme”, *Müstakilligimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.158-161

Rusya'nın Kafkasya'da etkin olmasını uzun yıllar Rusya'nın bölgeyi yönetmesinden dolayı olağan olduğunu düşünmektedir.³²⁰ Ancak bölgedeki etkinin SSCB'yi diriltmek gibi bir amaç taşıdığına karşısında olduğunu da dile getirmiştir. "...biz eski rejimden imtina ediyoruz. Hiçbir zaman böyle bir yapıya dönmeyiz. Biz bağımsızız."³²¹ Rusya'nın Kafkasya'da askeri üs bulundurma talepleri olmuştur. Özellikle Ermenistan'daki üs konusunda Aliyev rahatsızlığını zaman zaman dile getirmiştir. Rusya'nın Kafkasya'da askeri üssü bulunması konusunda genellikle olumsuz görüş bildirmiştir. "*Ben Kafkasya'da Rusya silahlı kuvvetlerinin yerleştirilmesinin aleyhineyim.*"³²²

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde gerginlik yaratan noktalardan biri de Çeçenistan konusu olmuştur. Rusya yetkilileri defalarca, Azerbaycan'ın Çeçenistan'a yardım ettiğini iddia etmiş, hatta işi uyarı mahiyetinde Azerbaycan'a bomba atmaya kadar ileri götürmüşlerdir. Rusya bu iddiası nedeniyle Azerbaycan'a yıllarca süren bir ambargo uygulamış ve Azerbaycan'ın zor durumda kalmasına neden olmuştur. İddialar ilk olarak 1994-1996 Birinci Çeçen- Rus Savaşı sırasında gündeme gelmiştir. 1999 yılında Rusya ikinci defa Azerbaycan'ı suçlayıcı açıklamalarda bulunmuştur. İddialar Çeçenistan'dan bazı birliklerin Dağıstan'a saldırması ve ardından, Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadele gerekçesini kullanarak Çeçenistan'a saldırması ile başlamıştır.³²³ Rusya, Çeçenlere destek veriyor iddiasıyla Azerbaycan'ı baskı altında tutmaya ve Çeçenlere karşı işbirliğine zorlamaya çalışmıştır. Rus basını Azerbaycan'ın Çeçenlere yardım ettiği, Çeçen direnişçilerin Azerbaycan'da askeri eğitim aldıkları, Azerbaycan'ın Çeçenistan'a silah ve para gönderdiği iddialarını sık sık gündeme getirmiştir. Azerbaycan bu iddiaları yalanlamış, Çeçenistanlıların kurdukları dernekleri kapatmış ve tutukladığı Çeçenleri Rusya'ya iade etmiştir. Tüm bunların yanında Rusya'da sayıları iki milyonu bulan Azerbaycan Türkü de olaylardan etkilenmiştir. Azerbaycan Türkleri toplumda oluşturulan olumsuz algı nedeniyle saldırı tehdidi altında kalmış, Rusya tarafından çeşitli bahanelerle sınır dışı edilmişlerdir.³²⁴ Aliyev, her defasında Rusya'nın Çeçenistan sorununu bahane olarak kullandığını açıklamıştır. Azerbaycan'dan oraya silahlı adamlar geçtiği iddiasının hiçbir zaman kanıtlanamadığını belirtmiştir. Aliyev'e göre tam aksine Azerbaycan'da suç işleyip Rusya'da olan ve Rusya'nın

³²⁰ *Müstakilligimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 s.38

³²¹ Haydar Aliyev, "Avrupa Konferans Merkezinde Zakafkasya'nın Üç Ülkesinin Devlet Başkanlarının Ortak Basın Toplantısı", ve "Milli Bayram Cumhuriyet Günü Münasebetiyle Toplantıda" *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 s.85-166;

³²² Haydar Aliyev, "ATET'in Lizbon Zirve Toplantısının Sonuçlarıyla İlgili Ülke İçtimaiyetinin Temsilcileriyle Görüşme Sonrası Basın Mensuplarının Sorularına Cevaplar", *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azərneşr Bakü 1997 s.80

³²³ Namig Mahmudov, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Yıkılışından Sonra Azerbaycan- Rusya İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s.75-76

³²⁴ Okan Yeşilot, "Azerbaycan'daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları", *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe, İstanbul 2010, s. 177-184

koruduğu sınırdan geçerek Azerbaycan'a terör eylemleri yapmaya gelen unsurların varlığı bir gerçektir. Azerbaycan defalarca bu sınırları koruyanların Rus birlikleri olduğunu ve onların böyle bir şeye imkân vermeyeceğini açıklamıştır.³²⁵ Rusya'nın Dağıstan ve Çeçenistan konusunda Azerbaycan'a toprak bütünlüğümüz bozuluyor söylemlerine, "bizim de on yıldır toprak bütünlüğümüz bozuluyor" yanıtını vermiştir. "*Senelerdir Ermeni ayrılıkçılar nedeniyle Azerbaycan sorun yaşıyor bunu BDT oturumlarında dile getirdiğimizde hiçbir sonuç alamadık*" diyen Aliyev ancak şimdi kendileri de bu sorundan muzdarip diyerek Rusya'nın hatalı olduğunu açıklamıştır. Ona göre Rusya kendi hatalarının farkına varmak yerine Azerbaycan'ı suçlamaktadır.³²⁶

3.5.3. Sovyet Dönemi

Aliyev, Azerbaycan'ın bağımsızlığının öneminden bahsetmekle beraber geçmiş hakkında da objektif olmak gerektiğini düşünmektedir. Azerbaycan tarihinin iyisiyle kötüsüyle bilinmesi ve tahrif edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Rusya ile olan tarihi bağlardan bahsederken SSCB dönemine de değinmiştir. Toplumda bağımsızlığın ilk yıllarında geçmişe ve SSCB'ye dair ne varsa yok sayma ya da olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirme meylili artmaktaydı. Aliyev SSCB'deki diğer halklar gibi Azerbaycan'ın da o yıllarda ekonomik ve sosyal açıdan inkişaf ettiğini belirtmektedir.³²⁷

SSCB 'de bağımsız bir devlet olamasa da Azerbaycan'ın kendi marşı, bayrağı vardı. Azerbaycan Türkçesini devlet dili yapmak hususunda zorluk yaşasa da buna da nail olduğunu ifade etmektedir.³²⁸

Sovyet döneminin iyi taraflarından biri olarak eğitim sistemini göstermektedir. Zaman zaman ideolojik taraflarını eleştirse de Sovyet eğitim sistemini başarılı bulmaktadır. Sovyet döneminin getirisi olarak Azerbaycan'da okur- yazar oranının artmasını göstermektedir.

*"Azerbaycan büyük bir cumhuriyet değil, ancak burada 16 yüksek eğitim kurumu faaliyet göstermekteydi...1920'den sonra 16 yüksek okul kuruldu... şimdi onlara çeşitli isimler verildi. Ancak isim değiştirmekle mazmun değişmiyor..ne yazık ki son zamanlarda eğitimde ilim sisteminde ilerleme yok hatta çoğu konuda geri kaldık. Eğitim seviyesinin yükselmesini vazife biliyoruz kendimize. Eğitim seviyesi halkın dünya halkları ile kıyaslanacağı seviyedir."*³²⁹

³²⁵ Haydar Aliyev, "Fransa'da Basın Mensuplarının Sorularına Cevap", *Müstakillikimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 159

³²⁶ Haydar Aliyev, "Rusya Federasyonu Hükümet Başkanı Birinci Yardımcısı Nikolay Aksyonenko ve Rusya Hükümet Temsilcileri ile Görüşmesine", *Müstakillikimiz Ebedidir Yirmi Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 2008, s.25–26 ; "Rusyanın Yakacak ve Enerji Bakanı Viktor Kalyujni ile Görüşmede", http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_9.pdf s. 500–509

³²⁷ Haydar Aliyev, "İngiltere Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde", *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, s. 264

³²⁸ Haydar Aliyev, "Azerbaycan cumhuriyeti'nin Yeni Anayasa Layihasını Hazırlayan Komisyonun Oturumunda", *Müstakillikimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, s. 226

³²⁹ Haydar Aliyev, "Cumhuriyet Yüksek Meclisinde Gençlik Temsilcileri ile Görüşme", *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.110

Sovyet döneminde yaşayan ve faaliyet gösteren Azerbaycanlı devlet adamlarına karşı menfi bakmamak gerektiğini belirtmektedir. Hem Neriman Nerimanov'u hem de Fethali Hoyski'yi de unutmamak gerektiği kanaatindedir. Çünkü bu insanlar ayrı ideolojiler için çalışsalar da amaçları Azerbaycan'ın geleceğiydi.³³⁰

3.5.4. BDT

Bağımsızlık ilanlarıyla birlikte SSCB'den geriye siyasi anlamda hiçbir şey kalmamıştı. Eski birlik ülkeleri arasında çatışmalara varacak sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Ekonomi ise ciddi bir krizin eşiğindeydi. BDT'nin kuruluşu çoğu yazara göre Sovyet sonrası bölgenin tekrar entegrasyonu için önemli bir adım olmuştu. Cumhuriyetler arasında yeni bir oluşum fikri başlangıçta bazı ülkeler tarafından olumsuz karşılanmıştır. Her şeye rağmen 7–8 Aralık 1991 tarihinde Belarus, Rusya ve Ukrayna devlet başkanları BDT'nin kuruluş anlaşmasını imzaladı. Anlaşmaya göre BDT'nin kuruluşu karşılıklı ilişkileri geliştirmek ve demokratik hukuk devletleri kurmak amacı taşımaktadır.³³¹

Azerbaycan'da ise BDT'ye katılım konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktaydı. Elçibey iktidarı topluluğa katılmayı SSCB'nin diriltilmesi, yeniden Rusya etkisine girmek olarak yorumlamaktaydı. Aliyev ise bölge ülkelerinin en başta ekonomik anlamda ilişkilerinin devam etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Aliyev, 1993 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Azerbaycan'ın Rusya ile iyi ilişkiler geliştireceğini ve BDT'ye katılacağını belirtmiştir.³³² 10 Ekim 1993'de yaptığı yemin konuşmasında BDT üyeliği konusuna da değinmiştir;

“Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasının tehlikeli bir durum gibi yansıtılmaya çalışıldığını da belirtmek isterim. Bu, yanlış bir düşüncedir. Azerbaycan, BDT'de bağımsızlığını hep koruyacak ve BDT üyeliğinin Azerbaycan'ın bağımsızlığına kesinlikle hiçbir zararı dokunmayacaktır. Azerbaycan, bağımsız bir devlet olarak demokrasi yolunda ilerleyerek, uluslararası demokrasi kurallarına uyacaktır. Azerbaycan'da komünist ideolojisi, komünist düzeni bir daha uygulanmayacaktır. Azerbaycan vatandaşlarının büyük çoğunluğunun aynı düşüncüyü paylaştığını umuyorum. Azerbaycan Cumhuriyeti bundan böyle hiçbir başka devlete birleşmeyecek, başka bir devletin egemenliği altında bulunmayacak, bağımsızlığını her zaman koruyacaktır.”³³³

³³⁰ Haydar Aliyev, “Görkemli Devlet Aamı Veli Yusuf Oğlu Ahundov'un 80. Doğumgününe Hasredilen Jübile Töreninde”, *Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, s. 229–230

³³¹ Fuad Hüseyinov, *Uluslararası Hukuk Açısından Bağımsız Devletler Topluluğunun Statüsü*, Tika, Ankara 2004, , s. 26–7

³³² Mahmudov,a.g.t, s. 73

³³³ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı'nın Yemin Töreninde”, *Müstakilligimiz Ebedidir Birinci Kitap*, s. 133

BDT Sovyet sonrası coğrafyada istikrarı sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgüttür. İstikrarın sağlanması için ise ekonomik gelişme ve siyasi olgunluk gereklidir.³³⁴ Aliyev'de BDT'nin daha evvel bir arada yaşamış olan bu ülkelerin ilişkilerini düzenlemek açısından gerekli olduğunu özellikle ekonomik anlamda çok fazla imkâna sahip olduğunu düşünmektedir.³³⁵ Aliyev BDT üyeliği için kendisinin teşebbüste bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu topluluğa katılmak ekonomik imkânların yanı sıra Azerbaycan Ermenistan çatışmasına son verilmesi için bir fırsattır; *"Bizim en büyük arzumuz da Ermenistan'ın ülkemize karşı tecavüzüne son verilmesidir. Ermenistan silahlı kuvvetleri işgal ettikleri topraklarımızdan çekilsin. Biz bunun için BDT ye girdik. Eğer biz BDT de Ermenistan'la bir arada olacaksak ve bu birlik Azerbaycan'ın bu vaziyetine yardım etmeyecekse o zaman bu birlik neye gerek"*.³³⁶

BDT ilk kurulduğu dönemlerde Sovyetlerden ayrılan devletlerde kuşku ile karşılanmıştır. BDT'nin kurulması ile adeta SSCB yeniden canlanacağı havası yaratılmıştı. Azerbaycan toplumunda da BDT'ye üye olan cumhuriyetlerin uzun vadede yeniden bağımsızlığını kaybedeceği korkusu hâkim idi. Bu nedenle Elçibey yönetimi BDT'ye katılmamıştı.³³⁷ Aliyev ise BDT'ye katılmanın Azerbaycan bağımsızlığına herhangi bir etkisi olmayacağına inanmaktadır. Ülke bağımsızlığına zarar vereceğini düşündüğü BDT yapılarına katılmamış, anlaşmaları imzalamamıştır. Neden BDT'nin tüm yapılarına iştirak etmedikleri konusunda; *"Çünkü BDT'nin bazı yapıları milli devlet bağımsızlığını zedeliyor. Bu yüzden biz bu yapılara tam katılım göstermiyoruz."*; *"BDT ile ilgili biz bu teşkilata girdik ama teşkilatın herhangi bir kararı bizim bağımsızlığımıza zarar veriyor zerre kadar dokunuyorsa biz onu imzalamıyoruz"* ³³⁸

Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında askeri üsler bulundurma isteğinin aleyhine olan Aliyev, yine Rusya tarafından ortaya atılan BDT'nin harici sınırları kavramına ve İran sınırını birlikte koruyalım teklifine karşı çıkmıştır. Her bir devletin kendi sınırlarını koruması gerektiğini belirten Aliyev bunun devlet egemenliğini zedeleyen bir istek olduğunu düşünmektedir. Özellikle harici sınırlar ifadesi üzerinde duran Aliyev bunun yeterince açık bir

³³⁴ Neziha Musaoğlu, "Bağımsız Devletler Topluluğunda Krizlerin Sürekliliğini Besleyen Etkenler", *Avrasya Etüdleri*, İlkbahar-Yaz 2003, S.24, s. 25

³³⁵ Haydar Aliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Yemin Töreninde", *Müstakilliğimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.133

³³⁶ Rusya Federal Meclisi Şurası Başkanı Vladimir Şumeykonun Bakü Nerimanov Rayonunda Yerleşen Kaçkınlarla Görüşme", *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.63

³³⁷ Nurlan Cavadov, *Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 38

³³⁸ Haydar Aliyev, "Romanya Devlet Başkanı İon İliyesku ile Ortak Basın Açıklaması", *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.44; Haydar Aliyev, "M. Qadirli Adına Merkezi Havza Hastanesinde Tedavi Olan Halk Şairi Bahtiyar Vahapzade ile Görüşme", *Müstakilliğimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.154; *Müstakilliğimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s. 171;

ifade olmadığını ve Rusya'daki bazı gruplarca uydurulduğunu ifade etmişti; “ *Bunun anlamı benim için açık değil. Eğer BDT, bağımsız devletler birliği ise o zaman her bir bağımsız devlet kendi sınırını koruyor nasıl harici sınırlar olabilir. AB'nin dış sınırları var mı. Bu uydurmadır geçmişin kalıntısıdır.*”³³⁹

BDT bünyesinde bulunan her devletin kendisinden farklı beklentileri olduğu bir yapı olmuştur. Orta Asya devletleri ve Ukrayna topluluğu SSCB'den ayrılırken oluşması muhtemel sorunları engelleyecek bir yapı olarak görürken Azerbaycan Ermenistan'la olan çatışmayı sona erdirebilecek bir yapı olarak görmüştür. Beklentilerdeki bu farklılık BDT'de uzlaşma sorunu yaratmıştır. Özellikle Azerbaycan Ermenistan'la olan çatışmada topluluğun yetersiz olduğunu düşünmektedir. Aliyev yaptığı çalışmaların karşılığını alamamaktan yakınmıştır. 1993–1996 arası Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah vermesinin ortaya çıkmasıyla Aliyev BDT'nin etkisizliğini tekrar dile getirmiştir. O aynı topluluğa üye ülkeler arasında çatışma olmasını kabul edilemez bulmaktadır. 1998 yılında büyük bir gazeteci topluluğu ile yaptığı röportajda BDT'nin geleceği hakkında sorulan soruya şu şekilde yanıt vermiştir;

“BDT coğrafyasında çok sayıda çatışma var... Eğer teşkilat bu konuda düşünmüyorsa ve gerektiği kadar dikkat göstermiyorsa, üstelik geçen yılın başında ortaya çıktığı gibi ateşkesin 3 yılında içinde Rusya Ermenistan'a bir milyar dolarlık silah gönderiyorsa, o zaman BDT'ye nasıl itimat duyulabilir? ... ya da mesela neden Ermenistan'da askeri üs olması gerekli bunu anlamıyorum... Çok isterim BDT uluslararası bir teşkilat olsun ama karşılıklı güven kırıcı olaylar varsa buna mani olmak lazım.”

Ayrıca Azerbaycan BDT'nin Rusya'nın liderliğinde devletler üstü bir yapı olmasını istememiştir. BDT'nin uluslararası bir kuruluş olarak inkişaf etmesi gerekliliğini daima vurgulamıştır. “*..başlıca uluslararası prensipleri esas alarak BDT 'ye katılımımıza büyük önem veriyoruz. Bunu bilmek lazım BDT eski SSCB'nin bir sureti değil. BDT her bir ülkenin eşit hukuklu olduğu bir uluslararası teşkilattir.*”³⁴⁰

3.5.5. Hazar'ın Statüsü

³³⁹ Haydar Aliyev, “Exo Moskva Radyosu Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Onuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2002, s.122

³⁴⁰ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.229; Haydar Aliyev, “Cumhuriyette Tarım İşlerinin Durumu ve Tarım İslahatlarının Hayata Geçirilmesine Hasrolunmuş Müşaverede”, Haydar Aliyev, “Azerbaycan – Kırgızistan Karşılıklı Anlaşmaların İmza Töreninden Sonra Ortak Basın Toplantısında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, s. 109; Haydar Aliyev, “Moskova S. Petersburg, BDT ve Baltık Ülkeleri Gazetelerinin Büyük Bir Grubu ile Görüşme ve Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir On Altıncı Kitap*, s.92

Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921’de “Dostluk ve İşbirliği” Anlaşması imzalanarak SSCB dönemindeki anlaşmalar iptal edilmiş ve her iki ülkeye seyrüsefer serbestisi getirilmiştir. Bu yeni anlaşmayla İran seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB, 1 Ekim 1927’de imzalanan anlaşmayla Hazar’ın “Sovyet-İran denizi” olarak kaydedilmiştir. 27 Ağustos 1935’de Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanmış “Ticaret, Gemicilik ve Meskunlaşma Hakkında Anlaşmanın” ve 25 Mart 1940’ta imzalanan “Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması” ile Hazar Denizi’nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1970 yılına gelindiğinde SSCB, Hazar’ın kendine ait kısmını dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere bölmüştür.³⁴¹

1991’e kadar sadece SSCB ve İran’ın kıyıdaş olduğu Hazar Denizi’ne, SSCB’nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devletleri de kıyıdaş olmuştur. Böylece Rusya ve İran ile beraber toplamda beş ülke arasında paylaşılmaya başlanmıştır.³⁴² Hazar’da statü sorunun ortaya çıkmasının nedeni SSCB ve İran arasında Hazarın statüsünün net olarak belirlenememiş olmasıdır. Ayrıca daha önce imzalanan anlaşmaların taraflarından biri SSCB’nin ortadan kalkması ve eski düzenlemenin Rusya ve İran’ın siyasi ve ekonomik çıkarlarına uymamasıdır.³⁴³

Hazar ile ilgili sorunları ilk dile getiren taraf Rusya olmuştur. 1993’te Astrahan’da, Rusya ve Azerbaycan Savunma Bakanlarının hazır bulundukları toplantıda Rusya, Hazar’da kıta sahanlığının 12 deniz mili olarak Azerbaycan tarafından kabul edilmesini istemiştir. Daha sonra 1995 yılında, dönemin Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan yardımcısı Albert Çernişev, Hazar Denizi’ndeki kıta sahanlığının 20 deniz mili olmasını önermiş ve son olarak da Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov bunun 45 deniz miline çıkartılmasını teklif etmiştir. Bu tekliflerin hiçbiri Azerbaycan ve Kazakistan tarafından kabul görmemiştir.³⁴⁴

Hazar Denizini bu denli önemli yapan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleridir. Hazar’ın statüsü konusu Hazar petrollerinin işletilmesi konusunda bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren yoğun bir çalışma içerisinde olan Azerbaycan için oldukça önemlidir. Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Hazar kaynaklarını işletme konusunda Avrupalı

³⁴¹ Sinan Oğan, “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,” <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>

³⁴² Selçuk Çolakoğlu, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf>, s.107

³⁴³ Osman Nuri Aras, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s181–182

³⁴⁴ Erkan Avcı, “Hazar’ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları”, http://www.uSSCBed.org/yayinlar/Hazarin_Statu_Sorunu_ve_Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimlari.pdf s. 3–4

devletlerle anlaşma sağlamaya çalışmış, ancak bu durum kıyıdaş ülkelerden Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Rusya ve İran Hazar'da en az petrol ve doğal gaz kaynağına sahip olan ülkelerdir ve Hazar'ın kıyı ülkelerinin ortak mülkiyetinde olması gerektiğini iddia etmektedirler. Rusya Hazar'ın bütün gelirlerinin bir havuzda toplanmasını ve kıyı ülkelerin toprak ve nüfus oranına göre paylaşılmasını istemektedir. Kıyı ülkeleri arasında en fazla nüfus ve yüz ölçüme sahip olan Rusya'dır, fakat Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bir kısmı Azerbaycan ve Türkmenistan'dadır. Dolayısıyla bu teklif onlar için adaletsiz ve kabul edilemezdir.³⁴⁵

Azerbaycan 20 Eylül 1994 tarihinde 11 petrol şirketiyle Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının işletilmesi ile ilgili anlaşma imzalamıştı. Aliyev' de Hazar meselesinin gündeme geldiği tarihe dikkat çekmiş ve Azerbaycan Devlet Neft Şirketinin uluslararası konsoryum ile 1994 yılında ilk anlaşmayı imzalamasından sonra Hazar'ın statü meselesinin ortaya çıktığını daha önce hatta SSCB döneminde dahi bu konunun hiç düşünülmediğini ifade etmiş. Hazar'ın statüsü aynı zamanda pek çok meseleyi de beraberinde getirmektedir ancak Aliyev'e göre statü sorununu ortaya atanların esas olarak buradaki petrolü ve kaynakları kimin nasıl kullanacağı konusuna odaklanmışlardır.³⁴⁶

Konuyla ilgili olarak ABD'nin Kolombiya Üniversitesi Harriman Enstitüsü'nde kendisine yöneltilen soruyu Aliyev, Hazar'ın statüsünü belirleyen herhangi bir belge olmadığını söyleyerek yanıtlamıştır. Sözlerine SSCB'de Hazar'ın bir iç deniz sayıldığı ve kıyıdaşlardan diğeri İran'la bir sorun yaşanmadığını ekleyerek devam etmiştir. “ *Hazar Denizi sahillerinde yerleşmiş devletlerden hiçbirisi bir başka devlete hükmetmek, kendi iradesini kabul ettirmek hakkına sahip değildir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölgesi çoktan belirlenmiştir.*”³⁴⁷ Aliyev Hazar havzasında bulunan ülkelerin işbirliği yapabileceklerine inanmaktadır. Bu konuda Karadeniz havzası ülkelerinin işbirliğini örnek gösterir.³⁴⁸

Rusya ve İran'ın ortak paylaşım iddialarına karşı Azerbaycan, Hazar'ın beş ulusal sektöre bölünmesini ve her ülkenin kendi payında tamamen egemen olması gerektiğini belirtmiş. Paylaşım sorunuyla ilgili 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı bulunan devletler Aşkabad'da toplanmış ancak netice elde edilememiştir. Azerbaycan bu toplantıda Hazar'ın sınır gölü olduğu ve milli sektörlere bölünmesi gerektiği yönündeki teklifini ileri sürmüştür. “...

³⁴⁵ Ömer Faruk Ünal, “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi”, *Journal of Qafqaz University*, C.1, S.2, s. 45

³⁴⁶ Haydar Aliyev, “Azerbaycan Rusya ve Yabancı Ülke Gazetecileri İçin Basın Konferansında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, s.208

³⁴⁷ Haydar Aliyev, “ABD'nin Kolombiya Üniversitesi Harriman Enstitüsü'nde”, *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, s.191

³⁴⁸ Haydar Aliyev, “Türk Devlet Başkanlarının 2. zirve Toplantısının Açılışında”, *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, s. 250

biz Hazar'ın mineral kaynaklarından istifade edilmesi için Hazar Denizi'nin milli sektörlere bölünmesini teklif ediyoruz. Diğer üç ülke Rusya, Türkmenistan ve İran başka varyant teklif ediyor. Bu varyant bizim için prensipçe makul değildir. Bu yüzden de orada hiçbir karar kabul edilmedi." Aliyev, Hazarın milli sektörlere bölünmesinin tarihi bir pratik olduğunu ve bu pratikten faydalandıklarını belirtmektedir.³⁴⁹ Bu tarihi pratiği şu şekilde anlatmış ve statü sorununun Azerbaycan'ın işlerine engel olması ihtimaline karşı kesin ifadeler kullanmıştır;

*"Hazar Denizi'nin statüsü meselesi şöyledir. Hala SSCB devrinde Hazar Denizi'nde petrol üretimine başlandığı zaman Sovyet hükümetinin kararı ile 1970 yılında Hazar sektörlere bölünmüştür. Bu, Azerbaycan sektörüdür, Rusya sektörü, Kazakistan sektörü, Türkmenistan sektörü sonrada İran sektörü. Ancak bazı Hazar'a komşu ülkeler diyorlar ki bu sektör prensibi Sovyet hükümeti zamanında yaratıldı, buna yeniden bakmalıyız. Biz buna itiraz etmiyoruz. Birkaç defa müzakereler yapıldı. Biz bugün de müzakereye hazırız. Ancak eğer sektör meselesini ortaya atıp bizim işlerimizin önü kesilecekse, buna razı olamayız."*³⁵⁰

Ocak 2002'de ön protokol imzalanmış ve ardından 23 Eylül'de Moskova'ya giden Aliyev Hazar'ın iki ülke sınırları içinde kalan ulusal sektörleri resmen bölünmüştür.³⁵¹ Azerbaycan bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelere göre önemli sayılacak bir adım atarak kendi ulusal sektörü saydığı alanlarını anayasası içerisinde göstererek kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır. 12 Kasım 1995'de kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11. maddesinde; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Hazar'ın Azerbaycan'a ait ulusal sektörü anayasal teminat altına alınmış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde gösterilmiştir.³⁵²

³⁴⁹ Haydar Aliyev, "ATET'in Lizbon Zirve Toplantısının Sonuçlarıyla İlgili Ülke İctimaiyetinin Temsilcileriyle Görüşme Sonrası Basın Mensuplarının Sorularına Cevaplar", ve "Yevronyus Uluslararası Tv ile Röportaj" *Müstakilligimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, s.77- 153; Haydar Aliyev, "Mir Uluslararası Teleradio Şirketinin Rusya mayak Rayosunun ve Nezavisimaya Gazeta'nın Sorularına Cevaplar", *Müstakilligimiz Ebedidir Yirmi Sekizinci Kitap*, Azernesr, Bakü 2009, s. 71

³⁵⁰ Haydar Aliyev, "John Hopkins Washington Üniversitesi'nde" *Müstakilligimiz Ebedidir Yirmi Beşinci Kitap*, Azernesr, Bakü 2008, s. 50

³⁵¹ Haydar Aliyev, "Rusya'ya resmi Ziyarete Giderken Havalimanında Röportaj", http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf s. 407

³⁵² Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>

3.6. Karabağ Sorunu

SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1980'lerin ikinci yarısında, Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı destekle Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmesi ve bölgede yaşayan Ermenilerin gösterileriyle başlayan sorun, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık ilanıyla, yeni bir boyut kazandı.³⁵³

Aliyev döneminde devletin en önemli sorunu Karabağ'daki çatışma durumuydu. Aliyev'e göre mesele çok karmaşık ve kolay halledilemeyecek bir nitelikteydi. Böyle olmasının nedeni de zamanında gerektiği şekilde halledilmemiş olmasıdır. Ermeniler 1980'lerin sonundan itibaren Azerbaycan'a karşı saldırıya geçmişlerdi. Azerbaycan yönetiminde olduğu 1969–1982 yılları arasında iki ülke arasında herhangi bir sorun yaşanmadığını ifade eden Aliyev'e göre, Karabağ sorunu Azerbaycan'ı susturmak, ona bir şeyleri dikte etmek için araç olarak kullanılmaktadır.

“Ne yazık ki 80'lerin başından özellikle 1985–86. yıllarda Azerbaycan'ı parçalama meyilleri yeniden hızlandı. Azerbaycan'ı tarih boyu birçok merhalede parçalamak istediler. Özellikle komşu Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak iddiası sürekli olmuştur. Bazen Azerbaycan toprakları adaletsiz olarak ülkemizden uzakta kalmışsa da Azerbaycan'ı parçalamak mümkün olmadı. 80'li yıllarda bu tecavüz bu düşmanca meyiller artmış ve nihayet 1988'de Ermenistan tarafından Azerbaycan'a askeri operasyon başlamıştır. Onun da neticeleri malumdur. Azerbaycan'a dehşetli darbeler vurulmuş toprak bütünlüğümüz bozulmuş topraklarımızın bir kısmı işgal edilmiş bir milyondan fazla vatandaşımız yurdundan ayrı kalmıştır. Eğer ülkeyi idare edenler Azerbaycan'ı düşünenler yaşayanlar birleşseydi, bunun önü alınabilirdi. Azerbaycan'ın topraklarının Dağlık Karabağ'ın alınıp Ermenistan'a verilmesi için dışarıdan sadece Ermenistan'dan değil SSCB liderleri tarafından da ihanetkâr adımlar atılmıştır. ...O zaman halk ayaklanarak itiraz etmişti. ...Azerbaycan'ın dağılmasının tecavüz neticesinde mağlup olmasının temelleri o zaman atılmıştı.”³⁵⁴

Ermenistan'ın silahlanması 1980'lerin sonuna doğru artmaya başlamıştı öyle ki, 1989 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'ndeki tüm basın yayın organlarında Ermenistan'da kanuna ayrı silahlı birliklerin olduğu söylenmekteydi. Gorbaçov'un bu birliklerin dağıtılması hakkında emir verdiğini söyleyen Aliyev, şu soruyu sormaktadır; “bunlar kime karşı silahlanıyorlardı?”; “peki neden o yıllarda bu olaylara gereken değer verilmedi?” Aliyev,

³⁵³ Reha Yılmaz, “Kafkasya'da Çözümeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1),s. 78

³⁵⁴ Haydar Aliyev, “1994 Ekim, 1995 Mart Hadiseleri ve Azerbaycan'da Sosyal, Siyasi Vaziyete Hasredilmiş Halk Temsilcileri Toplantısında” *„Müstakilligimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997,s.46

SSCB yönetiminin Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı farklı tutumlar içinde olduklarını ifade etmiştir. Azerbaycan'a üvey muamelesi yapıldığını ve bunun en bariz örneğinin de Kanlı Ocak olayları olduğunu düşünmektedir. Her iki ülkede de mitingler olmasına rağmen Azerbaycan'a tanklar yürütülürken Ermenistan'da bunların hiçbirisi olmadı demektir.³⁵⁵

Aliyev Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki meselenin tarihi hakkında;

“eğer tarihi olgulardan gerçeklerden bahsedeceksek o zaman şunu hatırlatmalıyım ki şimdiki Ermenistan topraklarının bir bölümü de vaktiyle Azerbaycan'a mahsustu lakin 1918–20 yıllarında Ermenistan'a geçti. Kısacası tarihe başvuracak olsak o zaman Ermenistan Azerbaycan'a çok şeyi geri vereceğini görürüz. Ama şimdi diyoruz ki biz Ermenistan'ın topraklarına göz dikmedik onların iddiasında değiliz. Bununla beraber biz arazimizin bir metresini dahi vermeye rıza göstermeyiz.”³⁵⁶

ifadelerini kullanmıştır.

Ermenistan'ın Çar Rusyası devrinde teşekkül ettiğini ve Azerbaycan topraklarını ele geçirdiğini belirtmektedir. Büyük ve tek milletli Ermenistan hayali kuran Ermeniler, Azerbaycanlıları kendi öz topraklarından kovmuşlardır. 1918-20 yılları, 1948-50 yılları arasında Azerbaycanlılar vatanlarından göç etmek zorunda bırakıldılar. Aliyev, Ermeniler tarafından bilinçli bir göç politikası uygulandığını düşünmektedir ve ayrıca 1950'li yıllarda zorla göç ettirilen halk hakkında kapsamlı araştırmalar yapılması yönünde direktifler vermiştir.³⁵⁷ 1969 yılında Azerbaycan'da iktidara geldiği tarihten Moskova'ya gittiği yıllara kadar Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin normal seyrettiğini söylemiştir. Aynı durumun Karabağ içinde geçerli olduğunu belirten Aliyev, defalarca Karabağ'da bulunduğunu da sözlerine eklemiştir. İki komsu cumhuriyetin bilim ve kültür adamları arasında daha sıkı temaslar kurulmuştu, aynı zamanda Yukarı Karabağ ekonomisinin tüm problemlerine gerektiği kadar önem veriliyor, sosyal ve kültür alan. yüksek tempo ile geliyordu. Şuşa kentinin sosyal gelişimi üstüne özel karar kabul edilmişti. Yukarı Karabağ'da baz. sanayi, tesisleri açılmıştı, 3 dilde tedrisatın yapıldığı Pedagoji enstitüsü bölgenin kadro taleplerini karşılamaktaydı. Planlı politika tüm alanlarda somut olarak yansıtılıyordu. “... ikincisi şu da doğrudur Aganbekyan 1987 yılının Kasımında Paris'te konuşma yaparken Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesi hakkında beyanat vermişti. Bu münakaşayı başlatan ister Ermenilerden isterse de Azerbaycanlılardan binlerce insanın ölümüne sebep olan adamlar tarih karşısında mesuliyet taşımalı.” Bölgeden göç

³⁵⁵ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.47

³⁵⁶ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.267

³⁵⁷ Haydar Aliyev, “Rusya'da Yaşayan Lezgi Topluluğunun Temsilcileriyle Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997, s.102; Beşir Mustafayev, “Terör ve İşgal Sonucu Yaşanan Müslüman-Türk Soykırım Yasasını Onaylayan Tek Lider: Haydar Aliyev”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Eylül 2013, S. 22, s. 99

ettirilen Azerbaycan Türk'ü sayısının çok fazla olması dolayısıyla bu kadar küçük bir bölgenin böylesine büyük bir göçe ve civar bölgeleri işgale gücünün yetmeyeceğini, muhakkak yardım aldıklarını ifade etmiştir.³⁵⁸

Aliyev, Politbüro'daki görevinden ayrılmasının hemen ardından Ermeni iddialarının dile getirilmesinin tesadüf olmadığına inanmaktadır:

“ Politbüro'dan istifa ettikten 15 gün sonra Karabağ meselesi oraya çıktı. Gorbaçov'un en yakın adamı, danışmanı köken olarak ermeni olan Akanbeyan Paris'teki bir basın toplantısında Dağlık Karabağ Ermenistan'a verilmelidir demiş ve Gorbaçov'u da tahrik etmişti. Operasyon benim Politbüro'dan gitmemden 15 gün sonra hayata geçirilmeye başladı demek plan önceden hazırlanmış ancak tatbik edilmesi için ben büyük bir engel teşkil etmişim. ”³⁵⁹

Emekliye ayıldıktan sonra yıllarca hizmet ettiği KGB tarafından takibe alınmıştı. Karabağ meselesi onu rahatsız ediyordu ama Sovyet yöneticileri ile görüşmek mümkün değildi: *“elimde senetler kanıtlar Karabağ Azerbaycan'ın öz toprağıdır diyordum onların bana cevabı ise biz Karabağ'da Ermeni-Azerbaycanlı çatışması ile ilgili sorunu kendimiz halledeceğiz oluyordu. ”³⁶⁰*

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmanın daha başlarken engellenebileceğine inanan Aliyev, SSCB yönetiminin bu konuda yanlış politikalar izlediğini ifade etmektedir. Hatta O'na göre Rusya, Ermenistan'ı daima desteklemiştir.³⁶¹ Rusya'yı SSCB'nin halefi olarak gören Aliyev, meselenin anahtarı olarak da Rusya'yı göstermiştir. Ona göre Rusya bu meseleyi halletmeye kadirdir ve bu savaşın son bulması için SSCB'nin varisi olarak gerekli tedbirleri almalıdır.³⁶²

Bağımsızlık sonrası dönemde, kaynaklarını Karabağ problemini çözmeye seferber eden yönetim, geride kalan sürede yaşadığı tüm sorunlara rağmen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması ve kaçkınların yurtlarına dönmesi, dış politikanın esas amacı yapılmıştır. Bu amaçla Ermenistan'la Mayıs 1994'te ateşkes imzalanmıştır. Nihai barışı sağlamak adına uluslararası teşkilatların arabulucu olması sağlanmıştır. Haydar Aliyev'in iktidarı zamanında, 1996 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT zirve toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan sorununa yönelik hazırlanan belgede; Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, Dağlık Karabağ nüfusunun güvenliğinin

³⁵⁸ Haydar Aliyev, *Müstakilliğimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.268; Dilara Seyitzade, *Politik Yaşamdan Esintiler*, s. yok

³⁵⁹ Hüseynova, *Müstakil Azerbaycan...*, s. 45; Haydar Aliyev, *Müstakilliğimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, s. 191

³⁶⁰ Hüseynova, *A.g.e.*, s. 45

³⁶¹ Haydar Aliyev, “Rossiyskaya Gazeta ile Röportaj”, *Müstakilliğimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.24

³⁶² Haydar Aliyev, “ Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma ile Ortak Basın Toplantısı”, *Müstakilliğimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, s. 77

sağlanması ve bölgeye “kendi kendini yönetme” hakkının verilmesi ile ilgili maddeler yer almıştır. Ancak tüm üye ülkelerin kabul ettiği bu belge Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir. 1997 yılında eş başkanların bölgeyi ziyaretleri, tüm taraflarla yaptıkları görüşmeler ve hazırladıkları bildiriler sonucunda üç çözüm önerisi sunulmuştur. Bunlar: toptan çözüm, aşamalı çözüm ve ortak devlet önerileridir. Ancak Bu önerilerde Ermenistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlayamamıştır.³⁶³

1997 yılında barışa önceki döneme nispeten yaklaşılmıştı ancak Ermenistan’daki siyasi gelişmeler süreci aksatmıştır. Ermenistan devlet başkanı Ter-Petrosyan’ın istifası ve Robert Koçaryan’ın devlet başkanı olmasıyla yeni bir sürece girilmiştir. Koçaryan’ın Dağlık Karabağ vatandaşı olması ve devlet başkanlığına gelmeden evvel Ermenistan başbakanı olarak atanmasına Aliyev sert tepki göstermiş ve Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olmasından dolayı bu atamanın kanunsuz olduğunu açıklamıştı. Koçaryan’ın daha önce Azerbaycan’ın işgalinde yer aldığını da açıklamıştır.³⁶⁴ 7 Kasım 1998’de ise taraflara Ortak Devlet planı sunulmuştur, plana göre Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin kurulması ve Azerbaycan sınırları içinde, ortak devlet oluşturması öngörülmüştür.

Ermenistan silahlı birliklerinin ele geçirdikleri topraklardan çıkmasını isteyen Aliyev, bölgede Ermenilerin yaşamasına itiraz etmediklerini ancak Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin Laçın ve Şuşa ile diğer işgal edilen bölgelerden çıkmaları gerektiğini ifade etmektedir.³⁶⁵ Ermenilerin Şuşa ve Laçın hariç diğer işgal ettikleri yerleri vermesi halinde anlaşma olabilir mi sorusuna “*hayır bu kabul edilemez Laçın Karabağ’a dahil değil ..Şuşa Azerbaycan’ın en kadim medeniyet merkezlerinden biridir.*”³⁶⁶

Laçın ve Şuşa meselesinin çözümü geciktirdiği ve bu iki kentin durumunun sonraki dönemde konuşulması gerektiği eleştirilerine katılmadığını belirtmiştir:

*Bu meseleyi aşama aşama halletmek mümkün. Diyorlar ki bu meseleyi derhal halletmek mümkün mesela Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Qubadlı, Kelbecer rayonları kurtulacak, buraların vatandaşları yerlerine dönecek. Ermenistan tarafı da belli bir ortam oluşturacak birbirine güven artacak ve zıddiyet ortadan kalkacak, ikinci aşamada Dağlık Karabağ’a hangi statü verilirse Laçın ve Şuşa o zaman konuşulsun. Ben bunlara razı olmuyorum.*³⁶⁷

³⁶³ Yılmaz, a.g.m, s. 78–85

³⁶⁴ Haydar Aliyev, “Azerbaycan ve Ukrayna Devlet Başkanlarının Ortak Basın Toplantısında”, *Müstakillikimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, s. 45

³⁶⁵ Haydar Aliyev, “Mond Diplomatik ile Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.49

³⁶⁶ Haydar Aliyev, “Mond Diplomatik ile Röportaj”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997,s.49

³⁶⁷ Haydar Aliyev, “Şuşa ve Laçın Rayonları Sakinlerinin Bir Grubu ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997,s.132

Aliyev, Dağlık Karabağ'a geniş haklar tanıyan bir muhtariyet vermeye hazır olduklarını belirtmiştir:

*Büyük kayıplarımız olmasına rağmen Azerbaycan'a dokunan büyük maddi ve manevi zarar darbelere rağmen biz sorunu barış yoluyla çözmeye çalışıyoruz. Ermenistan ve Azerbaycan arasında daimi sulh elde etmek istiyoruz. ..bunun için yapıcı adımlar atıyoruz teşebbüslerde bulunuyoruz ve elimizden geleni yapıyoruz....bu süreçle alakadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin terkinde Dağlık Karabağ'a yüksek muhtariyet statüsü vermeye hazırız.*³⁶⁸

Azerbaycan petrollerinin taşınmasında ve başka alanlarda Ermenistan'la işbirliği yapabileceklerini belirten Aliyev, tüm bunların gerçekleşmesinin barışın sağlanmasına ve işgal edilen toprakların boşaltılmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Haydar Aliyev'in çabalarına ve uzun yıllar devam eden müzakerelere rağmen barış sağlanamamıştır. Aliyev, Ermenistan'la olan münakaşanın sonsuza dek sürmeyeceğini düşünmektedir. Azerbaycan'ın Ermenistan topraklarına yönelik işgalci hedeflerinin olmadığını ve gelecek nesillerin birbirleriyle komşu olarak yaşaması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁹

3.6.1. Kanlı Ocak ve Hocalı

Kanlı Ocak veya Kara Ocak olarak isimlendirilen olaylara giden süreç şu şekilde başlamıştır. 15 Haziran 1988'de Dağlık Karabağ parlamentosu Ermenistan'a bağlanma kararı aldı. 1 Aralık 1989 'da ise Ermenistan Parlamentosunun Dağlık Karabağ'ı Ermenistan SSC'ye bağlama karar aldı. Azerbaycan Parlamentosu bu kararı geçersiz kabul etmiştir. 1990 Ocak ayına gelindiğinde gerginlik artık son noktasına ulaşmıştı. Azerbaycan'da Ermenilere karşı bazı protesto gösterileri düzenlendi. Moskova'daki üst düzey yetkililer de, Azerbaycan'da Olağanüstü Hal ilan edilmesi için gerekli anayasal prosedürü bile uygulamadan, 15 Ocak 1990 tarihinde Dağlık Karabağ'da ve 19 Ocak 1990'da ise Bakü'de Olağanüstü Hal ilan etmiştir. Kararın, 20 Ocak günü saat 24:00'ten itibaren geçerli olması kararlaştırılmıştı, ancak, (halk daha önceden SSCB'nin almış olduğu bu karar hakkında bilgilendirilmemiş olduğundan) büyük can kaybı meydana gelmiştir.³⁷⁰

³⁶⁸ Haydar Aliyev, "Norveç Başbakanı'nın Azerbaycan Devlet Başkanı Şerefine Verdiği Ziyafette", *Müstakillikimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.95

³⁶⁹ Haydar Aliyev, "Prezident Sarayında Cumhuriyet Tarımı 1994. Yılın İlk Yarısına ve Reformların Gerçekleştirilmesinin Vaziyeti Hakkında Müşavere", *Müstakillikimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.97; Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, s. 249; Haydar Aliyev, "Avrupa Siyasi Araştırmalar Merkezinin Temsilci Heyetiyle Görüşmede", *Müstakillikimiz Ebedidir Yirmi Dokuzuncu Kitap*, Azersneşr, Bakü 2009, s. 90

³⁷⁰ Fulya Oduncu, *S.S.C.B. 'nin Dağılmasından Günümüze Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan ile Olan İlişkilerinin Türk Dış Politikasındaki Kafkasya Yaklaşımlarına Etkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 111-112

20 Ocak'ta yaşanan katliamdan sonra Vezirov Bakü'den kaçtı. Olaylardan haberdar olan Aliyev, ertesi gün ayın 21'inde Moskova'daki daimi Azərbaycan elçiliğine geldi ve konuşma yaptı. Yaşanan olaylara itirazını beyan etti ve halkına başsağlığı diledi: *“ben yaşanan hadiselerden dün haberdar oldum ve doğal olarak bu olaylara lakayt kalamazdım. Buraya ilk olarak Azərbaycan halkına başsağlığı dilemek için geldim. İkinci olarak mesele ile ilgili fikirlerimi bildirmek isterim.”*³⁷¹

AZƏRBAYCAN KP MK-ya, ALI SOVETE, NAZIRLAR SOVETINE, AZƏRBAYCAN XALQINA!

(21 yanvar 1990-ci il)

Bakı şəhərinə Sovet ordusu hissə tətinin yeridilməsi ilə əlaqədar xalqımızın başına gətirilən faciədən - dinc əhalinin qırılmasından böyük ürək ağrısı ilə xəbər tutdum. Bu mətəm günündə həlak olanların ailələrinə və yaxınlarına, bütün Azərbaycan xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Mən bu düşünülmüş aksiyani pisləyir, onu antihumanist, antidemokratik, qanunazidd hesab edirəm. Bu ağır gündə sizi ağıllı-kamallı olmaya, həmrəyliyə və birliyə çağırıram.

Mənim teleqramimin respublika mətbuatında dərc olunmasını, radio və televiziya ilə verilməsini, mətəm mitinqində oxunmasını xahiş edirəm.

Heydər ALİYEV

21, yanvar 1990-ci il

Qayidis: 1990-1993.-Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2008, s.15.³⁷²

Heydər Aliyev'in önderliyində 20 Ocak faciəsinin sebeplerinin açıklanması suçluların ortaya çıkarılması için devlet seviyesinde organizasyonlar yapıldı. Aliyev'in 5 Ocak 1994'de, Kara Ocak hadiselerinin 4. yıldönümüyle ilgili fermanıyla, faaliyet programının hayata geçirilmesi 4. yılla ilgili organizasyonların hazırlanması ve meseleye siyasi-hukuki bir kıymet verilmesi hakkında devlet komisyonu oluşturuldu.³⁷³

³⁷¹ Hüseynova, *Müstakil Azərbaycan...*, s. 48

³⁷² http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_2.pdf 20.11.15

³⁷³ Hüseynova, *Müstakil Azərbaycan...*, s. 48

Aliyev, anayasaya aykırı olarak uygulanan olağanüstü hal ve yaşananların Komünist SSCB ve Azerbaycan yönetimlerinin suçu olduğunu, ister Rus isterse de Azerbaycanlı olsun kimin yaptığının önemi olmadığını belirtmiştir:

“bu sıradan bir mesele değildir sonuçta 130’dan fazla insan şehit oldu. 700 kişi yaralandı. Bakü de birçok bina dağıtıldı. ... Azerbaycan halkına tecavüz edildi. Tecavüzü gerçekleştiren Sovyetler Birliğinin yöneticileri ve Azerbaycan yöneticileriydi. Bu benim kesin fikrimdir. Burada Rusya’nın birlikleri, Rus birlikleri kelimelerini kullanmak gereksiz. Ben buna itiraz ediyorum. O zamanlar Sovyetler Birliği vardı onun yöneticileri vardı. SSCB’nin başında Gorbaçov ve onun etrafında olan adamlar vardı. AzKP başında Vezirov, Muttalibov ve etrafındaki adamlar duruyordu. İşte bunlardır. Burada milletin tesiri yoktur. İster Rus olsun isterse de Azerbaycanlı. Evet, o zaman ki Sovyet komünist rejimin yöneticileri ile Azerbaycan Komünist rejiminin yöneticileri Azerbaycan halkına karşı birlikte tecavüz ettiler. Bu benim kesin fikrimdir.”³⁷⁴

20 Ocak’ın Azerbaycan tarihinin en karanlık sayfalarından olduğunu söyleyen Aliyev, halkı ezmek, milli benliğini tahkir etmek amacıyla planlanan bir olay olduğunu düşünmektedir. Olayların birkaç yıl önce başlayan Azerbaycan’ı işgal etme ve parçalama meyillerinin bir neticesi olduğunu düşünen Aliyev, bu kara günlerin unutulmaması gerektiği fikrindedir. Bu nedenle her sene 20 Ocak gelmeden önce basın ve yayın organlarında konuyla ilgili fikirler ifade edilmeli, araştırmalar yapılmalı ve halk dinlenmelidir.³⁷⁵

20 Ocak faciası Aliyev’in hayatında önemli noktalarından biri olmuştur. Genç yaşlarında üye olduğu ve yıllarca hizmet ettiği KP’den ayrılma kararı alması 20 Ocak olaylarından sonra aklının bir köşesinde belirmişti.

“Ben 1943 yılında KP üyesi oldum ona sadakatle hizmet ettim. Ancak 1991’de Moskova’da Kremlin’de neden KP’den çıktığımla ilgili açıklama yaptım. Bu mektubu bulup yayınlatacağım. O zaman benim beyanatımı her yerde gizlediler. Orda partide ayrılma sebeplerimi yazdım. İlk sebep, KP rehberliği tarafından Azerbaycan halkının başına getirilen bela ve Karabağ meselesi ile Azerbaycan halkına yapılan tecavüzdür. İkincisi, 20 Ocak faciası Azerbaycan halkına olan tecavüz ve bunun üstünün kapatılması. Bu sebepler nedeniyle ben 1991’de KP ‘den ayrıldım’.”³⁷⁶

³⁷⁴ Haydar Aliyev, “20 Ocak Faciasına Tam Siyasi- Hukuki Kıymet Verilmelidir, 20 Ocak Faciasının Dördüncü Yıldönümü ile İlgili Organizasyonların Hazırlanması ve Gerçekleştirilmesi Üzre Devlet Komisyonunun Oturumunda”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.208

³⁷⁵ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.208; Haydar Aliyev, “Bakü’de 1990 Yılıın Facialı Ocak Hadiseleri Zamanı Şehit Düşenlerin Aile Üyeleri ve Aynı Günlerde Yaralanıp Gazi Olanların Bir Grubu ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.213

³⁷⁶ Haydar Aliyev, *Müstakillikimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azereşr, Bakü 1997, s.215

20 Ocak olaylarından sonra Ermeniler hızla ilerlemeye devam ederek birçok Azrbaycan toprağını ele geçirmeye başladı. 1991 yılında Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın özerkliğini feshetti ancak Dağlık Karabağ bu duruma bağımsızlığını ilan ederek yanıt verdi. 1992 yılında ise Sovyet birlikler bölgeden çekildi.³⁷⁷ Ekim 1991'de abluka altına alınan Hocalı 1992 yılının 25 Şubat'ı 26'sına bağlayan gece Hocalı köyüne Ermenilerce saldırılmıştır. Saldırıda çok sayıda sivil ölmüştür.

Aliyev, Hocalı'da yaşananları soykırım olarak nitelemektedir. Ona göre bu tüm insanlığa karşı işlenmiş bir cinayettir.

*“Soykırım dünyanın birçok yerlerinde yaşandı. Azerbaycan'a karşı Ermeni işgalcileri tarafından yapılan soykırım bunların en dehşetlilerinden biridir. Ermeni işgalcileri tarafından halkımıza vurulan en büyük yaralardan biri hocalı soykırımıdır... Hocalı hadiseleri bize Ermenilerin yalnızca topraklarımıza göz dikmediğini halkımıza soykırım yapmak istediklerini de gösterdi.”*³⁷⁸

Hocalı'lılara daima ilgi dikkat göstermek gerektiğini, bir insanın gözünün önünde ailesini, yakınlarını kaybetmesinin ne kadar zor olduğundan ve onları anlamak gerektiğini ifade etmiştir. Aliyev ayrıca, Hocalı faciasını yaşayanlara da tavsiyelerde bulunmaktadır:

*Hocalı'ların adın belki de Azerbaycan aydınlarının adına, ayrı ayrı teşkilatların adına, dünya kamuoyuna Hocalı soykırımının 4. yılıyla ilgili münacatlar gönderilsin. BM' ye gönderilsin Dünyada İnsan Hakları Koruma Komitesi var, oraya gönderilsin başka uluslararası teşkilatlara gönderilsin, bu lazımdır...Bunu unutmak olmaz, her sene, her zaman bununla ilgili bir şeyler yapmak lazım*³⁷⁹

Aliyev, Hocalı olaylarının yıl dönümlerinde daima halkla bir arada bulunmuş ve bugünü matem günü ilan etmiştir.

³⁷⁷ Aslıhan Akman, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İlke, İstanbul 2005, s. 62

³⁷⁸ Haydar Aliyev, “Hocalı Soykırımının Üçüncü Yıldönümüyle İlgili Azerbaycan Halkına Seslenişi”, *Müstakillikimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azersneşr, Bakü 1997, s.112

³⁷⁹ Haydar Aliyev, “Hocalı Soykırımının Dördüncü Yıldönümüyle İlgili Hocalı Sakinlerinin Bir Grubu ile Görüşmede”, *Müstakillikimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azersneşr ,Bakü 1997s.,181

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletlerden biri de Azerbaycan'dır. Azerbaycan Kafkasya'nın önemli devletlerinden biridir ve jeopolitik önemi dolayısıyla tarih boyu büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. Azerbaycan'ın yetiştirdiği devlet adamlarından olan Haydar Aliyev, hem SSCB döneminde hem de bağımsızlık döneminde Azerbaycan iktidarına gelmiştir. Azerbaycan bağımsızlık sonrası kendisini siyasi bir kargaşanın ortasında bulmuştur. Kısa süren iktidarlar ve birbirlerine taban tabana zıt politikaları, Azerbaycan'ı parçalanmanın eşiğine getirmiş, komşularla ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

1923'te Nahçıvan'da doğan Haydar Aliyev, mimar olma hayaliyle Bakü'de yüksek öğrenim görmeye gelmişti. Ancak şartlar onu başka bir yöne sevk etmiş, ülkesi Azerbaycan'ın kaderine yön verecek bir isim haline gelmesini sağlamıştı. Bakü'de öğrenim görürken İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla eğitimi yarım kalmış ve KGB'de göreve başlamıştı. Savaş sonrası da buradaki görevine devam etmiş ve Azerbaycan KGB'sinde çeşitli görevlere atanmıştı. 1969-1982 arası AzKP Birinci Sekreteri seçilerek Azerbaycan'ın yöneticisi olmuştu.

Haydar Aliyev, 1982'de SSCB'nin en yüksek yönetim organı olan Politbüro'ya seçilmiş, Sovyetler Birliği'ni yöneten isimlerden biri olmuştur. Bu yıllarda Moskova'ya taşınan ve Azerbaycan'dan uzak kalan Aliyev, Politbüro'da bulunan Türk kökenli tek üyeydi. Çoğunluğu Slav kökenli üyelerden oluşan yapıda rahatsızlıklara neden olmaktaydı. Bu durum sadece Slav üyeleri değil Ermenileri de rahatsız etmekteydi. Gorbaçov'un SSCB başkanı olmasıyla, Aliyev için zor günler başlamıştı. Gorbaçov'un Türk cumhuriyetlerinden olan Kazakistan'a karşı takındığı tavır ve bu cumhuriyete Rus bir yönetici atamak istemesi Aliyev ve Gorbaçov arasında gerginliğe neden olmuştu.

SSCB, Gorbaçov ile yeni bir döneme girmişti. Sosyalist ekonomi artık işleyemez hale gelmiş, toplum yozlaşmaya başlamıştı. Aslında sistem Gorbaçov'dan önce tıkanmaya başlamıştı ancak Gorbaçov'un dağılmayı engellemek adına yaptığı girişimlerin neden olduğu hoşnutsuzluk kimilerine göre ülkeyi daha hızlı yıkıma götürmüştü. Neticede birlik dağılmış ve on beş bağımsız devlet ortaya çıkmıştı.

Aliyev, bu on beş cumhuriyetten Azerbaycan'ın üçüncü devlet başkanı olmuştur. Azerbaycan'ın en büyük sorunu olan Ermenistan'la savaş sorununu çözmek için büyük bir çaba harcamıştır. Aliyev'in yürüttüğü dış politikanın temel hedefi Ermenilerin ele geçirdiği toprakları geri almaktır. İslam Dünyası ve Türk Dünyasıyla olan ilişkilerin temelinde öncelikle

bu amaç vardır. Katıldığı İslam ülkeleri konferansları veya Türk Devlet Başkanları zirvesinde ya da BDT zirvelerinde bu konuyu daima gündemde tutmaya çalışmış ve destek istemiştir.

Aliyev için Türkiye, Türk Cumhuriyetleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Aliyev'in dile getirdiği ve ilişkilerin temel dinamiğini oluşturan “Bir millet iki devlet” sözü de bunu doğrulamaktadır.

Aliyev iktidara geldiğinde ülkenin iç savaşın eşiğindedir, bu parçalanmışlığın önüne geçmek için İslam dinini önemli bir vasıta olarak görmüştür. Halkın dinle olan bağının kopmadığını düşünen Aliyev, kendisinin de her zaman inançlı olduğunu vurgulamıştır. Ancak onun SSCB dönemindeki konuşmaları incelendiğinde bu konuyla ilgili farklı demeçleri olmuştur. Nitekim yine kendi ağzından bu konuya açıklık getirmiştir. Yaptığı bir röportajda 80'lerin sonuna kadar din hakkında çok fazla düşünmediğini ifade etmiştir.

Azerbaycan devlet dili meselesi, çok tartışılmıştır. Aliyev, 1995 anayasasıyla devlet dilini “Azerbaycan Dili” olarak belirlemiştir. Aliyev, geçmiş SSCB dönemindeki süreci işaret ederek Türk Dili ifadesinin uzun yıllardır kullanılmadığını ifade etmiştir. Ayrıca ülkedeki azınlıkları Türk dili ifadesinin rahatsız edeceği kanaatindedir. Her fırsatta Azerbaycan dilinin Türk dilleri grubunun bir üyesi olduğunu vurgulasa ve Türkçe ile olan yakınlığından bahsetse de yüzyıllar boyu bu dillerin farklı yönlerde geliştiğini düşünmektedir. Azerbaycancılık kavramını oluşturarak yeni bir milli kimlik oluşturan Aliyev'in Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasını bir şekilde devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

İktidara geldiğinde ülkedeki BDT karşıtlığına rağmen, BDT'ye üye olmanın zarardan çok faydası olacağını ifade etmiş ve BDT'ye katılmıştır. Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dönemde ekonomik ilişkilerini devam ettirebilmek için bu birliğin imkânlarından faydalanması gerektiğini düşünmüştür.

Ermenistan'la olan sorunun halledilmesini ve normal komşuluk ilişkilerinin kurulmasını istemektedir. Savaşa son verildiği takdirde Ermenistan'la ekonomik işbirliği yapılabileceğini açıklamıştır. Aliyev gelecek nesillerin bu düşmanlık ruhuyla büyümemesini istemektedir.

Bağımsızlığında 25. yılı geride bırakan Azerbaycan'ın yaklaşık on yıl cumhurbaşkanlığını yapan Haydar Aliyev, ülkenin geçirdiği zorlu süreci atlatmasını ve içerdeki birliğin sağlanması için politikalar üretmiştir. İşgal altındaki toprakların kurtarılması ve uluslararası arenada gayret sarf etmiştir. Hakkında çok fazla yazılan ve söylenen Aliyev şüphesiz sadece Azerbaycan için değil yakın dönem SSCB tarihi için de önemli bir kişiliktir.

KAYNAKÇA

- Abdullahzade, Fatma, Elesgerov, Fuad, Alirzayev, Ali vd. , *Azərbaycan Respublikası 1991–2001*, Bakü 2001
- Akman, Aslıhan, *Azərbaycan Kadim Coğrafiyanın Genç Ülkesi*, İlke, İstanbul 2005
- Ahmedov, Sebuhi , *Azərbaycan Tarihinden Yüz Şahsiyet*, Ayna Mətbu Evi, Bakı 2006
- Ahmedova,Salatın, *Haydar Aliyev'in Dil Siyaseti*, İnce Neşriyat, Bakü 2010
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Dördüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1997
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Altıncı Kitap*, Azərneşr, Bakü 1998
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1998
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 1998
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Dokuzuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2000
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Onuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2002
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Birinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2003
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On İkinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2004
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Üçüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 2004
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Beşinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2005
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Altıncı Kitap*,Azərneşr, Bakü 2005
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2006
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Sekizinci Kitap*,Azərneşr, Bakü 2006
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir On Dokuzuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2006
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Yirminci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2007
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliyimiz Ebedidir Yirmi İkinci Kitap*,Azərneşr, Bakü 2007

- Aliyev, Haydar, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi Dördüncü Kitap*, Azərneşr, Bakü 2008
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi Altıncı Kitap*, Azərneşr, Bakü 2008
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi Yedinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2009
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi Sekizinci Kitap*, Azərneşr, Bakü 2009
- Aliyev, Haydar, *Müstakilliğimiz Ebedidir Yirmi Dokuzuncu Kitap*, Azərneşr, Bakü 2009
- Əliyev, Vüqar, “Heydər Əliyev və Türk Dünyası,”
<http://medeniyyet.az/new/?name=content&content=17486> (10.08.16)
- Aliyeva, Gönül, SSCB *Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2005
- Andican, Ahat, “Glasnost ve Perestroyka Politikaları Işığında Sovyetler Birliğinde Milliyetler Meselesi”, *Türk Yurdu*, Kasım 1989, C.10, S.27, s.31
- Andriyanov, Viktor, Mirelemov, Hüseyinbala, *Haydar Aliyev*, (aktaran: Azad Ağaoğlu), Ankara
- Arslanlı, Araz, Hesenov, İlham, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, 2005
- Avcı, Erkan, “Hazar’ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları”,
http://www.uSSCBed.org/yayinlar/Hazarin_Statu_Sorunu_ve_Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimlari.pdf (10.08.16)
- Aras, Osman Nuri, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul 2001
- Atun, Ata, “Haydar Aliyev’in 90 Yıllık Mirası”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Eylül 2013, S.22
- Azer, Candan, *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye- Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yay. İstanbul 2011
- Babayeva, Vefa, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Soysa Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013
- Cabbarlı , Hatem, “Türk Birliğinin Oluşumunda Nahçıvan Zirvesinin Önemi”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (ed. Levent Eraslan vd.), Ekoavasya Yayınları, Ankara 2011
- Cabbarlı, Hatem, Abdullayeva , Vüsale, “ Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri” *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Haziran 2009, s. 78,
<http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/130.pdf> (10.10.2014)

- Cafersoy, Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM, Ankara 2001
- Cavadov, Nurlan, *Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008
- Çolakoğlu, Selçuk, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf> , (15.10.15)
- Dağı, Zeynep, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya’nın Dönüşümü*, Boyut Kitapları, İstanbul 2002
- Dursun, Davut, “Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzeine Bir Çalışma”, s.181–182, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/view/1023006306/1023005830>, (09.09.16)
- Ergun, Ayça, “Azerbaycan’da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve Dönüşüm” *Kafkasya’da Değişim ve Dönüşüm (Avrasya üçlemesi III)* (der. Mutfu Aydın) Nobel Yayınları
- Gasımov, Musa, “Rusya’nın Azerbaycan Politikası”, *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel* ,Kış 2001,C.7, S.4
- Genberli, Rizvan, “Azerbaycan’da Bitmeyen Geçiş Süreci”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel* , İlkbahar 2001, c.7, S.1
- Gönenç, Levent, “Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/294/2683.pdf> (11.11.14) s. 190, 10.06.15
- Heyder Eliyev ve Medeniyet (I.cilt)*, Bakü 2008
- Hosking, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken dönemden 21. Yüzyıla*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011
- Hüseynova, İrade, *Müstakil Azerbaycan Devletinin Kurucusu*, Bakü 2004
- Hasanov, İlham, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası (1993-2001)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003
- Hüseynov, Fuad, *Avrupa Birliği- Azerbaycan İlişkileri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara
- Hüseynov, Fuad, *Uluslararası Hukuk Açısından Bağımsız Devletler Topluluğunun Statüsü*, Tika, Ankara 2004
- Hüseynli, Gabil, “Azerbaycan’da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, İlkbahar 2001, C.7, S.
- Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Usak Yayınları, 2009

- Kalay, Güler, *Soğuk Savaş Sonrası Eski SSCB Coğrafyasında Görülen Etnik ve Dinsel Çatışmalar*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, , Ankara 2012
- Kerimova, Günay, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası Kafkasya Politikası: Haydar Aliyev Dönemi (1993- 2003)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015
- Mahmudov, Namig, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Yıkılışından Sonra Azerbaycan- Rusya İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, , İzmir 2006,
- Mehmetoğlu, Dilara, “SSCB Sonrası Azerbaycan’daki Siyasi Partilerin Oluşumu”, *SSCB Sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Değişim Uluslararası Kongre*, 18-21 Eylül 2006, Kocaeli 2007
- Mesimov, Ali, “Bağımsızlık Yıllarında Türkiye- Azerbaycan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel* , (İlkbahar 2001), c.7, S.1
- Mikail, Elnur Hasan, Tazegül, Alper, *Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri 1990–2005*, IQ Yayınları, İstanbul 2012
- Mehmetov, İsmail, *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009
- Mirzazade, Reyhan *Azerbaycan' ı Dünyaya Saydıran İnsan*, Bakı–1998
- Mustafayev, Beşir, “Terör ve İşgal Sonucu Yaşanan Müslüman-Türk Soykırım Yasasını Onaylayan Tek Lider: Haydar Aliyev”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Eylül 2013, S. 22
- Mustafayev, Beşir, “Arşiv Belgelerine Göre 31 Mart Bakü Soykırımı”, *Turkish Studies*, , (İlkbahar 2014) 9/4
- Musaoğlu, Neziha, “Bağımsız Devletler Topluluğunda Krizlerin Sürekliliğini Besleyen Etkenler”, *Avrasya Etüdleri*, İlkbahar-Yaz 2003, S.24
- Mürselov, Cengiz, “Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan’da Dinin Hukuki Çerçevesi ve Teşkilat Yapısı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1 C.6, S. 11 s.133
- Nesipli, Nesip, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel* , İlkbahar 2001, C.7, S.1
- Taştan, Abdulvahap, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişme Din ve Dinsel Canlanma”, *Bilig*, Bahar 2003 S.25,
- Tokluoğlu, Ceylan, “Azerbaycan”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler*, (ed. İsmail Aydınğün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, 2012
- Oduncu, Fulya, *S.S.C.B. 'nin Dağılmasından Günümüze Türkiye 'nin Ermenistan ve Azerbaycan ile Olan İlişkilerinin Türk Dış Politikasındaki Kafkasya Yaklaşımlarına*

Etkileri, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011

Salmanlı, Zeynep, *1991 Sonrası Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007

Saray, Mehmet, *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Şerq-Gerb, Bakü 2010

Semedov, Perviz, *Genç Aydın Gözüyle Azerbaycan*, Genç Erenler Yayınları, Ankara 1997

Seyidzade, Dilara, *Önemli Politik Yaşamdan Esintiler*, Azerbaycan Neşriyatı, Baku 1994

Süleymanlı, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya Federasyonunda Merkez- Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu” *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış 2001, C.6, S.4,

Svyatoçovski, Tadeuş, *Rusya ve Azerbaycan, Serhedyanı Bölge Keçid Dövründe*, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü 2000

Şabanov, Mehman, “Haydar Aliyev ve Ulusal Ordu ve Kuruluş (1969-82 Yılları Arasında), *Asia Minor Haydar Aliyev Özel Sayısı*

Şadıhanov, Emil, “Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, *Sosyoloji Konferansları*, 33 (2006)

Tezkan, Yılmaz, “Değişen ve Küreselleşen Dünyada Türkiye ve Kadim Komşusu Rusya”, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, (haz.) Yılmaz Tezkan, Ülke Kitapları, İstanbul 2001

Tümsan, Nurettin, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Dağılışı (Anayasal ve Yapısal Değişiklikler)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992

Ülkü, İrfan, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Otopsi Yay. 3. basım, İstanbul

Ülkü, İrfan, *Kızıl Yıldızdan Hilale Haydar Aliyev ve Fırtınalı Hayatı*, Kamer, İstanbul 1996

Ünal, Ömer Faruk, “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi”, *Journal of Qafqaz University*, C.1, S.2

Yaman, Ali, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet döneminde Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi”, s.480, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-297-2014070130soSSCBilkongre37.pdf>, 09.09.16

Yalçınkaya, Alâeddin, *70 Yıllık Kriz Sovyetler Birliğinde Moskova Türkler İlişkileri*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999

Yazıcı, Kadir, *Sovyetler Birliğinin Dağılması Sonrasında Türkiye Avrasya İlişkileri*, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, , Ankara 2009

Yeşilot, Okan, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe, İstanbul 2010

Yılmaz, Reha, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.2 (2010)

Yılmaz, Özlem, “Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991–2010)” *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991- 2010*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yay. İstanbul 2011

Yılmaz, Reha - Sayın, Fatih, “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1,2013

Qasımlı, Musa, *SSCB-Türkiye İlişkileri Türkiye’de 1980 Darbesinden SSCB’nin Dağılmasına Kadar*, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2012

Qaffarov ,Tahir (haz.), *Azerbaycan Tarihi 1941–2002*, C. VII, Elm, Bakü 2008

Wilson, Graeme H., *Haydar Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Yükselişi, Çöküşü ve Yeniden Yükselişi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013

İnternet Kaynakları

Ortaylı, İlber,”Sovyetlerin Kruşçev Dönemi”, <http://www.milliyet.com.tr/sovyetler-in-kruscev-donemi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.10.2014/1953184/default.html> 10.08.15

Savaş, Orhan, “Gorbaçov’un İlimli Siyaseti ve Eriyen SSCB”, *Akademik Perspektif* , <http://akademikperspektif.com/2014/03/24/gorbacovun-ilimli-siyaseti-ve-eriyen-sscb/>

Nye Jr , Joesph, <http://www.incanews.net/haberler/3979/sscb-neden-coktu-yukselis-ve-cokusun-diyalektigi>, 10.10.201

HƏŞİMLİ, Hüseyin, “Türk Halqları Arasında Edəbi-Mədəni Alaqələrin Kurulmasında Ulu Öndər Heydər Əliyev Misilsiz Hızmətlər Göstərmişdir”, <http://serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/1066-turk-khalzhlar-aras-nda-aedaebi-maedaeni-aelazhaelaerin-zhurulmas-nda-ulu-oendaer-heydaer-aeliyev-misilsiz-khidmaetlaer-zhoestaermishdir> , (10.08.16)

“Atalarını Yüreklerine Gömdüler”, Aksiyon, http://www.aksiyon.com.tr/dunya/atalarini-yureklerine-gomduler_510046 (10.12.14)

Akademik Zarife Aliyeva

Bibliyografiya, Bakü, 2013, http://www.anl.az/down/ZE_bibliografiya.pdf (11.12.14)

Biyografiya, <http://www.zarifa-aliyeva.az/node/114> (11.12.14)

<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl3.pdf> , (05.02.15)

“Azərbaycan Sovet Hakimiyyəti illərində”, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl3.pdf> ,12.03.15, s. 21

“Azərbaycan İqtisadiyyatı XIX Esrin Ortalarından SSRİ-nin Dağılmasınadək Olan Dövrə”,
<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>, 05.02.15

Aliyev ‘Dört Dörtlük’ Ajandı” <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/01/11/d04.html> (10.12.14)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_1.pdf (05.12.14)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_5.pdf(05.12.14)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_7.pdf (08.12.15)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf(08.12.15)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_2.pdf (20.11.15)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf(20.11.15)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_3.pdf (20.11.15)

<http://lib.aliyev-heritage.org/tk/3181603.html>(20.09.14)

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf s. 407 (20.11.16)

İbrahimov, Rovshan, “Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri: Dünü, Bugünü, Yarını”

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye-turk_cumhuriyetleri_iliskileridunu_bugunu_yarin_35709003-7acf-426b-959a-7c81dc9d3e4b.pdf 09.09.16

Oğan, Sinan ,“Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,” <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>